

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Miroslav S. Mađer: *Deset pjevanja po Miroslavu* / 3

Karl Jaspers: *Vlastita slika* / 10

Kazimir Klarić: *Stupica za domoljuba* / 28

Tema broja:
INTIMNA FENOMENOLOGIJA TOPOSA

Višnja Machiedo: *Mjesta* / 32

Davor Velnić: *Knjiga o Kini* / 52

Dorta Jagić: *Zatvorene sobe* / 67

Milan Osmak: *Kradljivci diskobola* / 76

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Iztok Simoniti: *Neprijatelji slobode* / 96

KRITIKA

Cvjetko Milanja: *Kršulove točke iskonjenja* / 111

Ivica Matičević: *Žena iz prerije* / 112

Alojz Majetić: *U potrazi za izgubljenim identitetom* / 115

Vlasta Markasović: *Onirička vodilja prema bitku* / 117

Antun Pavešković: *Fusnote ljubavi i zlobe (57)* / 120

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 123

Miroslav S. Mađer

Deset pjevanja po Miroslavu

I mi smo samo stabla...
(Boro Pavlović)

I.

Ne znam izreći stalno stanje duha.
Ne znam misli, ime smisla, ritam sna.
A sve mi se čini da je i svježina suha
i da sve klizi do zasuta dna.

Ne znam riječ, tu raskošnu pustoš iznutra.
Ne znam od jučer, od danas, ili možda Sutra.
I pri svakom koraku, ispunjen zemni prah.
A ti bi hotio i od besmisla biti jak.

Ne znam čemu se divim: ponoći cilja kad je prazno.
Ne znam do dna utonulo, a važno od Biti:
Možda je to nebitno, nestvarno, prosuto, razno
A što se zna uvlačiti, nestajati, kriti...

Ne znam izreke o jasnoći sudbinskih mijena.
Ne znam ništa od saznanja koja život suše.
A tek u dubokoj tišini, nešto tamnih sjena
kad svakog od nas samo snovi guše.

*A on je samo izgubio
osjećaj sigurnosti...
(Stanko Juriša)*

II.

A ja nisam praznina koju svi osjećaju
A ja nisam dokučiv za taj vječni oblak.
Možda je ona riječ onda na samom kraju
kad slutim svršetak, – zlatni smak!

A ja nisam tvorba sudnih zbilja cvrlljive nutrine.
A ja nisam ono što se samo nezamjenljivo sluti –
Dok samo tkanje svrhe iznemoglo brine –
kao što tišina slika na zidu vječito šuti.

A ja nisam Ništa, što postoji i kad mutno kroji.
A ja nisam putnik sita svijeta, radoznale oči.
Niti sam ja misao koju brojna raznina usvoji:
Ti ćeš osjećati kako je besmisleno znati, moći...

A ja nisam snažan hodač u pustom dimu.
A ja nisam onaj što koluta između vatre i zidova.
Umoran od ljudi, kao u istrošenom raznom timu
kod kojeg je starost samo tužna davež snova.

*Najprije od stida,
poslije od silne radosti...
(Slavko Mihalić)*

III.

Muči me tajnost te uklete pustoline.
Muči me saznanje o nemoći živa čovjeka.
A kad bi svijet mogao saditi zvjezdane visine
svaka bi ljudska riječ bila odvijeka.

Muči me mrzlost tijela, od početka do kraja.
Muči me taj um zbunjenih, uzemnih stvari.

Zar više ništa nemamo od vatre sunca, od sjaja
Zamagljeni ostajući u toj zemnoj javi?...

Muči me gdje je čovjek, gdje to trajno suzi nadu.
Muči me kad odano vjeruje u zakone zdanja.
I kad umorno biva, stenje, juri, u jalovom radu
a u stvari samo utaman: sanja, sanja...

Muči me ono što se čini ograda od raznine.
Muči me kad je istina u kostima, u zadnjim nama.
Zar to je ono što te davi danima; pa bude, pa mine
a dalje je samo velika pustoš sama osama?

*Radovao sam se sebi –
Imao sam braću...
(Josip Pupačić)*

IV.

Sve je bilo dublje od izgleda površine.
Sve je bilo neobzirno na ukazane svjetionike dana.
Možda se još može srce upregnuti u visine;
pa bilo s tisuće otvorenih rana...

Sve je jaki uvid od stvarnih obrisa.
Sve je nesigurno za poglede druge udruge.
A to što titravo lebdi između nizina i visa,
sasvim su dotrajale romantične stare pruge...

Sve se cilja uporno za svanuća opet ista.
Sve se radi za puni smisao i kad ga nije.
Negdje se ukazuje panorama nejasno čista
i kad prodire sunce i jesenja kiša lije...

Sve će stići na oslobođenje osjećaja kobi:
Sve će tonuti u dubine s kojima titraju krive struje.
I to će onda biti tako neznano od mukle, crne dobi
kad se muk praznine čuje, a nečuje...

*Društvo je većina
povezana interesima...*
(Milutin Cihlar Nehajev)

V.

Samo ljudi znaju sebe tražiti u svima ljudima.
Samo oni hoće u društvu biti sebi ravni.
U dušama, u srcima, u pjesmama, u grudima
Negdje su nejasni naši preci davni...

Samo život hoće izgubiti besmisao postojanja.
Samo ljepota se može nadvisiti nad manama.
Ljudi su oni ljudi koji sebe vide i u sanjama,
i do kraja, u sudbama i ranama.

Samo interesi igraju naše drugo biće.
samo interesi čvrsto daju prednost svemu.

I onda kada pada mrak, i kad jutro sviće –
Ljudsko vjerovanje blizo je ničemu.

Samo san brže plovi od proklete igre u javi.
Samo sunce ima lice jake topline.
A čovjek živi i pobjeđuje, i u jezivoj stravi,
i ide čovjek i kad jadan gine.

*Čovjeku se ne može dogoditi nijedna
nesreća, koja ne bi bila ljudska nesreća...*
(Marko Aurelije)

VI.

Potres je izopačio onaj daleki svijet planeta.
Potres je nesreća koja ubija i zadnju nadu u mir.
Jer to što se dogodilo u Haitiju kao kazna je svijeta
i čovjeku u duši pravi opaki trajni vir; i nemir.

Potres je najgore čudo katastrofe koja grabi.
Potres je strašilo tla koje nama ljudima sudi.
To je zbivanje koje ne popravlja, u srcu rabi,
kad puca sve i onespokojava, ne prašta, totalno ludi.

Potres kida i one najljepše vrtove moguće zbilje.
Potres gazduje nad svima što se čini sigurnim.
Ljudima kao da su dosuđene grozne, ubitačne špilje
U vodama mora i rijekama života, i čudnim, i burnim.

Potres je naopaka životna priča koja traje.
Potres obara gradove, sela i mnoštvo dobrih i krivih.
A što vrijedi što neke palače od sreće sjaje
kad je u ruševinama toliko i pravih, i živih.

Potres najviše proždire siromašne žitelje.
Potres je planeta koja se ljulja od svemira.
Nekome pukne mladost, nekome umire želja
a sve je od sudbine nepobjedivih nemira.

*Živimo na samom rubu zemlje
i gledamo u svemir...
(Milivoj Slaviček)*

VII.

Jedan sam u tom danu koji posprema vrijeme.
Jedan sam i nemoguć pred vratima neotkritih tajni.
Sprema se kao da će proći svako nevrjeme
i samo će poljupci vjetra biti jaki i trajni.

Jedan sam od riječi moje nedužne duše.
Jedan sam od starih krpa i nesuglasja koja snatre.
Moje misli nove runde svijeta bezglavo ruše
Hoće li opet strašiti krvave vatre.

Jedan sam od zadnje postaje iznemogla puta
Jedan sam od sama bića koje pijano vrluda.
Tko je onaj koji veličanstvenije šuti i luta
Je li on više zemaljsko nebeska umna luda?

Jedan sam od onih koji svečano trpi igru sfera.
Jedan sam od onih koji su blaženi sitni moljac.
Jer samo je jača ona davna misao – ona vjera,
i moja divna zabluda da sam uzvišeniji boljac.

*Poštujem stidljivost onih
koji zavolješe neke obične stvari...*
(Vlado Gotovac)

VIII.

Brišu kalendari ono mnoštvo crnih godina.
Brišu, kad se ljudima ne samo meni činilo loše.
Bože, koliko može biti sjajnih plodina,
kako bi vjetar dobrote pomeo ološe...

Brišu praznine, raznine, dane o kojima pišem.
Brišu splasnute usne na umornom čelu.
Još ne znam koji su ti koji su dali da ljepše dišem
i šumu prosjeka učinili svježju i veselu...?

Brišu hod, a ostaje na uzici crta divna dana.
Brišu, a suha mi usta gibaju mrtve riječi.
A ja još uvijek vjerujem u svijetlo ekrana
i u čovječanstvo bilja koje udove liječi...

Brišu, a hoće li raznine konačno usebiti biti.
Brišu, a vedrina bit će u gustoćama stvari.
Možda je stalo žarno svijetlo iza svake niti.
Možda bi tako pomogle sjati zrake tihih tvari...

*Tu lišće ne šušti –
Tu lišće svjetluca*
(Ivan Slamnig)

IX.

Ne izlazim iz sebe iako pjevam na glas.
Ne izlazim iz sebe iako sam nužan bdijenju.
Možda bi tako trebao osigurati unutarnji spas
ili siguran korak na strmom života stijenju.

Ne izlazim iz sebe u hod pojava jakih i smjelih.
Ne izlazim iz sebe, iako volim lišće i čisti zrak.
Izgleda da me ništa ne poželi vani što želih
i ne moram biti kao drugi ljudi čil i jak.

Ne izlazim iz sebe u riječ svilene niti.
Ne izlazim iz sebe kako bi riječ bila isprazno široka.
Možda ću izaći u plivanje rijeke kad je brza i duboka
I teći ću kao da je to samo razlog Biti.

Godinama nisam potok razumio...
(Zlatko Tomičić)

X.

Između jesam iz tvrdih zabuna i slabih predmeta.
Između jesam od govora i čestitih samih šumaraka.
Ali ne osjećam drugo doli prolaženje ljeta
i val tišine dobroga zraka.

Između jesam, a s jedne strane s pojasima stare nade.
Između jesam, a s druge strane zakrpan u voćnjaku staru.
Zapravo i ne vidim kako sad nove vrtove sade
kad žurno isušuju trulu zavičajnu baru.

Između jesam, i to kad tumaram srodno krivcu.
Između jesam, kako bih propustio istinu.
A jesam se izgubio u sebi kao dotrajalom snivcu
i polako se trpam u divnu gnjilu olupinu.

Između jesam s vremenom dosegnute riječi o riječi.
Između jesam kad sivi misao umorna od svih i svega.
A možda ću od tolikih nepoznanica uznadati se sreći,
uznadati, i dati sebe – u pohod životna bijega.

Između jesam, ali nisam u tom pravcu zadan.
Između jesam, ali ne znam koliko će potoci reći:
Možda ću biti vjerodostojan, uspravan, a jadan,
i tko zna koliko ću toga izboriti reći.

(Iz zbirke u rukopisu *KASNI RIMARIJ*)

Karl Jaspers

Vlastita slika

Pitate me o mom životu. Reći ću vam. Rođen sam u gradu Oldenburgu. Otac mi je podrijetlom iz Jevera, majka iz Butjadingena, oboje rođeni blizu obale Sjevernog mora.

Sve godine mog djetinjstva provodili bismo na Frizijskim otocima. Odrastao sam s morem. Prvi put sam ga vidio na Norderneyu. Jedne se večeri moj otac, držeći za ruku malog dječaka, uputio niz dugu pješčanu obalu. Bila je velika oseka, put do vode preko svježeg čistog pijeska bio je dug. A u vodi su ležale meduze, morske zvijezde, znaci morskih dubina. Bio sam kao zatravljen, kasnije o tome nisam razmišljao. Beskraj sam doživljavao posve nerefleksivno. Kao da mi je more otad bilo samorazumljivom pozadinom života. More je zorna nazočnost nečega beskonačna. Bekonačni valovi. Sve je uvijek u pokretu, nigdje ničega postojana i cijela, a ipak u osjetno beskonačnom redu. Vidjeti more, postalo mi je nešto najdivnije u svekolikoj prirodi. Stanovati, biti zbrinut, to nam je neophodno i blagotvorno. Ali ne i dovoljno. Postoji i ono drugo. More mu je zbiljska nazočnost. Oslobađa izlaskom ponad te zbrinutosti, nosi nas onamo gdje prestaje svaka postojanost, a ipak ne tonemo do u bezdan. Povjeravamo se beskrajnoj tajni, nečemu nesagledivu, kaosu i redu.

Ne znam koliko sam vremena svog života proveo promatrajući more a da mi nikad nije dosadilo. Nijedan val jednak drugome. Gibanje, svjetlo i boje u stalnoj mijeni. Predivno je kretati se diljem čistih elemenata, kroz kiše i oluje prolaziti pored obale dok udaraju valovi, bez krajolika, bez ljudi.

Ugođaj filozofiranja od samog je početka u ophođenju s morem. I nesvjesno je tako sa mnom bilo još od djetinjstva. More je metafora slobode i transcencencije. Poput zbiljske je objave iz temelja svih stvari. Filozofiranjem vlada zahtjev moći izdržati to da nigdje nema čvrsta tla, ali da baš time govori temelj stvari. Taj zahtjev postavlja more. Nema tu nikakvih okova. Što je u moru jedino nemilo.

Ali tada ne živim samo s morem, nego uopće s vodom. Gdje nema jezera, gdje nema potoka, gdje nema vode, ne čutim se dobro. Perivoj čini lijepim tek vodoskok i živ protok vode što se lije iz školjke u školjku. Pa mi se prirodnim i samorazumljivim čini, da filozofija u Talesa počinje s vodom.

Beskraju mora možda se najviše bliži krajolik moga zavičaja, močvarno tlo. Posvemašnja ravnica. Pa ako se gdješto i nađe kakva metar ili par metara visoka uzvisina, a radi zaštite od poplava uglavnom bi je podizali ljudi, već je to zapravo čitavo brdo. Ničega osim neba, obzorja, i mjesta na kojemu stojim. Nebo otvoreno na sve strane. Ali to prostranstvo ipak je krajolik, ne više more, tek je njemu blizu, no meni još od djetinjstva toliko prisno, da mi odmah nakon mora nema ničega dražeg od tog ravnog krajolika posvema slobodna nebosklona.

A potom su došli i doživljaji gorja srednje visine. Harz sam upoznao još kao šestogodišnjak: ljubak, pomalo stran, pun šuma i vrela čije me se tajne nisu dublje dojmile, s bezbrojnim predodžbama o patuljcima i šumskim dusima.

Kasnije, s 19 godina, ugledao sam visoke planine, Alpe. Kad sam prvi put bio u Engadinu pa doživio veličanstveno bivstvo tog plemenitog Nietzsche-ova krajolika, istodobno me pored sveg ganuća obuzimao i osjećaj: te mi planine ne dopuštaju slobodan pogled, oduzimaju mi obzorje.

U roditelja sam bio zaštićen. Otac nam je, nismo to znali, s njegove strane nehotice, bio uzor. I bez crkve, i ne pozivajući se na ikakav objektivni autoritet, za najveće zlo slovila je neistinoljubivost. A za nešto jednako tako loše: slijepa poslušnost. Ne smije biti ni jednoga ni drugoga! Zato je naš otac glede moga otpora bio beskrajno strpljiv. Kad bih mu se usprotivio, ne bi uslijedila zapovijed, nego obrazloženje zašto je to i to pametno.

Otac mi je živio osobni život, neovisan o društvu. Njegovim se nalozima pokoravao liberalno i konzervativno. Vrlo je brižljivo ispunjao zadaće koje su mu se postavljale u životu, bilo kao vojniku ili pričuvnom časniku, bilo kao činovniku (načelniku) ili bankovnom ravnatelju. Ali činio je to s vrlo različitim uvjerenjem. Protiv vojske kostriješilo se čitavo njegovo biće. Kad je prigodom jednog „zajedničkog objeda” od pukovnika regimente doznao da je predložen za bojnika (u to doba neobično velika čast), odgovorio je: „Ne će od toga biti ništa.” Na pukovnikovo navaljivanje („Zapovijedam Vam, recite mi razlog”), otpovrnuo je: „Ne ću služiti ni trenutka duže no što moram po zakonu.” Pa premda je potom kao načelnik zauzimao tada vrlo ugledan položaj, u tom području skoro zapovjedne naravi, smjesta je ugrabio priliku postati ravnateljem banke. Prijatelji i rođaci čudom su se čudili što radi tako slabo cijenjena zvanja napušta položaj. Njegov odgovor: „Ne podnosim pretpostavljene.” Postavši ravnateljem banke bio je zadovoljan. Ali ni tada mu život nije bio okovan ispunjavanjem zadaća. Pravi se njegov život odvijao izvan toga. Imao je, tako je bilo nekoć, puno slobodna vremena. Taj je život među inim bio i život lovca, što znači život s prirodom. Stalno bi zakupljivao lovove, među inima i jedan na

čitavom otoku Spiekeroogu. A onda bi slikao akvarele. Za prvih jutarnjih sati znali bismo ga spaziti za štafelajem. Kopirao bi slike, ponajviše Hillebrandove, a bio je to značajan akvarelist, i holandske uljene slike, koje bi mu uzajmljivao jedan prijatelj arhitekt. U prirodi bi risao i slikao ispred samih stvari.

Majka mi je, nasuprot mirnom ocu, bila neobično temperamentna, puna neke naizgled neuništive snage. Uvijek bi s povjerenjem gledala u budućnost. Ja, koji sam najčešće bio bolestan, za nju zapravo uopće nisam bio bolestan. Bezgranično je voljela, i sve što bi poželjela njezinoj bi se ljubavi činilo da je na najboljem putu.

Odrastanje uz takve roditelje stvorilo je zbrinutost i sigurnost, koji se nikad više ne mogu izgubiti. Ljubav roditelja unijela je izvjesnost u temelj života, i ta izvjesnost više nikad ne će prestati, osim nakon 1933., kad su u naš svakodnevni život nahrupili strahotni događaji.

Došao je trenutak kad sam spoznao, a otac mi je to i rekao, gdje su granice njegove moći, gdje mi više ne može pomagati. Bio je to velik rez, po mene dubokosežan time što mi je otac istinoljubiv, i što sam uvidio: čovjek ne može sve. Evo, ispričat ću. Stvar je počela u školi. Imao sam izvrsne učitelje: Amann, Richter, na koje mislim s velikom zahvalnošću. Ali imao sam i ravnatelja koji me nije imao rado. Jednoga dana došao sam u sukob s učiteljem tjelesnog. Imao sam liječničku potvrdu, neke od vježbi nisam smio raditi i nisam smio skinuti kaputić. Na to će učitelj tjelesnog da je to besmislica, i zahtijevao je poslušnost. Bio sam neposlušan i nisam postupio kako je on zahtijevao. Idućeg dana nastala je katastrofa: prekršio sam disciplinu. Ravnatelj je išao tako daleko da je rekao: „Ili ćete” – bio sam u drugom razredu – „poći gospodinu N.N.-u, ili ćete biti isključeni iz škole!”

A to je značilo da bih, daleko od roditelja, morao poći u drugi neki grad (bio bi to Jever ili Vechta), i ondje nastaviti gimnaziju. Ta mi je pomisao bila nezamisliva. Htio sam ostati s roditeljima. Kako to izvesti? Ravnatelj je bio neumoljiv. Otac mi pak veli: „Sam moraš odlučiti. Ja ti mogu obećati samo to da ću, bude li te ravnatelj kanio isključiti, ići sve do ministarstva ne bih li stigao da ostanem. No pretpostavljam da ministarstvo nikad ne će opovrgnuti nešto što je naredio ravnatelj. Sam dakle moraš odvagnuti kakav rizik kaniš preuzeti na se.”

U takvu položaju pozvao me k sebi vrijedni moj razrednik, ime mu već spomenuh, Richter, pa mi veli: „Čujte, Jaspers, moram s Vama razgovarati. Naravno da ste u pravu Vi a ne ravnatelj. Ali dajte razmislite, progurate li sad to Vaše pravo, to bi razdrmalo disciplinu čitave škole. Biste li radi ostvarivanja tog svog prava htjeli dovesti u opasnost disciplinu u školi? Možda biste mogli razmisliti ne bi li Vam se isplatilo popustiti, jer Vama to nije toliko važno koliko školi autoritet. Ja Vam međutim ne dajem nikakva savjeta, samo bih Vas htio navesti na razmišljanje.” Za mene je to bilo veliko olakšanje u toliko što bih tad, popustim li, i ja učinio nešto pametno. Ali popustiti, to mi je bilo

užasno. Morao sam iznaći nekakvu smicalicu, i pronašao sam je na ovaj način: Rekao sam ravnatelju: „Poći ću gospodinu i ispričati se po Vašoj zapovijedi.” – „Kako god hoćete. Bitno je samo to, da se ispričate.” U školi je zavladała silna napetost. Učitelj tjelesnog zapravo nije bio u dobrom stanju, bilo ga je strah. Moja su me razmišljanja dovela do sljedećeg plana: Reći ću mu: „Na zapovijed gospodina ravnatelja evo me kod Vas, kako bih Vam javio da se ispričavam!” I eto mene kod učitelja tjelesnog. Primio me krajnje pristojno, a ja: „Gospodine N.N., na zapovijed gospodina ravnatelja evo me kod Vas...” – „Veoma sam Vam zahvalan, molim Vas sjednite, drago mi je da ste...” – „Hvala”, velim ja, naklonim se i odem. Potom pođem ranatelju, a on mi veli: „Meni je to posve svedjedno, ispričali ste se, i stvar je sređena!”

Tijekom obaju završnih razreda nastao je nov problem, ućenićkih udruga. Bilo ih je tri. Zvale su se „Obscura”, „Prima” i „Saxonia”. Bile su to zapravo asocijacije prema društvenoj ljestvici. Najgospodskija je bila „Obscura”, u njoj su bili sinovi novćara i viših ćinovníka; druga po položaju bila je „Prima”, u njoj pak sinovi intelektualaca, primjerice učitelja, ųupnika; a na trećem je mjestu bila „Saxonia”, djeca seljaka i obrtnika. Nitko to nije govorio. Ali je tvorno bilo tako, i svatko je to osjećao. „Obscura” je bila ono najplemenitije. No moja je odluka bila: „Ne ću pristupiti nijednoj udruzi, ne ųelim pripadati nijednoj.” Rekavši to, ravnatelju sam nanio uvrjedu, jer udruge ne samo da je dopuštao nego ih je i ųelio. I sad sam eto ostao sam. Za vrijeme odmora na školskom su dvorištu sve tri udruge stajale na različitim mjestima. Ja, koji nisam pripadao nikom, morao sam potražiti kakvo drugo mjesto. Pridružila su mi se samo dva suučeníka, iz razloga koje ne ųelim objašnjavati, vodilo bi to odviše daleko. Ućinak je bio taj, da smo na dvorištu stajali u odvojenim skupinama: tri udruge svaka za sebe, a ćetvrta na još jednom mjestu. Jednoga dana će ravnatelj: „Ne moųe to tako!” Pa zapovjedi da svi ućenici imaju stajati na istom mjestu, i to na onom gdje je „Obscura”. A ja stanem objašnjavati: „Polazište je tu razvrstavanje po socijalnom statusu, u ćemu ja ne ųelim sudjelovati. Ja sam neopredijeljen i ne mislim stranaćki, pa zato to mjesto, izabrano da na njemu stojimo svi zajedno, nije moje. Nek oni dođu na ovo, moje mjesto, ne ja na njihovo.” Moji su drugovi prešli prijeko k „Obscuri”, na dvorištu sam ostao sam samcat, a ondje drugdje stajale su sve tri udruge. No pruųili su mi most pa rekli da me, jer sam ipak ostao sam i nadglasao, mole neka bih, jer da ne mogu podrųavati nešto nemoguće, i ja prešao k njima, i taj sam prijateljski zahtjev ipak rado poslušao.

Ali ravnatelj je bio izvan sebe i zamrzio me. Malo sam kojeg ćovjeka prezirao koliko njega, premda sam mu još uvijek zahvalan za naćin na koji je predavao, jer je naime glede znanja i didaktike bio darovit ćovjek. Od njega sam puno naućio.

Između vojne i školske discipline posrijedi je bila velika razlika. U skladu s oćevim naukom, kušao sam ravnatelju razložiti kako on ište vojnićku disciplinu a to da se nama nikako ne dopada. Na što je on samo bijesno izjavio: „Duh

je to Vaše obitelji, duh oporbe; moramo na Vas paziti budnim okom, a i svim ću učiteljima reći da me podrže!”

Bila je to dakle nekakva uzajamna borba. Vrhunac je dosegla za mog oproštajnog posjeta. Tada je vladao običaj da se nakon mature priredi oproštajni susret s ravnateljem i učiteljima. Kad sam se pojavio pred ravnateljem, reče mi: „Od Vas ne će biti ništa, Vi ste organski bolesni!” To je bilo točno. Ali me nije pogadalo, jer sam s nutarnjeg života pojedovao toliko hrabrosti da sam, što god imalo postati od tog života, gledao pun nade u svoju budućnost, unatoč bolesti.

Za sve to vrijeme na cjedilu bi me ostavljali i školski drugovi. Držali su stranu ravnatelju. Kad god bi došlo do razmirica, prznica, svojeglavko, izvanac bio bih ja. U toj situaciji, a bilo je to tijekom zadnjih dviju školskih godina, pomagao bi mi otac tako što bi mi rekao: „Ne preostaje ti sad ništa drugo, morat ćeš se ogledati kako ćeš si sam pomoći.” A uzeo me i za suzakupnika – bila su tu još dva pravnik a i on sam – jednog lovišta južno od Oldenburga, nekih dvadeset i pet četvornih kilometara. Stekao sam pravo hodati svakom česticom zemlje, svakim vrtom, mogao sam dakle živjeti s krajolikom, prisno se vezati s njim, razgovarati sa seljacima, i taj život izvan škole bio mi je od velike pomoći.

U to su se doba rubovima kultivirane zemlje još sterale močvare. Pogledu bi se, poput mora, otvarale sve dalje, u nedogled. Još se tu širio okoliš rijeke Hunte, mnogoliko to porječje, pa onda bukvići, puste jelove šume. A lov? Bio sam već bolestan a da to nisam ni znao. Čvrsto držati pušku pri ciljanju, to je nadilazilo moje snage, stalno se pomicala. Jednoga dana zatekao sam se u šumi, zaplakao i osjetio: ništa ja ne mogu. Ali zapravo nisam znao ni kako ni zašto. U meni se stala buditi svijest da tjelesno nisam dorastao zahtjevima života.

Kad sam navršio 18 godina – dotad naš kućni liječnik moju bolest nika-da nije uzimao ozbiljno, česte je napade groznice držao influencom (tako su tada zvali gripu) – u Badenweileru mi je dr. Fraenkel (kasniji otkrivač terapije strofantinom i profesor u Heidelbergu), a posjetio sam ga kao prijatelja naše obitelji, ustanovio da imam bronhektazije. Ovako mi je razložio stvar: „Ne bolujete od tuberkuloze, niste zarazni. To neka Vas ne zabrinjava. Ali imate bronhektazije, koje su neizlječive. Morate s njima živjeti, a s njima i možete živjeti budete li živjeli uredno. Predstoji Vam, ako to želite, izvrstan život. No sve će ovisiti samo o jednome: morat ćete stalno voditi brigu o tome da Vam u bronhijama ne bude izlučina. Zato ćete stalno morati iskašljavati. Tad će u Vas prestati i napadi groznice. Pa Vam bolest sama po sebi ne će napredovati.” Sve što je rekao kasnije se potvrdilo. Moj liječnik i moj prijatelj sve do smrti 1938. prihvatio me kao liječnik koji je ponosan na svoje pacijente. Ne samo da mi je pomagao tjelesno, nego je htio da od mene nešto i bude! Ispričat ću evo dva primjera: Pri kraju mojih studentskih godina doveo me u vezu s primari-usom Psihijatrijske klinike u Heidelbergu Wilmannom. On me pak poslao da

radim na aparatu za krvni tlak po prvi put konstruiranu u Recklinghausenu, a još nije bio na prodaju, kako bih u duševnih bolesnika obavio neka istraživanja o krvnom tlaku. Namjestio me dakle u klinici, da tako reći sudjelujem u istraživanju. Bio sam oduševljen. – Godine 1922. dobio sam sveučilišni poziv u Greifswald; prihvatiti ga, bilo mi je nemoguće, priječilo me tamošnje podneblje. Uvečer sam o tome obavijestio Fraenkela. Idućeg jutra, već u 8 sati, žena i ja smo još bili u postelji, eto Fraenkela: „Čujte, Jaspers, ma neka Vam bude jasno: klima u Greifswaldu za Vas je izvrsna!” O tome se govorilo na fakultetskoj sjednici: Jaspers ipak ne ide u Greifswald, zbog bolesti mu to nije moguće. Ostat će ovdje, ne trebamo ništa poduzimati. No Fraenkel je s dekanom Bartholomaeom, izvanrednim čovjekom, ulicom srdačno hodao ruku pod ruku, kako je tada bio običaj. Pa je usput razgovarao i o meni: da mirno mogu poći u Greifswald, da mi klima nipošto ne će škoditi. Pa je Bartholomae na fakultetskoj sjednici izjavio: „Od Jaspersova sam liječnika čuo, da Jaspers može u Greifswald.” Na to je Fakultet donio odluku da se zatraži moje imenovanje za osobnog redovnog profesora u Heidelbergu. Tako je Fraenkel kao liječnik izravno posegnuo u moj život.

Moj odnos prema sveučilištu nekakva je iskonskog značaja. Kad sam s osamnaest godina stupio u njegove dvorane, bili su to za me tako reći sveti prostori. Od njih mi ništa nije bilo veličajnije. Imao sam sreću vidati i slušati vrsne profesore, ali istodobno i još posve nerazmotrenu sreću misliti o tomu kao o nečemu izvjesnom: Sveučilište, to je velika zapadnjačka nadnacionalna stvar, kao Crkva. Tu sam pripadnik društva u kojem se ne vezujem uz državu, društva koje ne želi ništa do li bezuvjetnu, ničim ograničenu istinu.

S jeseni 1901. pošao sam u Heidelberg, pa 1902. u München, odatle u Berlin, konačno u Göttingen. U Göttingenu sam ostao nekoliko godina. Göttingen, to je zrak na kojemu se može trijezno djelovati i učiti, dok je u Münchenu primjerice moj boravak u svijetu Schwabinga bio daleko snažniji negoli na Sveučilištu. Ali samo tijekom jednog ljetnog semestra.

Kad sam u Göttingenu već odstudirao pet semestara (postavši međutim medicinar, a isprva sam bio pravnik) pa stao misliti što da postanem, sjetio sam se Heidelberga. Poznajem eto, mislim si ja, njemačka sveučilišta. Jedino koje je od neke plemenštine jest Heidelberg, pokazao mi je to moj prvi semestar. Ondje se sastaju svi narodi. Bio je tu europski zrak. Bilo je tu osobnosti, primjerice Max Weber, koje nisu predavale no su djelovale zbiljski, profesori čije su duhovne dimenzije daleko nadilazile puku znanstvenost. Bilo je tu najčudnijih ljudi iz cijeloga svijeta (vrijeme je to prije 1914.): svojim su nadmoćnim duhom veliku ulogu igrali Rusi, revolucionari koji su tu osnovali nekakvu udrugu, a imali su i svoju biblioteku. Svatko se mogao osjećati kao da je u Njemačkoj, ali i daleko onkraj i iznad Njemačke, kao da živi ponad tla, tako reći lebdi u zraku. S pučanstvom to ima malo veze. Ali nekako ima s krajolikom – o tome govori i ona Hölderlinova pjesma o Heidelbergu. Kao

da se u Heidelbergu radilo o čovječanstvu. Na fakultetima su se uzduž i poprijeko susretali profesori, ne radi pukog druženja nego radi duhovnog života. Unatoč specijalizacijama bili su usmjereni na cjelinu, širokih zanimanja, uz sudjelovanje stanovitog, sve ako i malenog broja žena, isprva samo profesor-skih supruga. Takva Heidelberga, kakav je cvao prije 1914., danas više nema.

Razmislivši, u Göttingenu sam došao do zaključka: vrhunac sveučilišta je Heidelberg; vraćam se u Heidelberg (1906). Pa sam u njemu, isprva kao student, potom kao profesor, ostao sve do 1948., kad sam prihvatio poziv da prijedem u Basel.

U meni je sve više rasla svijest o bivstvu sveučilišta, koja me već kao studenta, potom i profesora, toliko prožela, kao da je to svijet što ga je država doduše ustanovila i ushtjela, ali kao nešto neovisno o državi, nešto u čemu se može živjeti skromno ali doista slobodno. U svijetu se u materijalnom pogledu može postići puno više. Ali na sveučilištu ste slobodni kao nigdje drugdje. Nitko nikome ne dijeli savjete. Odgovornost leži samo na profesoru. Neprisposobiva je ta sloboda i širina – bajka u naše doba. O toj sam ideji mislio ozbiljno. No u mnogih kolega nje nije bilo. Pretežita je većina mislila prvenstveno nacionalno. Ispričat ću dva primjera:

Godine 1919., nakon one takozvane revolucije (Max Weber ju je nazivao „krvavim karnevalom“, a kao ni sve naše dotadašnje revolucije nipošto nije bila ona prava), bio sam u senatu predstavnik neredovnjaka. Iz Berlina je stigao zahtjev, potpisan mislim od strane rektora Meineckea, da se imaju organizirati prosvjedi protiv mirovnih uvjeta iz Versaillesa, koji su u javnosti bili nekako poznati još prije pregovora. Kao privatni docent na sjednici senata sam izjavio da mi tu ne možemo zauzimati nikakvo stajalište, jer da smo iznaddržavno tijelo, koje se nema što skrbiti za stvari države. Priklopio sam: Stvar je krajnje ozbiljna. Zateknu li nas ti uvjeti, svatko će od nas kao građanin, ne kao profesor, biti slobodan porazmisliti što mu je činiti. Max Weber predloži da se uvjeti odbiju, da se pozove na pasivni otpor i na gerilski rat, u kojemu se za naciju ima založiti i život. Ja pak osobno nisam bio spreman na to, fizički naime nisam bio u stanju; bih li to bio u kojem drugom slučaju, ne usuđujem se tvrditi. No svatko, rekoh, tko bi sad prosvjedovao, a u pisanu je obliku to vrlo jeftino, pravi bi put našao tek kad bi djelovao u zbilji. Potpisivati kao sveučilište nekakav prosvjed držim zlorabom sveučilišta, uz to i nedjelotvornim. Bio sam nadglasao.

Drugi je primjer „slučaj Gumbel“ iz godine 1924. Gumbel, privatni docent za statistiku, na nekoj je javnoj skupštini pred otprilike tisuću sudionika u ratu rekao: ”Ti jadni ljudi koji su pali u ratu, ne ću reći na polju srama, život su izgubili na prestrašan način!” Ta je rečenica pobudila veliko ogorčenje, ne u rečenih ratnika nego u heidelberških profesora. Profesori su bili „pronacionalni”. Jedan se za vrijeme fakultetske sjednice busao u prsa: „Nisam išao u rat da bih dopustio da mi se kaže takvo što.” Na to je fakultet imenovao povjerenstvo za pokretanje stegovnog postupka. U njemu smo bili jedan pravnik, jedan po-

vjesničar i ja. Raspitali smo se u mnogih sudionika u ratu. Svi su izjavili da se zbog Gumbelovih riječi ne osjećaju povrijeđenima. Mnijenje profesora očito nije bilo i pučko mnijenje. Moji su se kolege, dvojica izvrsnih ljudi, slagali sa mnom. Došli smo do zaključka – predaleko bi nas odvelo kad bismo stvar izlagali potanko – , da nema nikakva razloga da se gospodinu Gumbelu ustegne *veniam legendi*. Gumbel da nije napravio nikakav prekršaj protiv duha Sveučilišta, on da ima pravo na svoje mišljenje. To stručno mišljenje, koje smo napisali skupno, dostavili smo fakultetu. No takav naš zaključak ozlovoljio je pretežitu većinu kolega na Sveučilištu i na Fakultetu. I moji su se, moram ponoviti, po meni vrlo poštovani i objektivni kolege, oba dakle člana povjerenstva, prepustili općem raspoloženju. Kako to i inače često biva: valja nam biti poput drugih, u zdruhu nam je ipak ostati zajedno. Težina rečenoga od strane većine kolega tolika je, da prilagoditi se biva stvar pristojnosti. Tako su postupila i obojica mojih kolega. Nazvali su me idućeg dana te upitali bih li bio sporazuman s time da povuku potpise pod našim stručnim mišljenjem. Na to ću ja: „Ma naravno! Ali moje mišljenje ostaje, što znači da je ono naše zajedničko mišljenje moje, a vi si sačinite drugo.” Tako je i bilo. Na fakultetskoj se sjednici o tome govorilo satima, a ishod je bio taj da je cijeli fakultet glasovao protiv mene, za moje pak stručno mišljenje samo ja. Osjećao sam se vrlo tjeskobno. Ali ponašao sam se u skladu s drugačijim načelom. Istina je bezuvjetno ispred svega, bar na sveučilištu, pa i ispred pomišljivih ili zbiljskih interesa, koje god vrste bili.

Još kao đak naučio sam moći stajati sam. Nisam hrabar, nisam nikakav junak, nikad svoj život nisam stavljao na kocku, a i klonio bih se toga da ga stavljam. Kad bih to učinio, u igri bi moralo biti nešto krajnje. No zbiljskim sam već odrana učinio nešto drugo: ni prestiž ni ugled ne doimaju me se visoko. Ne obazirem se što će tko misliti o meni. Što mi zasvijetli kao pravično, to ja velim i postupim prema tome, dokle god u tom za se vidim kakvu zadaću.

U slučaju Gumbel mnogi su mi ljudi kasnije rekli da sam bio u pravu. Ali tad je već bilo prekasno, i takvo mišljenje više nije bilo ni od kakve vrijednosti.

Tu sam priču kao svoj drugi primjer ispričao zato, da pokažem kako sam ideju sveučilišta stavljao nad sve drugo, jer je u slučaju Gumbel posrijedi bila sloboda mišljenja i riječi. Ako smo došli dotle da nam je profesora zbog njegova mišljenja ili oblika izražavanja dopušteno izvrgavati disciplinskom progonu, onda smo svi skupa izgubljeni. Jer idućeg će dana doći i optužba s hule na Boga zato jer se ova ili ona crkva osjeća uvrijeđenom, ili optužba s neke druge strane. Sloboda sveučilišta, govorio sam tada, bezuvjetna je. Samo ako se profesor ogriješi o kazneni zakon te bude sudski osuđen, samo tada ga se može stegovno udaljiti. Ali ako nema dodira s kaznenim zakonikom, profesor je u svom mišljenju slobodan.

Što mi je značila ideja sveučilišta, to nije bila samovolja jednog mišljenja, volja za moć, ne bi li se postiglo da Gumbel ostane. Što se zbivalo s Gumbelom, to je bila njegova sudbina. Pa kad me je dekan, pošto sam bio nadglasano, upitao hoću li vladi u Karlsruheu uputiti izdvojeni glas, suprotan glasovima

fakulteta, odgovorio sam: „Ne, jer znam da će tamošnji ministar Remmele, SPD, iz stranačkopolitičkih razloga biti za Gumbela, iz razloga koji su šaka u lice upravo našoj slobodi mišljenja; jer SPD se prema nama iskazao upravo kao Partija, ne kao usmjeriteljica slobode duha na sveučilištu. Zato s mogućeg čina takve vlade ne želim s njom imati ničega zajedničkog. Odustajem od izdvojenog glasa.”

Kadšto sam znao pomisliti: Sjedim tu kao predstavnik sveučilišta, među kolegama koji ga predstavljaju također. Pitanje nakon ovakvih razlika glasilo bi: Što je to ideja sveučilišta? Tko je tu blati, ovi ovdje ili ja? Po meni, ovi drugi izdavali su našu slobodu. U konvencionalnoj akademskoj korporaciji bio sam strano tijelo, bilo kao zastupnik same stvari, naime nadnacionalne i naddržavne ideje sučeljene apsolutizaciji jednog staleža, društva koje sam kao takvo doista uvažavao ali ga nisam stavljao na njezino mjesto kao nešto bezuvjetno, bilo kao nekakav jogunasti inatnik.

Moja je životna sveučilišna putanja toliko neobična, da se doista mora reći kako je tu u igri bio posebno mi sklon dobri anđeo. Ili obratno: zli neki anđeo kasnijim kolegama nije dao da vide što su dopustili i što su učinili kad su me priznali svojim. Prikazat ću čudan taj životni put od medicinara psihijatra do filozofa, prijelaz s medicinskog na filozofski fakultet.

1913. na Filozofskom fakultetu u Heidelbergu zavladao je mišljenje da bi na njemu morala biti zastupljena i psihologija, ona da pripada ovome dobu, bez nje da se više ne može. Ali u Heidelbergu je tad na cijeni bila takozvana jugozapadna njemačka filozofija Windelbandova i Rickertova. Oni su držali da filozofija i psihologija nemaju ničega zajedničkog. Na katedru za filozofiju dakle nije bilo moguće pozvati i psihologa. A katedre za psihologiju nije bilo. Kako dakle postići da se uvede i studij psihologije? Kad su porazmislili, ispostavilo se: postoji tu jedan psihijatar koji je napisao *Opću psihopatologiju*. Njome je stekao ugled. Prava je to, realistična, empirična psihologija. Čini se da bi bio sklon habilitirati se za psihologa na Filozofskom fakultetu. Kad sam se pojavio (posrednik je bio Max Weber), svi su bili krajnje zadovoljni što su se izvukli iz nevolje te u osobi običnog privatnog docenta udovoljili potrebi za psihologom. Pa sam se 1913. na Filozofskom fakultetu u Heidelbergu habilitirao za psihologiju. U povelji o habilitaciji pisalo je „filozofija” a ne „psihologija”, ali je to odmah vraćeno i ispravljeno.

1916. godine Windelbandovim je nasljednikom imenovan filozof Rickert. On je prema meni bio dobrohotan i ljubezan, ali mi smjesta reče: „Što ćemo s Vama? Habilitirali ste se za psihologiju, s filozofijom nemate nikakve veze, napustili ste Medicinski fakultet, a na našem nemate ma baš nikakvih izgleda!” – „Pa, gospodine tajni savjetniče”, velim ja, „bit ću profesor filozofije!” Namijao se, nekako s osjećajem: zgodna li mladca, makar govorio i besmislice.

Stvar se dalje razvijala tako da sam predavao psihologiju, isprva čisto empirijsko-fiziološki, s puno karata, krivulja i tablica, koje se me uostalom

veoma zanimale. Potom sam se odvažio dalje, sve do psihologije svjetonazorā. Kao psihologija, stvar je već bila upitna. 1921. izvanredni profesor na katedri za filozofiju u Heidelbergu Driesch bio je pozvan u Köln. Ja sam pak svoju knjigu *Psihologija svjetonazorā*, objavljenu 1919., odnio Rickertovom kolegi, tajnom savjetniku Heinrichu Maieru, u to doba poznatu filozofu, koji nije priznao rastavu psihologije od filozofije. Rekoh: „Gospodine tajni savjetniče, donio sam Vam evo svoju knjigu te Vas molim da ispitajte ne bi li bilo moguće moju habilitaciju proširiti i na filozofiju.” – „Ma, gospodine kolega, to uopće nije potrebno, Vi ste već Drieschov nasljednik!” Postigao sam eto svoj cilj, a Rickert je, premda nevoljko, popustio. Postao sam dakle iz proračuna plaćen izvanredni profesor filozofije. Bilo je to 1921. Već 1922. dobio sam dva daljnja poziva, isprva u Greifswald, potom u Kiel. Na to su u Heidelbergu stali razmišljati što će sa mnom, jer Rickert je bio protiv mene: Jaspers nije filozof! Motao se po svim mogućim katedrama, a sad bi eto da bude i redovni profesor filozofije? Ne ću ovdje spominjati ogovaranja. Ishod je bio taj, da sam postao osobni redovni profesor filozofije u Heidelbergu, a svekolika teorija jugozapadne njemačke školske filozofije završila je svoje.

Čudno je bilo već to, da dr. med. postaje redovitim profesorom na filozofskom fakultetu! Najprije ću ispričati kako je to bilo s dr. med. Kad sam se najavio dekanu, Karlu Neumannu, svojedobno poznatu povjesničaru umjetnosti, on mi je prijateljski rekao: „Dr. med.? Da se habilitira u nas? Bit će to vrlo teško!” Izvadio sam iz torbe pravilnik o habilitacijskom postupku i rekao mu: „Gospodine dekane, ovdje se veli da se zahtijeva doktorat, ali ne i dr. phil.!” – „Čudno”, reče. Pa dade pozvati podvornika, staroga našeg gospodina Schwarza, koji je glede službenih stvari bio u tijeku: „Gospodine Schwarz, kako stoji s tim?” – „Takva slučaja još nismo imali”, odgovori on. A meni će: „Ispitat ću jeste li u pravu, dobit ćete službeni odgovor.” Nakon nekoliko dana Fakultet je donio odluku da se na temelju postojećih odredaba mogu habilitirati.

Bio je to zadnji put da se neki dr. med. habilitira na filozofskom fakultetu. Nacisti su to, promijenivši odredbe, učinili nemogućim. Otad se na svakom fakultetu moglo raditi samo s doktoratom tog fakulteta. Odbačeno je bilo staro, predajom usvajano uvjerenje, da je posrijedi doktorat sveučilišta, pa on posjeduje opću valjanost. To uvjerenje zadnji je put bilo na djelu u mom slučaju.

Kad su nacisti završili svoje, heidelberški je Filozofski fakultet odlučio ostati pri toj odredbi; da bi se tko habilitirao, mora imati doktorat dotičnog fakulteta. Bio sam tu, prosvjedovao sam, obrazlagao zašto je ta preinaka kriva; ideja sveučilišta općenito zahtijeva samo doktorat kao takav. Nisu se složili sa mnom. Danas bi moja habilitacija iz 1913. bila poništena. I baš dok sam pred nekoliko godina primao počasni doktorat Sorbonne, mislio sam na ta zbivanja. Taj sam počasni doktorat naime dobio jednostavno kao doktor, dok su svi drugi počasni doktorati koje sam dobio uvijek bili doktorati određena fakulteta.

Imenovanje mene za redovitog profesora filozofije odlikuje još jedna posebna strana. Na Filozofskom je fakultetu moje duhovno podrijetlo zapravo bilo

nepoznato. Jer me nije obilježavala nijedna škola. Nisam izašao iz nje, nego iz nečega drugog. Ugled sam zahvaljivao isključivo tomu što su me uvažavali i voljeli psihijatri i medicinari. Pukim se slučajem tražio psiholog, a Filozofski fakultet uopće nije ni pomišljao kakva to čovjeka prima. Isprva nitko ništa nije primjećivao. Primili su me sa simpatijama. U to su se doba uglavnom stariji znanstvenici koji su nešto značili odnosili prema meni kao prema sebi ravnom, i od početka su prema meni bili kolegijalno susretljivi. Bili su vrlo zadovoljni što sam među njima.

Kasnije se to polako mijenjalo. Bio sam strano tijelo, ne zato jer sam medicinar, nego zbog mog osvjedočenja glede ideje sveučilišta. Što je bio razlog da sam postao inatnik? Govorim vrlo zahtjevno, ali i do danas vjerujem da je tako. Čovjek koji je ideju sveučilišta prihvatio ozbiljno još od prvog semestra dospio je u središte sveučilišnog pogona u kojemu ta ideja sveučilišta jedva da još išta vrijedi. Velim „pogon”, što znači: ovo je sveučilište mahom još samo nekakav aparat odjeven u nekakve već neučinkovite stare tradicije. Sve su se više naglašavali odnosi ovisnosti. A odnosi al pari među ljudima od duha, od studenta do redovitog profesora, posve su se izgubili. Redovnjaci su bili silno ponosni kad bi to najviše zvanje mogli nečim i odjenuti. Taj su ponos davali na znanje u svakoj prigodi. Diferencijacija po stupnjevima, sve naniže do privatnih docenata, asistenata i studenata, dovela je dotle da je svaki stupanj držao onaj niži još nižim. Izopačio se duh cjeline. Zavladao je duh hijerarhije. Autoritet se gradio na zvanju. Misao da se u svijetu duha na autoritet ne polaže nikakvo pravo, nego se on može sastojati samo u postignućima i nehotice odavanoj osobnosti, svenula je. Nerijetko bi se netko tko se iznimnim naporom dovinuo do stupnja redovitog profesora htio potom odmarati i uživati u stečenu položaju. Umjesto da se tek sada zapravo dokazuje, on više ništa nije radio ni objavljivao, opravdavajući se mnogim službenim poslovima. U ponašanju tih istraživača i u načinu na koji su se vodili poslovi izgubila se ideja sveučilišta. Dapače, omalovažavali su je kao nešto što pripada prošlom dobu te su prkosno žudjeli za modernim sveučilištem, koje je još nosilo to ime, ali ne i ideju.

Još od slučaja Gumbel bio sam u stalnu konfliktu. U svakoj bih prigodi iznova shvatio što je to akademska sloboda, i kako je oni više ne razumiju. Promjene koje su uslijedile nakon 1914. žalostile su me i ostavljale u samoći, koju sam dijelio s nekolicinom prijatelja, s Ludwigom Curtiusom i nekim drugima. A ipak je život na sveučilištu još uvijek bio ne samo podnošljiv, nego i krasan. Tko je htio, mogao je za se imati posvemašnju slobodu.

Pomišljam li i nadalje na svoj životni tijek, zapanjim se. Kako je moguće da je taj put prevalio bolestan čovjek, isključen iz okvira normalna druženja i normalne javnosti? – Kako je moguće da u tako strogu hijerarhijskom poretku jedna buntovnička glava ipak pronađe svoju stazu? – Kako je moguće da prosječno nadaren čovjek, koji u ranim svojim radovima nije ostavio ni traga

o kakvoj blistavoj mladenačkoj genijalnosti, napreduje korak po korak te već prilično star dospije do najvažnijih djela?

Moj prvi odgovor: Bio sam tvrdoglav, iskoristiti sam znao svaki slobodni sat koji mi je bio dan. Uvijek sam imao planova, ali nikada neki plan u cjelini. Često sam bio pesimističan, ali nikada bez nade. Radna su mi postignuća kao nekim sretnim slučajem uvijek bila bolja no što sam bio očekivao. Na tom putu nisam nailazio na razočaranja, ali jesam na iznenađenja.

Odgovor pak uputom na vlastito ponašanje neće zadovoljiti. Presudno je bilo ipak ono što su stari zvali Tihe, Tihe trenutka uz pretpostavku vlastita truda, i Tihe sudbine u cjelini. Zagonetne su takve veze. Ne mogu tu dati odgovora. Zahvalan sam, ali ne znam kojem temelju stvari. Konkretno sam zahvalan ljudima koje volim u njihovoj plemenštini. Mnogi su još od mladosti bili dobrotorni prema meni, puno su mi pomagali, sve do danas. Ali sve preko toga je tmina, u kojoj ne znamo ništa.

Goethe je u starosti rekao: „Oponašajte ali ne slomite vrat.” S Goetheom se nije moći uspoređivati, ali nešto je ipak usporedivo: Pogledam li unatrag na svoj život (kao uostalom i mnogi drugi na svoj), posve sam svjestan: Ne bih ga mogao ponoviti. Okolnosti, sretne zgode, ljudi od pomoći nailazili bi slučajno. Pa se tad niz slučajnosti, viđen u cjelini, osvrtnu unazad ukazuje kao smisao.

Premda zbrinut u voljenih roditelja, u mladosti sam se ćutio osamljen. Obuzimala bi me neka neodređena čežnja. Zbrinutost nije mogla davati ono što je vlastiti život.

Imao sam dobrog prijatelja, zvao se Fritz zur Loye. Zajedno smo studirali u Münchenu, Berlinu, Göttingenu. A preko praznika smo živjeli u zavičajnom nam Oldenburgu. Veliko poljoprivredno dobro kojim je upravljao njegov otac nudilo nam je područje na kojemu smo se ophodili sa zbiljskim bićima prirode. Obojica smo, on budući učitelj, ja budući liječnik, studirali prirodne znanosti. Bio je to život dokraja posvećen zajedničkoj stvari, posvećen oduševljeno, ali ne i život ljudi koji u svojoj dubini, u onome što bi mogli biti, pristupaju k sebi u nekoj uzajamnosti. Prijatelj je rano umro. Ne znam što bi još među nama bilo moglo nastati. Tad još nisam bio svjestan zašto, unatoč prijateljstvu, ne prestaje moja čežnja. Čežnja kamo? – Što sam zapravo htio?

Ljude čije bi mi bivstvo kazivalo ispunjenje nečega što je ljudski moguće, kao jamstvo da u dnu stvari sigurno prebiva i nešto za što se isplati živjeti i s čega sâm život može postati predivnom zbiljom. Tražio sam čovjeka s kojim će biti moguće to nesuzdržano prijateljstvo; čovjeka koga ću voljeti kao da jedno drugome pripadamo oduvijek; čovjeka koga ću, obuzet silnim strahom, gledati kao na sudbinu potpuna neuspjeha a nadilazi sve granice. Ta sam tri čovjeka i sreo, bili su to: Ernst Mayer, u neprestanoj mi borbi solidaran prijatelj, Gertrud, draga moja žena; Max Weber, čovjek koji je ustrajao na neprobojnoj razdaljini, koji je svijet spoznavao očajem, obuhvaćao znanjem, a u sebi rascijepljen i razdrt nikada ne bi dospijevao do čega jedinstvena i čista.

Prijatelj Ernst Mayer, Židov, studirao je kao i ja medicinu. Razgovarati smo počeli za jednog tečaja iz operiranja lešine. Isprva sam se, posve predan poslu, držao povučeno, kadšto sam ga dapače znao i prekidati: „Samo trenutak, gospodine Mayer...” A onda smo se stali i posjećivati u studentskim sobama. Kad ne bismo operirali u praktikumu, mogli smo filozofirati. Bio sam oduševljen, a i on. Od početka je bilo tako, a nastavilo se i kasnije, da se naime nijedan od nas ne bi podvrgavao drugome, nego bi se išlo zajedno. Kad sam ga jednom zatekao kako čita Rickertov *Predmet spoznaje*, rekoh: „Kako možete čitati takvu racionalnu nesklapnost, iz koje ne proishodi ama baš ništa! Puke izmišljotine!” On će na to: „Kako možete ono što ja držim važnim tako olako proglašavati neutemeljenim?” Sporenje nas je, u takvim grubim iskazima tek naznačeno, pratilo cijeloga našeg života. A tlo zajedničkog filozofiranja bilo je sve jasnije i razgovjetnije. To zajedništvo u filozofiranju išlo je toliko daleko, da je moje glavno djelo (*Filozofija*) nezamislivo bez Ernsta Mayera. Suradivao je na njemu. Mnoge tu misli potječu od njega. Njemu se ima zahvaliti oblikovanje, radost da se može napisati bolje, sažeti preciznije, književno besprijeornije. U toj smo knjizi – kasnije se to nije moglo nastaviti – bili dionicima neke nezaboravne istobitnosti. S Ernstom Mayerom veže me beskrajna sreća što sam imao ne samo sudruga u filozofiranju u odnosu na stvari, nego i prijatelja u supstanciji same filozofije.

Preko Ernsta Mayera upoznao sam njegovu sestru Gertrud. Tada je (1907) živjela u Heidelbergu. Brat joj je rekao: „Upoznao sam jednog studenta, posve je drugačiji, moraš ga upoznati!” A rekao joj je i da sam bolestan. Gertrud, koja je bila proživjela teške trenutke (sestra joj je duševno oboljela, jedan si je prijatelj oduzeo život, a i štošta drugo), dosuđenom je sudbinom svoje mladosti bila tako reći otrgnuta životu. Preobrazila se u svom biću, procjena vrijednosti stvari više joj nije bila prostodušno prirodna. Ali htjela je živjeti. Nije se uklanjala patnji. No joj se činilo da je jedini novi put u odustanku od patničkog života, u stvarnu radu. Nakanila je naknadno položiti maturu i onda studirati. Pa je učila grčki i latinski. Odustati od toga nije htjela. Veselilo ju je da joj je brat našao prijatelja, ali ga, to više što je bio bolestan, nije htjela upoznati. Tek potkraj semestra i za volju svom bratu pristala je da ih posjetim.

Prigodom tog posjeta bljesnulo je nešto poput munje. Već onog prvog trenutka kad je Gertrud, meni još uvijek okrenutih leđa, ustala i obratila mi se. Kao da su se u tom trenutku srela dva čovjeka povezana od pamtivijeka. Kako je to zapravo bilo, ne mogu znati, pa zato ni izvijestiti.

O ljubavi sam pisao u više navrata. Mnogima se to čini konstruiranim i utopijskim, no za me je to ipak još uvijek nedostatno zrcalo jedne zbiljnosti.

Izvijestiti međutim mogu o razmjerno izvanjskim zbivanjima. Otkad je naišla Gertrud, od 1907., u meni se zbila neka promjena. Dotad sam – unatoč nedostatnosti i čežnji – bio čovjek koji hoće znati, koji se trsi oko istine, a hladan. Sad sam eto postao čovjek koga se svakodnevno i podsjeća da je čovjek. Nipošto samo riječima, nego i zbiljnošću životnog suputnika, koji prešutno

zahtijeva: Ne misli da si dovoljno učinio već time što si postigao u duhovnom smislu! Gertrud se sad eto brine da ne propustim odviše toga, podsjeća me što mi je činiti u ljudskim stvarima, glede kojih sam inače vrlo zaboravljiv. Čita i preispituje sve što pišem. Njezina nazočnost budi u meni impulse da ne utonem posve u duhovni svijet i u puko mišljenje. Dapače i više: Ako u mojoj filozofiji ima dubine, uvjeren sam da bez Gertrud do nje nikad ne bih bio stigao.

U Maxu Weberu nisam sreo prijatelja. Jer uz prijatelja spada i al pari. Formalno se on al pari doduše posve ponašao. Ništa drugo nije on ni priznavao, no moje je uvažavanje tog čovjeka bilo takve vrsti, da sam prema njemu bio nekako plah. Iznimkom su bili samo pojedini razgovori koji bi se odnosili na osobne događaje, o kojima bismo on ili ja donosili sudove pa, ako su posrijedi bili realiteti, i postupali. Moja bi plahost tu prestajala. A bilo je i tako da smo se na istoj razini uzajamno borili. Posrijedi su bila vrlo ozbiljna pitanja. U takvim je razgovorima možda postojao i blag začetak prijateljstva. Ali govoriti o tome i danas, bilo bi odviše indiskretno.

Mislim da se ne varam u tome da sam u Maxu Weberu vidio duhovno najvećeg čovjeka našega doba, istinabog velika samo u jednom području, ali od univerzalna značaja. Pojam veličine izveo sam iz njegove zbilje. Govorim li o njemu kao o najvećem čovjeku našega doba, ne mislim na pjesnike i umjetnike, ni na državnike. Mjeriti Maxa Webera prema njima ne bi imalo nikakva smisla. U Maxu Weberu je filozofska zbilja.

Već i dosezi njegovih istraživanja pobuđuju snažan dojam. A tu je i tvorba kategorijalnog svijeta sociologije, pa rasvjetljavanje metoda što ih je sam razradio u posebnim raspravama. Ono poznato, naizgled jednostavno lučenje između vrjednosnog suda i ustanovljavanja činjenica, prvenstveno je po njemu stvaralo napetost koja je budila strast povjesničara i sociologa. Pokazalo bi se to svakome tko bi shvaćao da tu postoji problem koji se racionalno ne da riješiti. Jer racionalno istraživanje bilo je doduše važno, no prošireno na najžešće borbe koje se vode iz istraživačeva najdubljeg osvjedočenja.

U Maxu Weberu vidim Galileja duhovnih znanosti, prožeta voljom da maksimalno ozbilji sve što je tu moguće kao znanost, i da istodobno razradi načela i metode te znanosti.

To međutim ne bi bilo dovoljno. Iza svega tu stoji čovjek komu je svekoliki znanstveni pogon tek prednji plan, njemu nipošto dovoljan. On posjeduje smisao za sve što je veliko, voli to, ali je sa svoje istinoljubivosti ustrojen tako, da nikada ne može zaboraviti kako se to uvijek zbivalo, i kako se danas zbiva, i kako doista jest.

Mislim da sam u njegovu životu vidio posvemašnju neizlječivu razdrtnost. Nikad ga nije privedo k jedinstvu. Tragedija moderna čovjeka, tragedija poput one Kierkegaardove ili Nietzscheove, a njemu su možda obojica nadmoćni, no oba i vječni mladići, jurišnici koji ulaze intuitivno te grabe sve što je izvanredno, dok je Max Weber čovjek koji razdrtnost doista i podnosi. Kierkegaard je

naime našao izlaz u kršćanskoj vjeri, a Nietzsche se opremio vječnim navraćanjem i voljom za moć.

Takvi izlazi u Maxa Webera zbog njegove istinoljubivosti nisu bili mogući. Njegova se razdrtost nije mogla dokinuti: bio je čovjek koga nije bilo moguće svesti ni na koji nazivnik, uz koga mi je u duši uvijek bilo nelagodno, koji je u životu uvijek bio sklon samoubojstvu, bolestan pa opet zdrav, pa se glede njega mora reći: nipošto uzor. Nigdje se nije događalo da bih nakanio reći: i ja ću postupiti tako. Ali u nečemu je bio uzor, i u nečemu apsolutno pouzdan, u onome naime što mu je u deliriju pred smrt bila zadnja riječ: „Das Wahre ist die Wahrheit”, ono istinito jest istina.

Tko se ozbiljno drži te riječi, kako je to činio Max Weber, morat će zapasti u raspoloženje koje tjera u očaj ali ne sili na nj. Pomišljam li na Maxa Webera, ta mi je volja za istinu dapače uzor, pa mi je nepojmljivo zašto mi se svejedno čini kao da je u meni na djelu neko jedinstvo, kao da me vodi ona Tihe u smislu u kojem sam je već ranije spominjao, i da sam bez ikakve zasluge bio obdaren nečim što stoji za stalno i prije svakog razmišljanja o istini a ne slovi za racionalno valjano. Svakomu to kao nešto tek njemu svojstveno donosi sudbina. Sudbina Maxa Webera bila je toliko zastrašna, da ja na nju doista gledam pun strahopoštovanja i slušam onkrajni joj nagovor, ali živim posve drugačije.

Imao sam tada sreću već niz godina živjeti u heidelberškoj psihijatrijskoj klinici (ne kao asistent, za što tjelesno nisam bio sposoban, nego kao asistent volonter bez praktičnih obveza). U toj je klinici pod Nisslom postojalo nekakvo zajedništvo, posve drugačije no na sveučilištu. Sve nas je, od predstojnika do zadnjeg asistenta, povezivao nekakav „duh kuće”. Svatko je radio svoje, ne u kakvu timu uz uvijek postavljen istraživački cilj, nego u ozračju raspravljanja, gdje bi svatko na vlastitu odgovornost radio na svom predmetu. Bila je to zajednica o kojoj se danas u psihijatrijskom svijetu govori kao o „Heidelberškoj školi”. To smo bili svi mi zajedno, otprilike pol tuceta ljudi. Takvu zajedničku duhovnu suradnju više nisam doživio nikad.

A zatekli su se tu i dobri prijatelji: Ludwig Curtius, Heinrich Zimmer, Alfred Weber i drugi. Njih više nema, umrli su. Iznijeti o njima što ukratko, ne mogu. A govoriti o živim prijateljima, bilo bi prerano.

Koju je ulogu u mom životu igrala politika? Ponajprije filozofsku, a onda i praktičnu.

Tko misli filozofski, i to ozbiljno, ne može drugo no zanimati se za sve zbiljnosti, sve ih upoznati u iskonu. Inače će možda upoznati tek lijepu cvjetovu duha što su ih filozofi u svojim djelima uzgojili iz vlastita osobnog iskustva. A da bi do njih došlo, prethoditi im mora iskustvo. Dok sam bio mlad, nisam mislio da ću biti profesor filozofije. Predavanja iz filozofije nisu me nimalo zanimala. Htio sam upoznati zbiljske stvari. Isprva su to bile prirodne znanosti i medicina, potom povijest, konačno politika i teologija. Nema toga što se ne bi ticalo filozofije. Pa zato i slovimo za bedaste sveznadare koji ništa ne znaju, za površnjake. Takav prigovor ne držim uvijek krivim; ali on je kriv u načelu.

Jer stvar nije u tome da se zna puno, ili sve, nego da se načela znanja, načela zbilje, na svakom području dovedu do jasnoće, te da ih se istodobno učini nazočnima u kakvoj konkretnoj podrobnosti.

Drugi, praktični motiv bio je: Politika je zbiljnost koja nam dogorijeva do nokata! Određuje naš opstanak. Ovisni smo o njoj. Jasno mi je to postalo tek za nacionalsocijalizma. Već sam se doduše dvadesetih godina bio počeo baviti politikom: u mojoj knjizi *Die geistige Situation der Zeit* (Duhovna situacija vremena, 1931). Ali presudno je ipak bilo doba nacizma. Kad je sve to 1933. započelo obuzeo me silan strah, ali kao ni većina tadašnjih ljudi nisam ni slutio što će tek doći. Samo mi je prijatelj Ernst Mayer (jedina iznimka za koju znam) rekao ljeti 1933: „Jednoga dana nas će Židove potrpati u barake a barake zapaliti!” Odgovorio sam mu: „Ali Ernst, opet te tvoja silna mašta vodi do krajnjih posljedica. Ma to je jednostavno nemoguće.”

Što se potom, korak po korak, zbivalo, ne trebam opisivati. Za nas se stvar iznenada promijenila 1938. s „Kristalnom noći”. Otad je stao rasti strah, u ratu je bio silno velik. Naša je stalna životna opasnost bila izvan svake dvojbe. Kako smo živjeli u tom svijetu? Načelo je glasilo: Jedina mogućnost da se preživi jest ne upadati u oči! A u suočenju s nacističkim vlastima dopuštati si naravno svaku laž, ako je potrebno; no ponašati se tako, da to bez nekog mahanja adutima uvijek djeluje kao da u tome ima nekog skrovitog dostojanstva. Sjećam se otprilike kad me ispitivao Gestapo kako je preda mnom sjedio mlad neki dečko sa svojim spisima. Očito su mu iz Berlina naložili neka mi veli kako bi za mene bilo najjednostavnije, i kako bi se riješili svi problemi, kad bih se rastao. Na što se nisam uzrujao nego rekao: „Da, to je veliki problem!” Kao, uzimam to ozbiljno. Na to će on: „Ja Vam tu uopće ne ću ništa savjetovati”, pa je spustio glavu. Izvršio je samo jedan nalog. Pa se uputio van, a ja ga zapitam: „Mogu li pogledati spise?”, i učinilo mi se da čujem „Da!” No bio je to nesporazum. Kad se vratio, u rukama su mi bili spisi. Žurno sam ih prelistao. Tu su u Berlinu napisali, da na mene kao državnog neprijatelja valja obratiti posebnu pozornost. U početku je bio ljut, ali se brzo primirio. Rekao sam mu: „Tu piše da sam državni neprijatelj. Hoćete li, molim Vas, u Berlinu priopćiti ovo: Ja sam lojalan građanin. Naravno da se ne mogu slagati s vašim zakonom o Židovima, jer mi je žena Židovka, i to ćete razumjeti, ali ja sam lojalan građanin.” Pa sam još nadodao, a rečenica je bila i točna: „Možete se pouzdati u to, da protiv ove države ne ću poduzimati ništa.”

Već prema situaciji u kojoj bi se tko zatekao valjalo je zauzeti stav koji bi bio vjerodostojan. Žena i ja tih smo se zadnjih godina napodnosili straha, ali smo ipak živjeli. Kasnije sam to doba dapače pojmio ovako: Od Hitlera sam dobio 8 godina dopusta; bez tog dopusta ne bih nikad bio izradio kasniju svoju filozofiju, niti bih bio mogao doći do spoznaja za svoju povijest velikih filozofa.

No bilo je to doba ubijanja Židova. Što nas je najviše oborilo bila je smrt gospođe Goldschmidt, udovice svjetski poznata mineraloga, zakladnice golemih zgrada, mnogih zbirki i novčanih sredstava namijenjenih Sveučilištu.

Kanili su je, 80-godišnjakinju, transportirati. Oduzela si je život. Prethodno su se svi u njezinoj blizini trsili spasiti je, „ishoditi status iznimke”, kako se to tad zvalo, a imali su tu udjela čak i neki nacisti. Ali iz Berlina je stigla obavijest: Bez iznimke! Gestapovac koji je vidio mrtvo tijelo prišao je prozoru i rekao: „To ipak nismo htjeli.”

No da bih svekolikom tom užasu pridometnuo i jednu smiješnicu, ispričat ću nešto drugo. Logornik, stari učitelj pučke škole, koga sam jednom posjetio jer sam mislio da bih u lavljoj jazbini nešto mogao postići, što se i zbililo, primio me je riječima: „Ali gospodine profesore, toliko se veselim što Vas vidim, nekoć sam bio Vaš student, i vrlo sam Vam zahvalan.” A jednoj je mojoj nekadašnjoj učenici, koja je, ne upitavši me, poslala k njemu ne bi li se obavijestila smije li kod nas stanovati i čitati moje rukopise, isti taj logornik rekao: „Ma naravno da smijete. Mi poštujemo profesora Jaspersa, on je pravi German, zato i jest vjeran svojoj ženi.” Spadalo je to u doba kad smo se, ako nismo bili obuzeti baš krajnjim strahom, od vremena do vremena morali i smijati.

Došao je veliki prevrat: odstranjivanje nacista i spas što su ga Nijemcima donijeli Saveznici srušivši nacističku državu.

Jedva da je moguće opisati kako nam je u Heidelbergu bilo pri duši. Bilo nam je kao u bajci. Preko noći smo bili prenijeti u drugi neki svijet. Bili smo oslobođeni.

No smjesta smo sebi stali postavljati pitanje: Nismo li tijekom tih tmurnih godina zakazali u nevinoj pasivnosti? U svom prvom javnom govoru istaknuo sam dvije točke, za koje i danas držim da su točne:

1. Dok su odvozili naše židovske sugrađane nismo izlazili na ulice, nismo vikali dotle dok nas se ne uništi, iz valjana ali nipošto zadovoljavajućeg razloga: ne bi bilo ni od kakve pomoći, ne bi postiglo nikakva dojma, bilo bi besmisleno. To što još uvijek živimo naša je krivica!

2. Živjeli smo u državi koja je počinila te zločine. Nema na nama doduše nikakve osobne krivnje u moralnom ili kriminalnom smislu. Ali budući da smo u toj državi živjeli kao njezini građani, ne možemo se od nje odvajati. To znači: novom državom mi dajemo jamstva za ono što je počinila prethodna zločinačka država. Moramo snositi posljedice. To znači, dajemo politička jamstva.

Taj pojam jamstva, što sam ga tada izveo u jednom spisu o pitanju krivice, ostavši nezapažen do dana današnjega, nije bio prihvaćen. To što nije bio prihvaćen jedan je od uzroka današnje naše promašene vanjske politike!

Što je bilo dalje? 1945. sam stao živjeti u nadi da ću kao politički pisac zajedno s mnogim drugima moći iznaći jezik za Nijemce, koji sad eto uzimaju stvari u svoje ruke, pa će zajedno sa saveznicima, i što sve ne, ustrojiti novu državu. Ta je nada bila toliko velika, da je skoro graničila s izvjesnošću.

Slijedilo je međutim razočaranje za razočaranjem – sve do danas, kad opet velimo: otplavljeni divni Nijemci, sto tisuća njih, možda i nekoliko milijuna, a naplavljena sva sila nemisaonih ljudi, sebičnjaka, oportunističkih, „obrazovanih”. Sve već viđeno!

Živimo sa svijeću: i oni drugi Nijemci su tu, mi ih čujemo, ali oni su bez moći. Ja koji se ubrajam u njih moram reći o sebi što i o tim drugima, naime: to što ne dospjevamo do moći zasniva se na samom duhu, jer je to duh koji motri, analizira, sudi, duh je to razmišljanja, nipošto duh koji ulaže svoj život. Uščitamo li povijesne spise iz antičkih vremena pa iz njih svugdje osluhnemo o časti koja je kroz sve strahote onoga doba nosila ljude, mi možemo tek reći: Te časti mi nemamo! Na samom je duhu da ne dospije do moći, jer on je samo duh.

Ali tad pomislim: Valja nam odati priznanje da u Njemačkoj posjedujemo bar taj nemoćni duh. Ne stavlja se doduše život na kocku, to ne košta krvi, ali se može reći što se hoće, a to „moći reći što jest” već je dobra stvar, nikakav doduše realan čimbenik, no svakako alibi u javnome sudu.

Preveo: ANTE STAMAĆ

Kazimir Klarić

Stupica za domoljuba

– Gospon sused, mister Kajzek, vi nemrete znati, kak me je srce vuklo sim! Tu, v moje gorice. Kak? Nakon trist i kusur let, tam, no v Ameriki, ah. Kaj da vam dulje pripovedam. Saku noć sam sanjal ovu tu klet, gdo smo sada. Gdo sam se rodil. Domaću reć posluhnut. Se sam tam imal, se. Osim tičjeg mleka. A onda me je tak zajebal ovaj vaš fakin Tito, pa sam se sim vrnul. No, kakti domoljuba su me fajn zajebali. Su rekli, novoj domovini nakon rata treba pomoć. Sam mam skočil na noge i došel. Kad je domovina u pitanju, ne... ostavil sam kar...

Štef, oli Stiv, začkomel je munjevito kao zaliven. Uha mu se sad obrću u svim smjerovima. Satir. Oko nas šuma krupnog lišća vinograda, plemenite vrste tudum, oli direktor. U Vukomeričkim goricama, njegovom milom staništu. Vrag ne spava! Za onih mjesec ili dva, što je Štef prosjedio u istražnoj buhari, kad se vratio iz Amerike, munjevito došao pameti. Da se sveto ime Tito kao i božje, ne smije tek tako spominjati. Jedino, kad treba viknuti, živel! A to je bilo prije trideset ljeta. Bit će da se batine, i to dobre, pamte cijeli život. Samo je odmahnuo rukom i znakovito uzdahnuo. Kao, tko mari za njegov domoljubni čin.

Ima o Štefu i druga pričica o tobož njegovom žarkom domoljublju. Ispričao mi je to njegov prvi susjed Mirkec, zvan Podmukli. Ostao mu taj nadimak, jer preveć zna o mnogima u selu, a o povratniku Stivu koješta. Za što je pobjegao u Ameriku i tam ostal. Kad je trebalo, nema ga. Kao dečec jako se dobro sjeća, da je taj isti Štef, sada zvan Stiv, na smrt ispikao svog ljutog protivnika u svatovima. Ljubili su istu pucu Rožu. Bedak. Štef pobjegao u Ameriku, a jadan pojma nije imao da je svoj posao u svatovima obavio amaterski. Njegova žrtva Tomo preživio, a nakon svega i dobio nadimak Spikani. Taj nadimak imao čak i kao konspirativo ime u NOB-i. I taj će Spikani, kad se Stiv kao domoljub

vratio iz Amerike, koješta napakirati Štefu. Spikani postao udbaša, a s kapitalistima nema mile lale. Ubode u svatovima debelo naplatio. Kao, umakao pred klanje iz krvoločnih šaka krvnika. Imao za to i pet svjedoka.

Tomina žena Roža, a zbog koje su se i potukli, preživjela svašta. Rodila troje djece i sada više nakon toliko ljeta nije za prepoznati. Muško? Žensko? Plečata, čupava. S bradavicom na nosu. Kad ju je Štef nakon toliko ljeta spazio, kako o desno rame nosi vreću brašna, skrio se od straha na tavan. Došlo mu da se tamo i objesi o gredu. Bila i ona u NOB-i. Jurišala goloruka na bunkere. Od nje pobjegao glavom bez obzira i njen muž, udbaša Spikani. Svi je u selu u luku zaobilaze. Ima i boračku, bogati. Kad stigne mirovina, ona s još dvojicom svojih sudrugova ruknu kašetu piva pred dućanom. Padne i pjesma. Jasno, borbeno. Spašavaj se tko može. Gazi kroz selo u vojničkim čizmama, obučena u hlače. Kad se naguzi, za pasom joj se šarmantno smješka revolverčina ruske proizvodnje.

Kako je baš Štef odabrao Ameriku, nakon tučnjave u svatovima, da se tamo skrasi, neka sam vrag zna. Turistički razlozi vjerojatno ga nisu rukovodili. Osvanuo u obećanoj zemlji, gdje te ni najbolji lovački pas više ne može naći. Divota! Bin Laden i njegovi dečki doći će malo kasnije.

U Americi se sjajno snašao. Nastavio uzvišeni posao svoga djeda i tateka, vrsnih kartaša i varalica. Pažljivo mu motrim ruke. Prsti dugački, nokti njegovani. Da je pijanist, ulovio bi ne jednu, nego pet oktava. Jedino na lijevoj ruci nedostaje mu prst mezimac. Palčevima trlja jagodice ostalih prstiju. Ne miruje. Uporno vježba. Sad da netko drekne, mister Stiv, tko je za poker, evo ga. Tu sam, gospodo. I sad na, takav genij tu dangubi i trune u vinogradu. Zeleni od bijesa. Odbačena pivska boca. Škrguće zubima. Amateri u Las Vegasu gdje je on djelovao, žive dalje i varaju da sve grmi. Nisu mu bili ni do koljena. Samo u jednoj noći zaradio je na pokeru deset naftnih bušotina. Drugu noć sve izgubio. Pa što? Pa šta? Vrag ti mater i prefrigancu Titi i njegovim fakinima. Vrni se Štef. Vrni! Skupo ga je stajalo njegovo domoljublje! A gdje bi mu bio kraj, da je tamo ostao. Kad karta, na svakom koljenu mu sjedi goluzdrava dama. Toči se šampanjac u potocima. I baš su ga zvali da se vrati, kad je u rukama imao fleš roajal. Igrao je s Onassisom za pola njegove flote.

Podmukli ima o Štefu drugu priču. Prokleti naš hrvatski jal. Kao, ništa tamo nije stekao. Više je bio po američkim buharama, nego na slobodi. Dobio tamo i ultimatum. Ili natrag u Titov raj, ili u rešt. Jedanput ga je Podmukli iznenadio, kad se doma pod orahom prao u laboru. Sav po plećima istetoviran. A zapamtio je samo jedno ime, Albatroj...tako nekako. Biti će, da je pisalo Alkatraz. Čast svaka. Taj rešt je samo za ugledne ptiće. Taman posla da to kažem Podmuklom. On ne vjeruje da ima boljih zatvora od naših. Bio na Golom osobno dvije godine.

Kad se Štef s drugim američkim domoljubima iskrcao u riječkoj luci, munjevito se bacio na tlo i počeo ljubiti. Filmski. Nanjušio, da će ih netko kad se vrate, slikati. Baš Štefa ulovili u kadru. Ruke širi i ljubi se s odborom za doček.

Onog najkrupnijeg među njima, obučenog u kožnjak, poljubio izravno u usta. Stari prefriganac.

Od svih, koji su toga dana došli s brodom, najgore prošao Štef. Drugi domoljubi ostali bez svojih auta koje su dopremili. Kao, tu im ona neće trebati. Treba trenutno mladom rukovodstvu. Dosta su se oni tamo kod kapitalista navozali. A i saobraćaj je gust. Iza svakog zavoja naiđe stara krava ili ćorava kokoš. Preživjele slučajno rat i vrlo su nezgodne na cesti. Dolare domoljubima zamijenili po surovom tečaju. Ispao dinar tri puta jači od dolara. Da se vrnú natrag, više ne dolazi u obzir. Iz novoga raja, nema više povratka u kapitalistički pakao. Oduzelo im i pasoše. Kunu u sebi, jauču, ali, nema se kuda. Molim razlaz. Počelo se nešto šušcati i o Golom otoku. A on je jako blizu riječkoj luci. Sitnica. Za sat dva i tamo si. Turistička destinacija za prste lizati. Omen est nomen! Tako nekako. Vrag po popovskom latinskom.

Došao na red i domoljub Štef. Okreni, obrni, nema u sebe ni sto zelembaća. Kao, u žaru povratka, zaboravio na tu sitnicu. Ni četkicu za zube nije uzeo. Samo nudi smijeh od uha do uha. Usta puna srebra i zlatnih zuba. A ne, ne, ipak je nešto donio novoj narodnoj vlasti. U malom paketu, donio je stupicu za štakore. Najnoviji patent. Amerikanski! Nakon atomske bombe, najveći američki izum. Kao, čuo je da nova vlast ima silnih problema s vodenim štakorima, u nas zvanih bizonski. Koji kopaju nasipe i prave velike cirkuse radnom narodu. Donio u malom džepiću od prsluka i kutijicu praška za krumpirove zlatice. To kao uzorak. Ako treba, on tamo ima veze. Brod, dva, ako ustreba. On je s Onasisom kao prst i nokat.

Tko im je dojavio, tko je zapravo nesretni Štef, zna se. U ta vremena doušnici su sjajno radili. Cinkao ga iz njegovog sela baraba. A tko bi drugi. Jedan, kome je pokojni Štefov japa odnio na ajncu klet, vinograd i tri pajceka. Kapital. Da je nesretni gubitnik morao krenuti u grad trbuhom za kruhom i postati svjesni proleter. I da je još zaštitah u svatima naprednog omladinca, koji je nosio letke za vrijeme kraljeve diktature.

No, samo je udbašima trebala Štefova stupica. Poslije svečanog ispraćaja ostalih, bacili se na njega. Prepolovili ga. Rasčetvrtili. Batine koje je popio pri varanju na kartama u Americi, dobio od kauboja, rudara i ine klateži, bile su mačji kašalj spam ovoga. Sav svoj klasni bijes ikalili na Stivu domoljubu. Na kraju mu naredili da pred njima demonstrira tu svoju glasovitu stupicu za štakore. Kako je rekao glavni batinaš, stupicu za pacove! Upravo onaj, koga je Štef strasno poljubio u usta. Fuj.

Strašno. Onako spetljan, osramoćen u svom iskrenom domoljublju, ponižen, uplakan i šmrkljav, nije dobro zategnuo osigurač vražje stupice. U njegovim rukama oživjela. Pa nisu njegove nježne kartaske ruke za taj posel, ne. Stupica je oživjela kao bjesno čeljade. Skočila do stropa. Odbila. Skočila kao krvoločna puma batinašu za rutavo uho. Teledirigirana. Zagrizla. Krv šprica na sve strane. Zovi pomoć. Vraga hitnu. U sobu nahrupio vod novih odmornih batinaša. Oslobodili nesretnika čelične naušnice. Čak je udbašu i ljupko

pristajala. Iznova navalili na Štefa Amerikanca, kao na neprijateljski bunker. Složno zapjevali, da se domoljubova dreka ne čuje. Štef je uspio skriti ruke pod pazuha. Umije on čuvati svoja osnovna sredstva. Što da kasnije radi, ako mu barabe povrijede nježne ručice. S kartama je fertig.

Gledam svoju nakrivljenu vikendicu koju sam kupio baš od Štefa. Zaradio ju nedavno na kartama. Kao da mi se kiselo smije u lice. No, još mi je samo ova vikendica i falačec zemlje na kojoj se nakrivila, trebala u životu. Sve oko nas obraslo u surovo rastinje. Krajolik sličan tmurnom Štefovom licu. Od nje ga se šire gubitnički kolobari. Iznad naših glava grmljavina avionskog motora. Špušta se na Pleso. Molimo putnike da se vežu i ne napuštaju svoja mjesta do zaustavljanja zrakoplova. Razgovjetno se čuje glas stjuardese. Netko od putnika zaboravio zatvoriti prozor.

Ljubim gubitnike. Svoju braću. Sjedimo, bolje rečeno bivamo na kosini brda. Štef i ja. Klizimo u mračne tišine sjećanja. Ušutjeli. Nemamo baš neke mudre misli u glavama, da ih razmijenimo. Mrki gavran kibic, spustio se na kvrgavi vinogradarski kolac. Oglasilo se zvono sa crkve u Dubrancu. Podne.

Šutke se dižemo. Odlazimo. Svaki na svoju stranu. Bez pozdrava.

Tema broja:
INTIMNA FENOMENOLOGIJA TOPOSA

Višnja Machiedo

Mjesta
formule i fabule

Čovjek ne zna na koji bi rang sebe postavio. Vidljivo je zabludio, i pao je sa svojeg pravog mjesta a da ga ponovo ne može naći. Traži ga posvuda, uznemireno i bez uspjeha, u neprodornim mrklinama.

/... / ljudima sva nesreća dolazi samo od toga što ne znaju ostati na miru u jednoj sobi.

Blaise Pascal

Jeste li ikada, dobrohotni štioče, vidjeli svilca koji se dovoljno najeo dudovog lišća? Usporedba nije plemenita, ali je točna! Ta ružna životinja više ne želi jesti, ima potrebu da se uspane i uredi svoju tamnicu od svile.

Stendhal

Za nekog mamurnog buđenja u kasno jutro iskočila je, iz još maglenog osvita njene svijesti, jedna zagonetna rečenica nalik na zapovijed... Ne po intonaciji, jer nije čula da ju izgovara vlastiti ili nečiji drugi glas, ali je u njezinu sluhu zatitrala svojim nijemim usklikom. Sada, na već popriličnoj vremenskoj razdaljini, možda nemam pravo, i to u prvom licu jednine, ustvrditi da je „zapovijed” glasila: *Stavi mjesto na njegovo mjesto*, ali upravo se takva, poslije prvotnog ošamućenog čuđenja, urezala u moje pamćenje. Ono bi mi je zatim – neočekivano, ili s malim čas izvanjskim čas intimnijim povodom, gotovo slovajući – iznovice vraćalo u svijest. Uostalom, učinila mi se odmah nekako apsurdnom, tautološkom, bezveznom, utoliko više što nisam umjela dokučiti je li njezin nalog izronio iz kakva ishlapjeloga sna, snomorice, kao poruka, izazov ili prijekor, pitanje pod maskom imperativa ili, naprosto, kao

njihova zaključna točka. No ta me je rečenica i nadalje koptala, uskoro u mojim pomislima i popraćena duhovitom Ciceronovom izrekom: *Nihil tam absurde dici potest quod non dicatur ab aliquo philosophorum*. (Dakle: ne možeš izreći nešto tako nesklapno, besmisleno, a da to već nije rekao netko od filozofa.) Onako usput čak me je njezin zagonetni tautegorički nalog podsjetio na svojedoban nejasni naum da se jednom upustim u pisanje o ponekim mjestima što ih još osjećam ili smatram manje-više relevantnim za opstojnost svojeg bića i žića. I zato ga nisam zauvijek otpuhnula kao bizarnu mušicu što oblijeće oko moje svijesti. Ali razbor mi je šaptao da bi se ta nametljiva buhica pod mikroskopom nespremnog fantaziranja i nadriumovanja mogla odveć napuhnuti i na kraju kočoperiti poput smiješne sfinge. Potisnula sam, dakle, taj nazoviproblem u pričuvu nesvjesnog, intuicije, ponekad i svjesnog propitivanja, kako me brzopleto ne bi naveo da muzem jarca u rešet. Nije dolazilo u obzir da mu, u navodnoj nuždi, pronađem neki lagodniji, pitoreskniji izlaz kakav je, primjerice, nudilo opisivanje nekolicine odabranih a subjektivno nezaboravnih, povlaštenih ili ključnih mjesta. To bi predmnijevalo da se – za volju deskripcije koja mi inače nije omiljeni književni postupak – upustim u detaljnije listanje požutjelog autobiografskog „spomenara”. A onda bi tek uslijedilo moje kolebanje oko izbora „stranica”, „razglednica”, „sličica”, „holografa” ..., uz narednu i opravdanu bojazan da ću možda, ako mi se u pisanje uplete odveć putopisnih, bedekerskih primjesa, promašiti ono najzanimljivije, a to je „duh /tih/ mjesta”.

Imenica *mjesto* nije mi bar do sada bila posebice draga i intrigantna riječ, kao što je to već razvidno za *putanje* koje naslovljuju nekolicinu mojih eseja. Dosad sam tu imenicu rabila, osjećala, kao neutralan, premda i nezaobilazan termin u razgovorima i pisanju. No, kao što inače svi mi rabimo pomoćne glagole, tako se meni odjednom i *mjesto* – a zatim sve češće – počelo doimati „pomoćnom” imenicom, i to u podosta širokom spektru značenjskih pomaka i varijanti. Kao da se njezina uporaba u različnim kontekstima, ako ih načas usporedim sa serijom razlomaka, gotovo svodi na ulogu zajedničkog nazivnika pozamašnom nizu brojnika. A pritom čak ni ne možemo ustvrditi kako jezik poseže za njom iz puke nužde, zato što ne bi raspolagao drugim riječima i što mu manjkaju zasebni adekvatniji označitelji. Pa ipak, bez apozicija, bez pratnje pridjevskih i priloških oznaka, itd., odnosno izvan tropa, katakreza, sintagmi i frazema u kojima figurira, imenica *mjesto*, kao jezični znak, čini mi se nekako neodređenom, nepostojanom, čak i apstraktnom, premda po svojoj prvoj definiciji označuje neki cjelovit, najčešće stabilan segment prostora u prostoru, odnosilo li se to na jednu jedinu točku. U zaigranoj dinamici jezika, neodvojivoj od sprege mišljenja, takva se riječ potencijalno i (rekbi) gostoljubivo otvara višedimenzionalnosti, lako klizi spram višeznačnosti. Kao da sama po sebi prebiva u nedoumici, lebdi nad ničijom zemljom, pa je spremna zauzeti različna mjesta između nemalih mogućnosti doslovnog, dodirnog i prenesenog

smisla. Pa iako *mjesto* prvenstveno upućuje na određenu, omeđenu dionicu u fizikalnom prostoru, u sferi jezika i mišljenja ponaša se kao imenica-selica i spretno premješta sad u nekom semantički vodoravnom sad okomitom pravcu, a gdjekad u kosini ili čak valovito, ako me moje zapažanje ne navodi na fabuliranje. (Znamo, naravno, da se slično događa i s nekim drugim riječima, ali ne s mnogima, nekmoli svima.) Eto, meni se ona pokazuje „nomadskim” označiteljem, „tekličem” neke katkad i hirovite štafete. Primjerice: od zemljopisnog toponima (mjesto rođenja – stanovanja – boravka – smrti) uskače u društveno uređenje (radno mjesto, nadležno mjesto, pored onih brojnih parcijalnih, minornijih mjesta u svakodnevi: školskim klupama, natjecajima, repovima u banci, na pošti, kino- i kazališnim dvoranama, stadionima...), uzdiže se potom do konceptualnih, literarno-retoričkih i inih „općih mjesta” (*toposa*)... sve do onog bitnog *locus standi*, ili pak „mjesta pod suncem” s Pascalovom etičkom austom¹. No kroza sve te i druge primjene, koje sežu i do transkodifikacije, zadržava li još ista riječ neku fiksnu semantičku jezgru? Ili je samo plijen, igračka jezika dok taj plete neku sebi svojstvenu mrežu ukrizanih analogija? A ove, naposljetku, možda više ni nemaju mnogo zajedničkog s pravim stanjem stvari i pojava što ih je sam jezik „srodio”?

Nedavno sam na plakatu jedne firme zdravstvenog osiguranja pročitala: „Budi sebi na prvome mjestu!”. Nisam se morala namrštit jer je pozitivna konotacija tog oglasa doista neosporna. Svakom čovjeku, naime, briga o vlastitom zdravlju i njegovo očuvanje predstavlja primarno životno blago. U djetinjstvu sam već slušala kao sam Božji nalog: „čuvaj samu sebe, pa će te i On čuvati”. No da se gornji lakonski savjet pojavio na pročelju jedne crkve ili Caritasa bio bi ne samo kontraproduktivan nego i ciničan za svaku promidžbu milosrđa i ljudske solidarnosti. S etičkog bi motrišta odjeknuo kao puko zagovaranje samoljublja. Pa dok bih nasumično mogla nizati primjere iz raširene, mahom obične uporabe istog termina (bolno mjesto na tijelu, mjesto u nečijem srcu, dirnuti koga u bolno mjesto, povlašteno mjesto, biti na pravome mjestu u pravo vrijeme, ostati bez mjesta, ili zateći se na licu mjesta, mjesto zločina, mjesto ni na nebu ni zemlji, „malo misto”, sveta mjesta..., ili pak omiljena mjesta u književnim, glazbenim djelima), salijeće me opet pitanje: krije li se u njihovoj raznorodnosti neka dublja logika. To više što primjeri nisu uzeti iz biranoga govora, ili pjesničkih tekstova, nego iz svakodnevne komunikacije. Povezuje li ih kakva zajednička nit, ako ne i bit, neka semantička razložnost onkraj kombinatorike i aleatorike samoga jezika? Kao što imenica *stvar* posvjedočuje veliki raspon svoje uporabe, reklo bi se da i *mjesto* uslužno šeta od prostora, zemljovida, tijela, umjetnina... do svemira, od vidljivoga do nevidljivoga, od tvarnoga do duševnoga i duhovnoga. Posjeduje li *mjesto* po

¹ Blaise Pascal, *Mišli*: „Taj pas je moj, govorila su ta jadna djeca; ovo tu je moje mjesto pod suncem. Eto početka i slike otimačine na cijeloj zemlji.”

sebi kakav poseban naboj, odnosno bar neki sebi svojstveni postav, za toliku raspoloživost u prenesenome smislu? Na pr.: kao kad se u jednom filozofskome članku spominje „izvorno mjesto”, a razvidno je da se tom sintagmom aludira na stanovito počelo... Ili kada primjerice Martin Heidegger u svom diskursu o „proplanaku” bitka (*Izvor umjetničkog djela*), a u svezi s mogućnostima anticipacije budućnosti, kaže: „Usred bića u cjelini bitkuje *otvoreno mjesto* (kurziv V. M.). Proplanak jest. Mišljen iz smjera bića, bićevniji je od bića.” I nadovezuje se: „Ta otvorena sredina stoga nije obuhvaćena bićem, već sredina sama u svom proplamsaju poput ničega, koje jedva da poznajemo, kruži oko svega bića.”² Pa kako sam u čitanju zapela upravo na ovoj rečenici (a to se štivo nedavno i posve slučajno uplelo u moje pojmovno „hrvanje” s *mjestom*), moja je pozornost – utrenikom neke samohotne križaljke moga ne odveć mjerodavnog mišljenja – naglo odlutala u pravcu daoizma, tako mi se maločas u njezinu prijepisu dvaput omakla „praznina” umjesto (Heideggerove) sredine. No tom lapsusu *cum grano salis* ne kanim pridati važnost, jer bi mu objašnjenje vjerojatno, i mimo podsvijesti, izvirilo iz moje nestrpljivosti ili, žalibože, šupljega znanja. Samu asocijaciju, izniknulu iz moje davne i omiljene lektire, ipak neću ispustiti iz vida, zato što prema mudrom daoističkom nauku, najjednostavnije kazano, sve to što već jest, kao i ono buduće, bitkuje upravo uz uvjet i s pomoću (učinkovite) praznine. Eto: trideset žbica na kotaču sastaju se u glavčini, ali je središnja praznina ta koja pokreće kola. Isto tako bez praznine otvorenih mjesta, bez probušina prozora i vrata, kuća nije nastanjiva, nije kuća. Ali zašto se, umjesto tog asocijativnog skoka na Daleki Istok, smjesta ne prisjetih nama bližih Demokrita, Epikura i Lukrecija? I ne bi li mojoj lutajućoj refleksiji o mjestu i prostoru pripomogli, s druge strane, mislioci suprotivni čak i samom pojmu praznine, poput Descartesa, recimo, koji ga odbacuje i niječe prazninu još radikalnije negoli Aristotel. Uime „popravka”, odnosno povratka vlastitom kulturnom ishodištu, prekidam pisanje na neizvjesno vrijeme i zavirujem, listam knjige u svojoj biblioteci. I pomišljam kako nema bolje alegorije za *otvoreno mjesto* od biblioteke. Bacam kocku i ponovo se udubljujem u jedno debelo i ne baš recentno djelo: silno zanimljivo ali i naporno štivo Alexandrea Koyréa. Od presitnih slova njegove iscrpne povijesne studije stradava mi vid, a od temeljito prikazane rasprave što se vjekovima vodila i razgranala na filozofijsko-znanstvenu temu „od zatvorenog svijeta do beskonačnog svemira” hvata me vrtoglavica. Iz gustiša Koyréove knjige (*From the closed World to the infinite Universe*, I. izd., 1957.) kao da izranjaju možebitni novi poticaji, zamršeni naputci, neslućeni djelomični argumenti i za moju ograničenu temu, u koju sam se možda olako zaputila, ali posegnuti samo za nekim nitima odvelo bi me u labirint gdje bih se zauvijek izgubila. Pa ipak u VI. poglavlju naslovljenom „Duh i prostor / duh i materija”, usredotočenom na filozofa Henrya Morea,

2 Navode preuzimam iz Boris Groys, *Uvod u anti-filozofiju*, (Martin Heidegger), s njemačkog preveo Boris Perić, „Književna republika”, br. 4 – 6, 2010.

zastala sam dugo na odlomku koji me je začudno, ili paradokсно, opet približio onoj maločas – zapravo tek okrnutoj – Heideggerovoj misli.

Dokazati ograničenije svijeta u vremenu nije odveć teško; dovoljno je prosuditi da ništa ne može pripadati prošlosti, ako nije postalo 'prošlo' nakon što je bilo 'sadašnje'; i da ništa neće moći biti 'sadašnje' a da prije nije pripadalo 'budućem'. Slijedi da su svi prošli događaji u nekom času pripadali budućem vremenu, to jest da je bilo neko vrijeme u kojemu nijedan od njih još ne bijaše 'sadašnji', još ne postojaše, vrijeme kada sve još bijaše u budućnosti i kada ništa ne bijaše stvarno.

Teško da se može naprotiv dokazati, bar po mišljenju Henrya Morea (kojeg A. Koyré „rehabilitira” unatoč svojevrsnom „sinkretizmu”), kako je i prostornost svijeta ograničena: jedan svijet neodređene veličine, neograničene ali konačne protežnosti, uronjen je u jedan beskrajn prostor. Jedino takva koncepcija dopušta da se utvrdi i obrani razlikovanje između stvorenog svijeta i vječnog Boga koji postoji *a se* i *per se*, napominje A. Koyré i zaključuje:

Nekom začudnom ironijom povijesti, praznina (to kenón) antičkih bezbožnih atomista postala je u Henrya Morea navlastitim prostiranjem Boga, samim uvjetom njegova djelovanja u svijetu.

Je li sada iole suvislija moja prijašnja pomisao da i *mjesto*, s obzirom da je u prostoru i dio prostora, sadrži u sebi neki zijev, pa mu je i lingvistička oznaka djelomice *prazna* i susljedice tome kontekstualno nastanjiva, podatna za transkodifikaciju? Jedan od naših rječnika³ navodi kao njezine sinonime: baza, kraj, kut, položaj, sjedalo, teren, točka i umjesto. U francuskim rječnicima sinonima „baza” (odnosno: osnova, osnovica, temelj) nije navedena, a za moje shvaćanje, štoviše, konkretno doživljavanje *mjesta*, radi se o uistinu do-dirnim pojmovima. Zamislite da bivstvujemo samo u vremenu, život bi nam bio nalik na vjetar, paru, dim, prašinu, jer samo mu neki postav naših tijela, utemeljenost u prostoru, kretanje iz mjesta u mjesto, u neizbježnoj vremenitosti, pružaju osjećaj i potvrdu stanovitog trajanja, manje ili veće opstojnosti naše osobe. Zato pitanje o *mjestu* ima za čovjekov opstanak ontologijski – a ne samo antropologijski, socio-lingvistički i psihološki status. Ukratko, ono je nadasve zahvalna tema za interdisciplinarna proučavanja!

Smjesta ću razborito ustuknuti pred njihovom nepreglednošću i oslanjati se ubuduće na manjkave vlastite resurse. Prvu mi loptu dobacuje poznata latinska izreka: *Homo locus ornat, non hominem locus* (Čovjek krase mjesto, a ne mjesto čovjeka). Ali, jao, zar joj odmah ne proturječi ono kudikamo raširenije mišljenje kako i mjesta recipročno oblikuju, utječu na ljude, „krase” ih ili „kvare”. U tu rubriku valja svrstati i one uopćene procjene (predrasude ili poštapalice?) o mediteranskom, balkanskom, bizantskom, germanskom, američkome... mentalitetu. Zavirivši načas u jedan florilegij latinskih sentencija (maksime i aforizmi su inače moja slabost), nailazim na sljedeću izreku: „*Vix ulli ingeni-*

3 Ljiljana Šarić – Wiebke Wittschen, *Rječnik sinonima hrvatskog jezika*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

um commutatur cum loco". I smjesta, tako mi Jupitra, premda mi je oduvijek bio draži Zeus, počinjem zavidjeti starim Rimljanima na samopouzdanju, na krjepkosti njihove vjere u razum, jerbo „teško da se zbog promjene mjesta ikakav um mijenja”. Svaka čast iznimkama, ali već su me dovoljno sasvim osobna zapažanja podučila, uvjerila me u kolebljivost/prevrtljivost ljudskog uma, ovisna ne samo o vremenima nego i mjestima. Pa ipak se sveudilj nadam da će čovječji razbor odolijevati i nekim zatupljujućim nasrtajima sadašnje tzv. mundijalizacije, dokle god se ne prepusti njenim tehničkim „činima” i s nasladom ne potone u virtualnim svjetovima. Bar do neke od najavljiva-nih apokalipsâ čovjek i njegov um ostat će ovisni i o svom zemaljskom *locus standi*. O mjestu življenja kao zbroju, križancu ili lančanom sustavu različne zemljopisne, nacionalne, povijesne, jezične, društvene, kulturne... pripadnosti pojedinca i kolektiva.

Pa ako sam još maločas *mjestu* pripisala zijev neodređenosti i praznine, sada mu valja povratiti dostojanstvo, i povrh (semantičkog) dijapazona same riječi u sklopu jezičnih slagalica, kakav se dao naslutiti iz moga dosadašnjeg ponešto smušenog razmatranja. Stoga se pitam: ne značenuje li *mjesto* jedan širi i (kriomice) dublji pojam od većine svojih sinonima. Smijemo li već radi tih bilateralnih odnosa između ljudskih bića i mjesta, čak i u epohi razvikane biogenetike, zanemariti njegovu važnost i specifično značenje? Za ilustraciju pada mi na pamet jedan „popularni” primjer: prozopopeja o Tarzanu. Ne predstavlja li njegov književni (i filmski) lik prostodušnu ali teško nadmašivu alegoriju o suodnosu mjesta i ljudskog stvora? Jedno djetesce ugladenih bijelaca, što ga je ugrabila i othranila u džungli majmunica, razvilo se u plemenita izrazito *prašumskog* junaka. Zar nam on ne predočuje neku hiperboličnu paradigmu čim se uzme u razmatranje onaj složeni proces interakcije (križanja) gena i (topologije) mjesta?

...

I kad me ne ometaju vanjska zbivanja ili loša zdravstvena kondicija, kao da mi zbog neke nove iritantne nedoumice zapije pisanje ovog teksta. Poduže „stojim na mjestu” ili, poput raka, krenem korak naprijed pa se vratim dva koraka natrag. Očito je da me tema „hipnotizira”; usput i koči. Kao da me već sam pojam mjesta svako malo sili na zastanak: zastanak nalik nasukavanju na greben, figurativno rečeno, u vrtlogu mojih htijenja i u košmaru svekolike prolaznosti. Možda se pribijavam posljedica na koje me upozorava latinska izreka: *Uno absurdo dato infinita sequuntur*. Naime, ako je pisanje otpočelo od jednog djelomice apsurdnog poticaja, mogle bi uslijediti i druge besmislice. Dok se tako skanjujem, svoj vlastiti dom i radnu sobu doživljavam kao *circulus vitiosus*..., jalovu vrtnju ukруг. Međutim, idealno uzevši, nije li baš *dom* (ta lijepa jednosložnica s milozvučnim dugosilaznim naglaskom) oznaka za ono najprisnije mjesto, utočište od nepogoda, nesigurnosti, gnjavaža, opasnosti i moralne prljavštine vanjskoga svijeta, ako iz popisa nevolja isključimo rat, poplavu, potres...! Dom, naš mikrokozmos, to gnijezdo gdje ljudsko biće svijja

iluzije o kakvu-takvu trajanju svog jastva, gdje njeguje „sobost” (lijep Ujevićev izraz) i navlastiti stil života. Uostalom, i iz suženog rakursa toga gnijezda, može se letjeti na više strana. Mislim da se u sabranosti doma kriju prave „točke izmjere”⁴ naših spoznajnih (ne)mogućnosti i iskustvenih dometa, što ih komešanje i disperzija vanjskog svijeta mogu često poljuljati, pa i prikrivati. Premda je posrijedi moje subjektivno motrište, ne strepim da će se drugima, nekoj prosječnoj većini, činiti posve udaljenim i stranim. Stoga mi više nije tako žurno hoću li se – u otkrivanju nekih svojih *mjesta* – moći istodobno vinuti njihovoj *formuli*, makar ih je Arthur Rimbaud, u *Iluminacijama*, svezao u priljepčivu i već kultnu sintagmu, kao zalog i putokaz idućim naraštajima pjesnika i kritičara. Radije, s druge strane, predmnijevam da se na relaciji čovjek-mjesto, ako ne baš svugdje i svagda, rađa neka radnja, neki zaplet, da se odvija neki bezglasni razgovor, začinje neka pripovijest. Zar već iz same raznorodnosti mjesta ne izviruju začeci potencijalnih i raznovrsnih *fabula*? Neka mi posluži kao primjer prizor jogina koji, tijekom svoje duge meditacije, netremice zuri u jednu točku. Je li tada, dobrohotni štioče, presmiona moja pretpostavka da bi se iz te „jedne točke” mogla iznjedriti fabula primjerena bar nekoj isposničkoj ispovijesti?

Otvoreno mjesto

Njegov tip ću sada privesti jednoj sasvim prizemljenoj topologiji. Za moj ukus izrazito urbanog bića, vrlo dobar uzorak *otvorenog mjesta* predočuje terasa, ali može i „proplanak” u nedoglednoj perspektivi i obilju različitih prirodnih krajolika. Proplanak mi ga čak znaменуje više od panorame, onog svezora s gorskih vrhunaca, a da ga zato ne moram okruniti (Heideggerovom) ontologijskom austom. (Riječ *terasa* dolazi nam od srednjovjekovne provanalske imenice *terrasse*, izvedenice od /latinskog/ *terra*=*zemlja*, pa označava neku na njoj, ili nad njom uzdignutu, obično zidanu ravan.) Uživam dok se nalazim na terasama i u tome, jamačno, nisam nikakva iznimka. Uspela sam se i, bar nakratko, zastala na mnogima od njih, velikim i malim, slavnim i običnim, tuzemnim i inozemnim. Nekoliko prvih bračnih godina proveдох u mansardi s terasom i „neorealističkim” vidikom na trešnjevačku remizu. No moje prisjećanje na hvarsku terasu već se na samom početku račva u nekoliko pravaca prvenstveno ljetnih – ali i zimskih – *fabula*. Slike, prizori što – sad mojom voljom sad samohotno – izranjaju na površinu moje svijesti kao da su u posvemašnjem kontrastu sa sadašnjim *zatvorenim mjestom* – tim zapećkom (kako ga iz podrugljiva milja često zovem) mojeg zagrebačkog doma. I mom pogledu iznad prozora nudi se samo komad zatvorenog neba za ledenih, kiš-

---

⁴ Taj tehnički izraz prvi put spazih na predivnom opatijskom (*lungomare*) Šetalištu cara Franje Josipa, za mene jednom od najdražih i najotvorenijih mjesta na svijetu (djeliću svijeta što ga do sada vidjeh).

nih i tmurnih prosinačkih popodneva, koji će u tren oka skončati u dugoj zimskoj noći. Ipak drage su mi te zimske noći kad me hudo podneblje, samo po sebi, oslobađa napasti izlaženja. Volim ih jer pogoduju sabranosti bića, onom miru potrebnom za čitanje, umni rad, duhovne izlete. Kad ih potratim uludo, ostavljaju mi za sobom, napose u mojoj već poznoj dobi života, gorak okus nenadoknadivosti. Vani, pod otvorenim nebom, a kao uistinu zanosnu suprotnost dobro ispunjenoj zimskoj noći, smatram ono fino pretapanje najdužih lipanjskih dana u vidnu noć ranog ljeta. Uvijek me iznova ushićuje to pretakanje raznih nijansa danje svjetlosti u sutonske preljeve noćnog plavetnila dok sve posve ne utone u modri mrak.

Među fabulama, što ih na vremensko-egzistencijalnoj udaljenosti još može iz „crne kutije” mojeg pamćenja prizvati hvarska terasa, ovim ću povodom odabrati jednu „samotničku”. U jeku ljetne sezone bila je ona i susretište, pozornica obiteljskih epizoda i zapleta, mjesto druženja s posjetiteljima koji bi s njenog neprevisoka, rekbi otmjena privatnog vidikovca, kroz krošnje susjednih palma, rado promatrali turističku vrevu na obali, spuštali pogled s vrška jarbola na usidrene jedrenjake i jahte. Bila je mjestom iskrenih, prijateljskih, veselih i umnih razgovora, ali i površnog naklapanja, rođačke zlobe i licemjerja. Otkako se Hvar, barem ljeti, pretvorio u mondено ljetovalište skorojevića, ne listam s prevelikom sjetom taj izbljedjeli spomenar. Dublje tragove milja u duši utisnuli su mi samo oni intimniji boravci u kući i na terasi „udvoje”, ili moja samovanja na izmaku ljeta.

Kada bi tijekom rujna Hvar opustio, najradije bih za lijepih ljetnih noći, katkad nakon male večernje šetnje, na terasu iznijela svjetiljku iz susjednog „tinela” (tj. malog kućnog salona), namjestila ju skupa s knjigama na okrugao kameni stolić, tik uz kameno pročelje, pa sjela leđima okrenuta luci i svojoj čaroliji morskog obzorja. Bio je to moj iskušani način da se – vrlo suženom percepcijom okolnih, oku privlačnih prizora koji izazivlju rastresenost – udu-bim u ozbiljno štivo. Njihova zvučna pozadina ionako je bivala sve tišom. Ponekad bi me, u kasnije sate, trgnuo neki zaostali glasniji povik, ili tresak, i moj bi se pogled uzduž kamenog zida uzdigao do neba. I često ga s tih nebeskih visina više ne bih uspijevala otrgnuti. S glavom nagnutom nauznak započinjao bi tada moj obred očnog upijanja, (da ne velim) usisavanja nebeskog svoda. Iščezli bi uskoro ostatci zemaljskog nemira, oni žmarci laganog straha koji sam ponekad ćutjela u velikoj kući dok joj privremeno bijah jedinom „gospodari-com”. I premda otprve sebi dodijelih ulogu „atoma” ili (onu lirskiju) zrnca pijeska u svemiru, između mene i noćnog neba uspostavljalo bi se nepomućeno povjerenje. Blagost, milina tog odnosa bijaše mi normalna i, ujedno, začudna, čudi me još dandanas. Ali tada nisam nimalo osjećala da me „zastrašuje vječita tišina tih beskonačnih prostora”. Uostalom naučila sam u međuvremenu da tom glasovitom izrekom Pascal prvenstveno aludira na „slobodne mislioce” svoga doba. Teško nam je doista danas zamisliti u kolikoj je mjeri kopernikovska (itd.) kozmološka revolucija svojom uspostavom heliocentričkog sustava

izazivala, u duhovima 16. i 17. vijeka, zaprepaštenje i zbunjenost. O tome svjedoči i veliki „metafizički” pjesnik John Donne⁵ u slavnim stihovima što ih s razlogom citira i Alexandre Koyré:

New Philosophy calls all in doubt, / The Element of fire is quite put out; / The Sun is lost and the earth; and no man's wit / Can well direct him where to look for it. / And freely men confess that this world is spent, / When in the Planets, and the Firmament / They seeke so many new; then see that this / Is crumbled out againe to his Atomies. / This all in pieces, all coherence gone; / All just supply and all Relation. („Anatomy of the World”, 1611.)

(Njihova skraćena parafraza glasila bi: nova filozofija sve dovodi u sumnju /.../; sunce je izgubljeno a i zemlja; i nijedan umnik ne umije uputiti čovjeka gdje da ih traži. I ljudi otvoreno priznaju da se ovaj svijet ugasio, dok na planetima i na nebeskom svodu traže tako mnogo novog; a onda vide da se i to razmrvljuje opet u svoje atome. Sve je u komadićima, sva suvislost iščezla; sve ono pravo i svaki odnos zamjenjuje.)

Čudilo me tadašnje spokojno i blaženo motrenje nebeskih visina – ili ponornih dubina, kako se uzme – već poradi moje elementarne upućenosti u nova i nepresušna astronomska otkrića od kojih me, bar dok sam o njima čitala, hvatala strašna vrtoglavica, čim sam ih pokušavala kako-tako sebi predočiti. Na hvarskoj terasi nasmijavala bih pak samu sebe znalačkom predodžbom: da moje tijelo, tijekom tog kontemplativnog rituala, visi s glavom prema dolje, obješeno na stopalima i silom teže zalijepljeno uz planet Zemlju koja se pritom neumorno vrti. Jer sve bi na terasi ostajalo tako mirno, ne bi se pomakao ni veliki stol u sredini, ni stolci oko njega, a nekmoli ukrasna ograda od željeza i bočni zidići s teglama cvijeća. I jako osvijetljena hvarska tvrđava gore, u visini, s lijevog boka moje čitateljske pozicije, držala se tvrdokorno svog mjesta. A kad bih dobrano minula ponoć, moja se sanjarija prepuštala nekoj prilično hirovitoj fabuli, od koje bi se podjednako namrštili dobri znalci astronomije i filozofije. Ohrabrena rupama zaborava u mojoj kozmološkoj izobrazbi, priklonila bi se čas fabuliranju o uzornom geocentričkom poretku „ptolemejskog” svemira, a onda bih, uronivši bez krzmanja u novovjekovne heliocentričke sustave, a zapravo i njima usuprot, prizivala prezreno antropocentričko viđenje svijeta. Time bi sanjarija zadobila nova krila, jer mi je – kao atomu ili zrcu pijeska u svemiru – jako godilo bar nakratko zasjesti ponovo na to izgubljeno prijestolje.

Čovjek ne zna na koji bi rang sebe postavio. Vidljivo je zabludio, i pao sa svoga pravoga mjesta (potcrtala V. M.) a da ga ponovo ne može naći. Traži ga posvuda, uznemireno i bez uspjeha, u neprodornim mrklinama.

---

5 Zahvalna sam Alexandreu Koyréu što te stihove navodi u svojem pozamašnom djelu *From the closed World to the infinite Universe* (1957.; francusko izd., 1973.). Duboko žalim što je John Donne premalo zastupljen u hrvatskim prijevodima.

No pomisao na čovjekovo izgubljeno „pravo mjesto” i grješni „pad” (Pascal) nije se uopće uplela u moje samotničko motrenje. Njegovu je fabulu tada ispunjavao ugodan smještaj na terasi i vješta autosugestija da sam – koliko god se moje jastvo, u nekom konačnom ili beskrajnom svemiru, svodilo na točkicu, nano-atom – ipak stvorena zato da budem jedna od bezbrojnih „misljećih trski”. I ništa mi od svega nevidljivog što su znanosti dokučile u našoj i drugim galaksijama, ništa mi od nepojamnog nije u tom povlaštenom trenutku, i na tom posebnome mjestu, dovodilo u pitanje onu prostom oku dostupnu ljepotu i smisao koji u njoj gonetah. Moj subjekt se pretvorio u imaginarni otok koji je spokojno lebdio kroz nebesku dubinu. Odgađajući odlazak u postelju, prisjećala bih se katkad čudesnih pjesničkih slika što ih je, tijekom svojih „svemirskih” letova, hrvatskoj poeziji priskrbio Nikola Šop, jer znanstvenoj fantastici nikad nisam bila posebice naklonjena. Brojni njezini ljubitelji, a pogotovo eksperti, možda neće progutati kritiku da se taj žanr, napose posredstvom vizualnih medija (svaka čast iznimkama kakvom ostaje i filmska epopeja *2001: Odiseja u svemiru* Stanleya Kubricka) izrodio u nizanke tehnološkoga kiča. Izmetnuo se u igrokaze nekog djetinjastog, čudovišnog (poli)antropomorfnog karnevala, nerijetko s vrlo providnim ideološkim predznakom. (Nisu li tu ipak, strogo uzevši, posrijedi parazitske izrasline na podlozi neke proizvoljno vulgarizirane znanosti?) Drago mi je što Michel Serres, kao povjesničar znanosti i jedan od najjementnijih suvremenih filozofa, tvrdi da kroz one prepreke, pred kojima zastaju ekspertize znanstvenika, „prolazi” naprotiv poezija. „Kao da ne-znanje, uronjeno u gustoću smisla, jošte zna ono što stručno znanje, preplavljeno informacijama, više nikada neće znati.” (M. Serres, *Le Tiers-Instruit*, Pariz, 1991.)

Naravno, scenarij mojih „astralija” uvelike se mijenjao za olujnih noći dok bih, vireći kroz rebrenice, drhtala pred spektakularnim sijevanjem munja, slušala sa strahopoštovanjem tresak gromova i onaj koncert za kišne udaraljke po kamenim pločicama terase. Zavladao bi tada neki romantički *Stimmung*, pogotovo kad bi nestala struja, pa bih sa svijećom u ruci morala oprezno obilaziti mračne prostorije na nekoliko katova. Drukčiju bi fabulu tad ispisivali trnci po čitavom tijelu, a u slozi s mnemotehničkim oživljavanjem ponekog uzorka iz moje romantičarske lektire. U međuvremenu im je zaborav, uporan poput sjene, doduše čas potreban čas mrzak pratilac svačije memorije, rasparao niti. Nije mi ni padalo na pamet da bar nešto pribilježim, i nikad u životu nisam vodila dnevnik. Odnosila sam se rastrošno prema svojem malom životu; bijah pretežito „razmetna kći” vlastitih doživljaja, maštarija i misli, okrenuta nestrpljivo spram onoga što dolazi. Možda je to, potpomognuto urođenom i antinarcisoidnom nehajnošću, bilo čak mudar izbor? No, sada kada mi se pojam i osjećaj budućnosti biološki vidno stanjuju, usporedice s mojom nadom u mogućnost novih otkrića i dubljih spoznaja, možda mi valja žaliti za propuštenim... izgubljenim u nepovrat...

Jedan mi je drugi, mnogo svježiji doživljaj terase objavio drukčiju, no isto tako eudemonijsku (srećonosnu) fabulu *otvorenog mjesta*. Nju doduše ne resi „kozmički” obsjev; nije ni intimistička nego velegradska. Zemljopisno se smjestila u Milano, koji dotad nije slovio među mojim omiljenim gradovima. I što je najvažnije, radilo se o posvemašnjem iznenađenju. Ustrajan gostoljubivi poziv prijateljice da odsjednemo u njezinu novom stanu, a bez opisa i pojedinosti, nije ga nagovijestio. U mojim osjećajima i pomislima, koji su prethodili ponovnom susretu s prijateljicom i putu u Milano nakon dugog niza godina, mijesala se opravdana trema s grozničavom radoznalošću hoće li otkrića novog boravka razlabaviti moju negdašnju „zakopčanost” glede ostalih čuda u Milanu, koja se ne odnose samo na Duomo, Leonardovu „Posljednju večeru”, nekoliko bazilika, crkava, muzeja i galerija... Naći se ondje u srcu ljeta bio je mudar odabir s obzirom na ono pretežito sivilo koje je obavijalo Milano u mom sjećanju na prijašnje posjete. Značilo je i stanovitu samoobranu od sudara s punim radnim pogonom najmodernije i gospodarski najmoćnije talijanske metropole. Probijanje kroz golemi milanski kolodvor i lov na taksi samo su potvrdili moju tremu... sve do dolaska na prijateljičinu adresu. Posve nova vrlo visoka zgrada, u mirnijoj četvrti, s obje strane okružena zelenim čistinama, obećavala je sve blagodatni moderne arhitekture i sofisticiranog tehnološkog doba, kakve naposljetku nisu mrske ni ljubiteljima starina, među koje se ubrajam. Divan prijateljičin osmijeh i srdačan zagrljaj na dočeku, plod one „prirodnosti manira” kakvu je Stendhal svojedobno volio i hvalio u stanovnika Milana, odigrao je svoj prvi i bitan čin dobrodošlice, u kojemu se moja trema gotovo rastopila. A čim stigismo na deveti (meni, i inače, najdraži simboličan broj) kat, u stan na samome vrhu kuće, uslijedio je i drugi, rekla bih „trijumfalni” čin prostorne dobrodošlice. Prozori stana gledali su na istok i zapad, kao i dvojna sigurnosna rešetkasta vrata. Čim ih je prijateljica otključala, izletjesmo prvo na istočnu, a zatim na još dužu zapadnu terasu od kojih je svakome od nas zastao dah. S ove potonje smo ubrzo u daljini spazili vrškove čudesne milanske katedrale i, premještajući se s jedne na drugu, žudnim smo očima pasli ustalasano kruto more tornjeva, krovova i malih zelenih oaza na visokim balkonima i terasama, uranjali pogledom u duboke usjekline ulica i široke klance bulevara, u njihove ravne i vijugave brazde sve do odsječaka trgova u nizinama. Cio se golemi Milano, pod svojim ljetnim plavim nebeskim svodom, podastirao unedogled. Pred veličanstvenošću tog svezora, i posljednji tragovi treme i moje bivše „zakopčanosti” preobraziše se naglo u čuvstvo blažene samopredaje, ali i svojevrsnog gospodstva nad tim mjestom. Imala sam dojam da lebdim između neba i zemlje, dok su mi kružni letovi očiju pružali užitak transcendentnog osvajanja jednoga grada koji se, u perspektivi skorašnjeg zemaljskog pješaćenja, ukazivao prilično nedohodnim. I taj vidikovac na – za moj ukus idealnoj – nevrtoglavoj visini ostao je do kraja boravka, danju i noću, alternativan odušak, mjesto počinka od svih napora razgledavanja. Naime duši i umu, pritisnutim obiljem umjetničkih i drugih dojmova, godilo bi zagledati

se u samo nebo, iako bi mu se zvijezde, zbog odsjaja raskošnih svjetala noćnog Milana, jedva nazirale. Bio je to tihi usklik u mojim mislima, stavljen na onaj svakovečernji obred, uz jice i piće, koji se odvijao u sabranom i vrlo sadržajnom razgovoru. Rijetko kada sam osjetila tako prirodnu, tako čistu pripadnost jednom prijateljskom „domu”. Bijaše to zasluga drage Ade, produhovljene i staložene osobe, s nažalost dugim stažem uzorne udovice našeg prijatelja i pjesnika Bartola C. (Poslije prerane njegove smrti, mlada hna je Ada, majka njihove dvogodišnje kćeri, završila studij teologije, napisala studiju o njegovu pjesništvu i predavala teologiju do nedavnog odlaska u mirovinu.) Naravno, Bartolov je duh salijetao naš obred; svake bismo ga večeri ionako „oživljavali” serijom uspomena, anegdota, šetnjama kroz njegov izniman pjesnički opus. Uostalom, u vedrom Adinom stanu, kamo smo se malim internim stubištem spuštali s „našeg” devetoga kata, okruživahu nas brojni Bartolovi crteži, slike i grafike. Bit će da je ta mala prisna „svečanost” otklonila svaku pomisao na odlazak (noćnim tramvajem, ili dugim pješačenjem) do Duoma „pod mjesečinom”. Tu literarnu obvezu prema Stendhalu, čiju sam ljubav spram Milana počela bolje shvaćati, „udomaćivši” se i sama „na licu mjesta”, nadoknadit ću sada pokojim prevedenim citatom. I premda se lice njegova obožavanoga grada od tada uvelike mijenjalo, jer teško bi on bio mogao zamisliti sadašnji izgled velebnog trga sa svim građevinama ispred i oko katedrale, ugledajmo na tren kakvom se ona ukazala Stendhalovim očima, zamalo prije dva stoljeća, i to upravo pod mjesečinom:

Našao sam se tu u najdubljoj tišini. Te piramide od bijelog mramora, tako gotičke i tako tanke, koje se zalijeću uvis i otkidaju usred tamnog plavetnila nekog podnevnog sunca nakićenog svjetlucavim zvijezdama, oblikuju jedinstveni prizor na svijetu. Štoviše, kao da nebo bijaše baršunasto, i u slozi sa spokojnim zrakama lijepe mjesečine. Neki se topao povjetarac poigravao duž uskih prolaza koji, s nekoliko strana, okružuju golemo zdanje Duoma. Čaroban trenutak.

A sada mala digresija: i najkraća će leksikonska natuknica o velikom francuskom klasiku (rođenom u njemu „mrskome” Grenobleu) spomenuti da je obožavao Italiju kao domovinu po vlastitom izboru. Zrcali se to i u njegovu opusu, ali možda je manje poznato da je Stendhal već 1820., tj. na pola svojeg životnog puta, zamišljao i skicirao svoju „mramornu nadgrobnu pločicu” u obliku „igračice karte” (!) s epitafom: *ERRICO BEYLE // MILANESE // Visse, scrisse, amò // Quest' anima adorava / Cimarosa, Mozart e Shakespeare // Morì di anni... il ... 18...* No, kako bilo da bilo, želio je da mu posljednje počivalište bude u Francuskoj ⁶.

Premda je Scala, sa svojom opernom glazbom i društvenom kremom kojima se naslađivao, slovila kao središnji magnet Stendhalova boravka i umjetničkih interesa u Milanu, taj kozmopolit, u svom i putopisnom djelu *Rome, Naples et Florence* (1826.), ne propušta naglasiti kako se upravo Napoleonu

6 O tome Stendhal govori u VI. poglavlju oporučnog i nedovršenog rukopisa *Souvenirs d'égotisme*.

duguje polugotička fasada Duoma i sve one *guglie* (vršci tornjeva) s južne strane. Istinoljubivo, premda ga je austrijska vlast protjerala 1821. iz Milana, pridomeće i da je onaj stup, oblikovan od „filigranskog bijelog mramora”, s kolosalnim Madoninim kipom na vrhu, a vidljiv iz vrlo velike udaljenosti, podignut pod caricom Marijom Terezijom. I dok revno obilazi Duomo oko jedan sat poslije ponoći, Stendhal zapisuje:

Nikada mi arhitektura nije podarila takvih osjeta i uzbuđenja. Taj filigranski isklesan bijeli mramor nema zasigurno ni veličanstvenost ni čvrstoću Svetog Pavla u Londonu. Osobama rođenim s izvjesnim senzibilitetom za umjetnost reći ću ovo: „Ta sjajna arhitektura pripada gotici lišene ideje smrti: to je radost nekog melankoličnog srca; i, kako se ta građevina bez razloga čini podignuta iz hira, ona je u skladu s ljudim iluzijama ljubavi. Zamijenite sivim kamenom blistavu bjelinu mramora i sve će se ideje o smrti iznovice pojaviti.”

Istina je da se, usuprot toj bijeloj mramornoj čipki izvana kojoj se vinula cvjetna gotika, veličanstvena unutrašnjost Duoma doima mračnom. Kao materijalist i senzualist, nesklon kršćanskoj metafizici, Stendhal ističe da „vitraji u /njegovih/ pet lađa održavaju onu lijepu tamnost što pristaje religiji koja propovijeda vječni pakao”. Pritom, iako čuti njezinu ljepotu, s lakonskom (post) prosvjetiteljskom ironijom prešućuje da ista religija istovremeno propovijeda i moguće spasenje, otkupljenje od grijeha, kao i vječni život u raj. Ako pitanje same vjere ostavim po strani, osobno mogu ustvrditi da već ona začudna gotička „šuma” od 135 *guglia*, da one tisuće divno isklesanih, najvećma raznolikih kipova u nišama što tako razigrano napučuju bočne strane i polukružno začelje Duoma, a nadasve zlatna „Madonnina” na najvišem šiljku iznad pročelja, izmamljuju u promatrača *rajsku* radost i užitak. Ali zar ta „lijepa tamnost”, kamo susljedice uranjamo, nije posve dosljedna, odnosno u skladu s teološkim svjetonazorom na kojemu se taj čudesni spomenik temelji i u slavu kojega je svetište podignuto? Neravnomjerna polutama u pet lađa naglo obavije promatrača, još zanesena „gotikom lišenom ideje smrti” ili, bolje rečeno, neodoljivim dražima „bestežinskog stanja” kojima se vani vinulo graditeljstvo i kiparstvo, i on odjednom osjeti koliko je sićušan. Polutama mu daje simbolično do znanja da je on ipak stvorenje stegnuto verigama smrtnosti, makar i ne pomišlja na grijehnost ovozemaljskog života. Ali, u svojoj fluidnoj sprezi s vrhunski oblikovanim prostorom, ta mu polutama znaменуje i kretanje uvis, sugerira mu ugođaj „čistilišta”, kao da se na nekim prozračnim ljestvama polako uspinje iz tamnine svijeta put nebeske svjetlosti. Zar tome, naposljetku, ne stremi ona vječita ljudska potraga za istinskim smislom i svrhom postojanja, premda se ovdje primarno očituje na način ufanja i vjere u Boga. Uostalom Duomo je samo jedno od grandioznih odjelotvorenja kršćanske vjere, što su ga tijekom pet stoljeća u Milanu podizali svojim rukama, srcem, umom i duhom bezbrojni umjetnici. Silan životovni naboj, koji u sebi nose svi njegovi povijesni i stilski slojevi, ima nešto doista zarazno te, ovisno o promatračevoj prijemljivosti, može još povrh umjetničkog udivljenja probuditi i metafizički zanos. Prebogata i ce-

remonijalna unutrašnjost Duoma, sa svom dubinom, širinom i visinom lađa, sa slojevitošću i magijom svoje arhitekture, po meni je zapravo komplementarna čaroliji vanjskog „oklopa”. Možda tu ozračje nije tako homogeno i mistično kakvo pamtim iz katedrale u Chartresu. Istina je da ovu, poslije 13. stoljeća, nisu snašle znatnije preinake. Ona, povrh vrlo skladnog stilskog raspona graditeljstva i kiparstva od zrele romanike do cvjetne gotike, čuva i nedirnuto blago najljepšeg – u svijetu poznatog – kompleksa srednjovjekovnih vitraja. Sjećam se posve jasno da me je tijekom gonetanja (staro/novozavjetne) ikonografije tih oslikanih prozora u visini, što prekrivaju površinu veću od 2 000 metara, po vedrom ili oblačnom danu, uz ono prizemno palucanje svijeća, obuzimala neka sublimna tronutost. Kao da je do mene dopirao srh iz jedne iskonski mistične a neponovljive davnine. Kao da me je na trenutke oplahnulo bruj žarke molitve bezbrojnih hodočasnika u Chartres kroz dugi niz vjekova. Naravno da se to neopisivo čuvstvo nije moglo, i zbog najezde turista, pojaviti u milanskoj katedrali. Ali i tu kao da duša biva postupno ulovljena, privučena uvis uznositom krutom „mrežom” koju su „ispleli” (ako metafora nije odveć barokna) njezini pilastri, stupovi, lukovi, zajedno sa svim reljefima, freskama, slikama, kipovima... i providnim vitrajima. A tim se polakim uzlaženjem vida do najvišeg svoda i srce otvara svjetlosti jedne nadnaravne vizije svijeta.

Ah, posve je drukčije od danjeg to svjetlo iz onostranosti; prebiva u polumraku jer je kao „stablo” koje je izraslo iz mračnog korijenja svijeta, razgranalo se i razlistalo sukladno ljudskoj čežnji za životom koji bi nadmašio jednkrotnost smrtnog bića.

Zatvoreno mjesto

Ako je takvo mjesto oprečno pojmu *otvorenog*, iako ta suprotnost može ponekad biti vrlo relativna, rado bih se odmah zaputila prečicom do njegove formule. Naime, bar kako se meni čini, ono neizbježno prijanja uz vrijeme, lijepi se uz prolaznost život/opis/a, premda nam se takav njegov smještaj nadaje kao *contradictio in adjecto*. Ponajprije, ali ne isključivo, to je mjesto otrgnuto od prostora, gdje se svojedobno i nužno bilo ukorijenilo, pa od tada preživljuje u nekoj jasnoj ili mutnoj zoni pamćenja. Objektivno govoreći, to je izgubljeno mjesto. Stoga je i otvoreno mjesto hvarske terase već postalo jedno za me zatvoreno autobiografsko poglavlje. Mjesto zaključano melankolijom načelnog i za sve podjednako neumitnog „unepovrat”, ali otvoreno u mojem sjećanju po svježim tragovima onog blagog stanja (*eudaimonía*) iznjedrenog iz mog motrenja noćnoga neba. S druge strane, a i zato što tvori iznimku glede drugih trajnijih (biografskih) mjesta, rekla bih da iz mog milanskog primjera, ako mi nadanje nije lakovjerno, isijava bar zasad neki čeznutljiv optimizam.

Moju formulu zatvorenog mjesta ne oblikuju nužno zidovi, stropovi i krovovi, a ni sve drugo što ga u prostoru bukvalno omeđuje i određuje, nego

prije svega navike i objektivno/subjektivno vrijeme postojanja što ga otkucava čovjekov biološki sat. A nad neumoljivost tog sata, ako ga ne prepustimo zaboravu što uglavnom i činimo, znala bih se povremeno i opojno izdići upravo na nekom iznimnom, ili naprosto lijepome mjestu. Mogu ga, doduše, zaboraviti i u svojoj običnoj sobi, dok se unosim u kakav stvaralački pokušaj, čitanje, ili u razgovor koji nadilazi prozaične brige. Ta strpljivo akumulirana zadovoljstva ne mogu se, naravno, usporediti s blaženom lakoćom trenutaka koji me „čarobnim štapićem” samog mjesta oslobađaju pritiska, pa čak i zemaljske sile teže. Ne mogu se mjeriti s ushitom koji sam nedavno doživjela (opet) u Milanu, koračajući prostranim osunčanim trijemom predivne srednjovjekovne bazilike Sant’ Ambrogio, toliko asketske i toliko drukčije od Duoma. I dok je moj duh smjernim očima upijao svečanu strogost jedinstvene mistične svjetlosti čije su zrake lelujale kroz njezinu središnju lađu, sjetila sam se nekog talijanskog povjesničara koji će, uvodeći čitatelja u epohu Renesanse, smiono ustvrditi da se niti jedna – između svih onih novih i genijalnih ideja što ih je Renesansa sa sobom donijela – nije vinula onoj elementarnoj i moćnoj univerzalnosti velikih srednjovjekovnih ideja. Čini se da meni upravo to čuvstvo ushita, oduševljenja, udivljenja rastvara i svako ono mjesto što ga je pobudilo. Tada mi i njegova tvarna dovršenost ulijeva slutnju o nečem neizmjernom, budućem, beskonačnom..., kao da isijava obećanje da nas ni svršetak našeg individualnog bića neće sasvim poništiti. Oduvijek sanjam, zamišljam nešto poput čisto duhovne nadsfere, s nepojmljivom pluridimenzionalnom protegom, gdje se apsorbiraju, pohranjuju, neovisno o našoj volji, dijelici, kristalici naših najvrjednijih težnji – ili bar najdostojnijih misli, spoznaja i dobrih djela. Ali ostavljam ju nedorečenom, ne usuđujem ju se smjestiti ni u vječnost ni u beskonačan prostor. Prepuštam odluku Božjoj providnosti. Za mene je već i sama takva pomisao otvoreno mjesto utjehe, ludog ili mudrog ufanja, tko zna.

U formulu zatvorenog mjesta upisala bih, naprotiv, osjećaje poput nezadovoljstva, tjeskobe, straha, gušenja slobode izbora, beznađa. Sjena zatvorenosti spušta se, po meni, čak i na susrete s drugima, kad nam se te osobe ne obrate ni jednim jedinim pitanjem. Ne radi se pritom uopće o povredi narcizma nego o osjećaju da su me, možda i nehotice, zatočili u neki vid stagnacije. Međutim, za ljubav istine i pravičnosti, moram svojoj formuli – povrh tih negativnih atributa – pridodati riječi obrane i hvale. *Bene qui latuit bene vixit*, poručuje nam, poslije grčkog filozofa Epikura, i veliki rimski pjesnik Ovidije u svojim tužaljicama (*Tristia*) iz progonstva. Bit će doista da je „dobro poživio tko se dobro skrio”! No da li ta maksima podjednako važi i za ovu epohu? Može li onaj duševni mir, za koji će se kako-tako izboriti sadašnji „navinuti” čovjek, zatvarajući se (po Pascalovu savjetu) u vlastitu sobu, zadugo odoljeti medijskome Big Brotheru? I zar ne postoji rizik, dokle god podliježe njegovoj ubikvitetnoj nasilnosti, da se s vremenom, pa i u stanovitoj samoobrani, ta polučena *ataraxia* počne pretvarati u apatiju i ravnodušje?

Evo što o tome, iz idile vlastitog doma, zaključuje jedan vrlo povučeni suvremeni pisac:

Veliko sunce, plavo nebo. Snijeg pridodaje krajoliku svoje djetinje čari. Na mahove mi neki veličanstven svileni šum objavljuje da s krova upravo klizi sniježni sag.

U vijestima je, međutim, lavina ratova, pokolja, gladi, bijede, pošasti. Kakav nam je oklop od samoljublja i nesla/vjesnosti neophodan da bismo nastavili živjeti s mirom u duši! I najmanji svjetlomrcaj samilosti ili ljudske solidarnosti smjesta bi nas ubio, kao da nam je u srce udario grom.

Mislim da ovoj lakonskoj i suptilnoj zabilješki francuskog romanopisca Michela Tourniera (1924.) ne treba ništa dodati. I strahujem da on ne pretjeruje, a po razornom učinku te „lavine” na moj vlastiti duševni mir zaključujem da moj „oklop” nije neprobojan. U istom Tournierovu *Journal extime* (a pridjev-ska novotvorenica *extime* tu izriče suprotnost od uobičajenog „intimnog dnevnika”) nalazim i na fragment koji aludira na paradoksnu fenomen Interneta. Ne postaje li on danas najčešći, najdragovoljniji primjer zatvorenog mjesta, istodobno premreženog najbržim (navodnim ili stvarnim, odlučite sami!) povezivanjem samotne jedinice sa svijetom? Zamka u koju upada onaj drevni opsjenarski san o mogućnosti ubikviteta?

U očima roditelja i sudrugova P. L. je važio kao pozitivan momak. Zainteresiran samo za tehniku i nimalo za knjige. Odnedavno je strastveni ljubitelj računala. Evo gdje se zatvara u sobu i više nikog ne želi vidjeti, proždiran od nekog ljubavnog jada. Iznebuha je postao Tristanom, Romeom, Wertherom. Ali pazite! Nikad on nije sreo svoju Dulćineju. Stanuje na drugom kraju Francuske. Poznaje ju samo preko Interneta. To je virtualna ljubav, isključivo elektronička ljubavna bol.

Od početka sam slutila da je stavljanje mjesta na njegovo mjesto – jer odmah povlači za sobom pitanje „koje”, odnosno „kakvo” mjesto (s filozofskog, antropološkog, psihološkog, ... ili naprosto topografskog motrišta?) – zamršen i, naposljetku, možda jalov pokušaj. Znala sam da, hvatajući se u koštac s tom kompleksnom temom, ne mogu izbjeći ni pristranost jednog subjektivnog toka svijesti. Zato „terase” ne nudim kao jedine paradigme otvorenog mjesta nego kao olakotne „skraćenicе” u odnosu na svoja kudikamo duža, mnogo-slojnija i manje-više analogna iskustva drugih mjesta (od rodnoga Zagreba, Opatije, Dubrovnika, Firenze, Luce, Siene, Pise, Avignona, Seville, Malage, Granade... do meni nenadmašivog Pariza). Možda sam – izvan samog Zagreba – upravo u Parizu (zahvaljujući ponekim dužim boravcima), povrh dviju godina provedenih u Toskani (Lucca, Pisa, Firenca), spoznala da se u svakom *genius loci* krije dijalektički odnos između otvorenosti i zatvorenosti, čas u manjem čas većem rasponu. Svako mjesto koje nam je važno, možda i presudno, na egzistencijalnom, psihičkom i kulturalnom planu, nakraju nam razotkriva svoje – ipak relativne – prednosti, povlastice, slabosti i mane.

No bio bi red da i ovo drugo malo poglavlje „počastim” nekom fabulom. Samovoljno opet biram jednu – pomalo i tragikomičnu – zato što se kosi s onim prosječnim stajalištem da istovjetna mjesta često bivaju leglom ljudskih navika, monotonije življenja i zatvaranja u šablone. Njezina se radnja, naprotiv, dogodila na jednokratnom, izletničkom i za me neponovljivome mjestu, gdje do paroksizma oćutjeh paniku i nelagodu jedne zatvorene sobe. Prije mnogo godina mojoj nešto starijoj prijateljici Marie-Claire P. bilo je iznimno stalo da mi pokaže bar djelić rodne Burgundije, kojom se dičila tijekom naših pariških razgovora. Uživala sam slušati njen zvonki glas, neobičan dar za usmenu naraciju, te savršenu francusku dikciju od koje su već do tada profitirali naraštaji oxfordskih studenata. Dugovala sam to druženje posredništvu Monique D., inače supruzi uvaženog francuskog pjesnika i mislioca, s kojim sam prijateljevala i prevodila ga na hrvatski. Monique je pripadala uglednoj obitelji (i s nakladničkom tradicijom), doimala mi se u početku strogom, pomalo hladnom osobom, da bih u toj katolkinji sa značajem principijelne „cornelleovske” heroine uskoro prepoznala duševne komponente i „racineovskih” ženskih likova. Monique i Marie-Claire bile su vršnjakinje i prijateljice od rane mladosti, i kako je prva u to vrijeme silno patila zbog muževa preljuba, njoj teško shvatljive i neprihvatljive činjenice, Marie-Claire je i njoj predložila to kratko izletničko rastresenje. Cilj našeg dvodnevnog izleta bio je Vézelay, mjestance koje privlači turiste svojom romaničkom bazilikom sv. Magdalene, jedan od bisera graditeljstva i kiparstva, gdje je sv. Bernard propovijedao (1146.) pohod u Drugu križarsku vojnu. Bio bi taj davni izlet još jedan povod za moju opravdanu žalopojku nad zaboravnim pamćenjem, što je i inače česti „refren” mojoj šupljikavoj evokaciji prošlih vremena, da me na njemu nije snašlo nešto neočekivano, neuobičajeno za ustrojstvo moje naravi. Naime sjećam se nejasno tek ljupkog zelenog krajolika, na kojem su dominirali trsovi vinove loze i poneka bijela farma s rascvalim vrtovima, i više nemam pojma jesmo li se, prije našeg uspona uskom ulicom do bazilike u Vézelayu, igdje zaustavili. Ne samo što mi lijenost brani da se upustim u kopanje po malom zaprašenom rudniku preostale dokumentacije, nego se ni ne želim namjernim podsjećanjem na neke usputne „vedute” udaljavati od glavne fabule. Obilježio ju je, u biti, vrlo snažan kontrast između radosnog i relaksiranog divljenja nezaboravnom pročelju same bazilike, a potom onim čudesnim kipovima na njezinim unutrašnjim portalima, i noćnog „horora” koji me čekao u skromnom pansionu gdje smo odsjeli *ad hoc*. Kontrast je, točnije rečeno, počivao na epohalnoj i stilskoj razlici samih doživljaja. Tijekom večere pod vedrim nebom u kraku pansionske blagovaonice, koji se protegnuo na terasu ispred ulaza u višu jednokatnicu, čak su se i analize bračne nevjere, dotad središnja tema našeg izleta, te iskazi dubokog razočaranja drage Monique nakraju istopili u srdačni *allegro* razmjene dojmova i misli. Osjećala sam se tek tada u najboljoj formi i bilo mi je žao što je pala odluka o odlasku na spavanje. Na raspolaganju su nam ostale jedna dvokrevetna i jedna „svečana”, kako rekoše na recepciji, jednokrevetna soba.

Unatoč mojem protivljenju, dvije su prijateljice, prisne „odvajkada”, dodijele potonju meni, u znak gostinjske počasti. Već na ulazu u njihovu – skromnu i normalnu hotelsku – sobu poželjele su mi lakunoć. Čim su mi otvorili onu „svečanu”, već na samome pragu spopalo me je čuđenje i nelagodnost. Bila je doista velika, izgledom i oblikom odudarala je od općeg dojma dotičnog svratišta, a kamoli od svečane strogosti srednjovjekovne romaničke bazilike. Već na par koraka od vrata zabezknula me je krvavocrvena baršunasta presvlaka na širokom francuskom krevetu prislonjenom na unutrašnju stijenku pansiona, dok se njoj nasuprotni vanjski zid očito iznevjerio pravom kutu bočne stijene, jer bijaše amfiteatralno zaobljen kao da je trag neke bivše kule, ili kakva niskog tornja ukorporirana u običnu novogradnju, što se sprijeda ni po čemu nije dalo naslutiti. Na tom polukružnom, točnije eliptičnom zidu šepirilo se veliko ovalno zrcalo u kičastom pozlaćenom okviru iznad minijaturnog lava-boa u obliku školjke, a on je otrprve dovodio u sumnju i samu pomisao na ambicioznije higijenske potrebe. No uzmaka više nije bilo i usplahireno kućanje na vrata mojih prijateljica dojmilo bi se vrlo nefrancuskim. Zaključala sam za sobom vrata, koja su se nekako odmah stopila s olinjalim zidom, tako da se na njima, umjesto klasične kvake, isticalo samo poveće okruglo „dugme” (ne znam kako bih ga zapravo nazvala) zagasito smeđe boje. Da smirim nelagodu, počela sam analizirati preostalo pokućstvo: mali paravan, onizak stol s tapeciranim stolcem i nekakav starinski naslonjač s isto tako krvavocrvenom baršunastom navlakom, komodu i nešto nalik na policu ispred fiktivnog kamina. No moj racionalni zaključak da ta čudna odaja predočuje stilsku mješavinu spavaće sobe kakva provincijskog dekadenta-skorojevića s kraja 19. stoljeća i bordela nije me natjerao na smijeh nego je pojačao zazor. Sve što sam morala dirati, dodirnula bih s gađenjem, a uznemirila su me napose dva razroko smještena prozorčića bez zastora, koja su piljila u mene svojom zagonetnom crninom. Kad sam konačno legla na postelju, upalivši malu svjetiljku na polici uz uzglavlje, i pokušala sklopiti vjeđe, začula sam neke čudne šumove, kao da netko ili nešto podmuklo trese vratima nesretne sobe. Skočila sam na noge, opet upalila ne baš blistavi luster na stropu i spazila da se ono vražje dugme na vratima okreće čas na jednu čas na drugu stranu. Ukočila sam se od jeze, ali potom sam smogla toliko obrambene hrabrosti da dovučem stol i prislonim ga uz vrata, uzdajući se da će on, i ako ne spriječi nasilni upad, barem svojim padom polučiti alarmantni štropot za uši susjednih pansionskih gostiju. Sjedila sam na krvavocrvenom krevetu, kao na mogućem stratištu (bujne li mašte, avaj!), razrogačenih očiju i čekala; nikada prije nisam se osjećala tako zatočenom, bespomoćnom, uspaničenom. Vražja ručica se sveudilj okretala, vrata su se u slozi s barikadom stola potmulo drmala, neshvatljivi šumovi nisu prestajali. Uostalom, ni prije ni poslije te noćne pustolovine, nisam gajila izrazitu naklonost prema „gotskom” romanu, pripovjetkama o sablastima i vampirima, filmovima u znaku jeze i delirija, iako sam voljela vrhunska djela tog žanra i ostvaraje neke srodne provenijencije. Uza štivo E. A. Poea, M. Shelley..., ili

pak G. de Maupassanta, znala me obuzeti tjeskoba i nesanica, kao i poslije genijalnog Murnauova filma *Nosferatu*. Ne libim se priznati da mi neke operne arije znaju natjerati suze u oči, ako ih prema predaji mogu iščupati iz kamena, te raznježiti i samog Kerbera na ulazu u Had. „Samo se čovjek umije vinuti onkraj viđenja i znanja, jer samo on zna plakati”, ustvrdio je čak i filozof Jacques Derrida. A sudeći po *pathosu* ili dubini emocija što ih umjetnička djela umiju u meni pobuditi, zaključujem da sam vrlo sugestibilno biće. Ali čini se da, po naravi, ne naginjem nečemu nalik na halucinacije, a ni proizvođenju tzv. fantazmi. Stoga ni dandanas ne mogu razlučiti što se zapravo sa mnom događalo one noći u Vézelayu. Jesam li, još donekle prisebna, zastala na samome pragu kakve parapsihološke pojave? Jesam li odbila sudjelovati u nekoj davnašnjoj spiritističkoj seansi čiju su oslabljenu kopiju još uz mogli „emitirati” zidovi i pokućstvo te opskurne sobe? Jesu li mi samo došapnuli svoje „utiske” u vezi s nekim nasilnim činom, kobnim prizorima koji su se ondje nekoć zbili, a moja ih je mašta prevela u aktualnu prijetnju? A možda me je, naposljetku, zaista pokušao opsjedati neki manijak chabrolovskog tipa, kakvih ima u zabitnim mjestima, i ne samo diljem Francuske? Kako su sporo odmicali sati, znam jedino da mi se, onako sleđenoj od straha, postupno vraćao neki ukočeni stupanj bistrumnosti, dok nepomično čekah da me boštvo zore izbavi iz moje mučne samice. A pri prvim jutarnjim zrakama sve mi se umah učinilo tako glupo i otrcano da sam napokon zadrijemala od tupe iscrpljenosti. Za našim kasnim doručkom nisam bila nimalo blagoglagoljiva, krijući – iz obzira prema ljubaznim prijateljicama – pravi uzrok svoje mučne neispavanosti. Ni oproštajni posjet i molitva u bazilici nisu raspršili moj duboki umor, posljedicu proživljene more, pa sam jedva dočekala da se vratimo u Pariz.

Nema potrebe da prizivam neka druga iskustva, motivirana doživljajem straha, tajanstvene neizvjesnosti i nemoćne zatočenosti na određenome mjestu. Neka su se čak ponavljala, ali nikada ne bi dosegla stupanj napetosti moje noćne „pustolovine” u Vézelayu, a još manje njezinu (para)psihološku zavrslamu. Uostalom, fabula jednog od mojih trajnijih intenzivnih doživljaja zatvorenog mjesta nalazi se već jezgrovito zabilježena u *Putanjama nesanice*. Pa ako sam se ovom prigodom usredotočila na dvije (uvjetno rečeno) topološke paradigme *otvoreno/zatvoreno*, nipošto ne umišljam da sam se, posegnuvši za osobnim fabulama izbornih mjesta, i tapkajući do njihovih (uvjetno rečeno) formula, približila ujedno nekom svevažćem uvidu, a nekmoli definiciji. Ipak nešto bi se dalo zaključiti: mjesta su „pozornica” na kojima se odigrava ljudski život, bezbroj rasutih „scena” nepreglednog *theatrum mundi*. Bez tog tvornog i prostornog okvira, bio nam on usudom dodijeljen ili naknadno osvojen i stečen, čovječje bi se postojanje razišlo i ništilo u svojoj vremenskoj dimenziji. I u toj neprijepornoj, nerazlučivoj (među)ovisnosti bitka i mjesta izvode se bezbrojne predstave bezbrojnih bića kao individualnih i zbornskih sudionika,

bilo na globalnoj sceni svijeta bilo „unutar četiri zida”. Neki će od njih, primjerice, patiti od klaustrofobije, drugi od agorafobije, dok će malobrojni treći prisvajati ulogu nadmoćnih redatelja, zaustavim li se sada i *cum grano salis* tek na mogućim krajnostima. Znamo li, hoćemo li to ikada doznati, jesmo li na pravom ili pogrešnome mjestu? Pitanje se odnosi na tzv. banalnu zbilju, jer je i sama već dovoljno prožeta zagonetnošću. Ono ne cilja, dakle, na prezahtjevne Pascalove implikacije: tematiku istočnog grijeha (vidi prvi *motto*), odnosno čovječjeg „pada s pravog mjesta”. Umijemo li bar *svoja* ovozemaljska mjesta, željena i neželjena, trajna ili privremena, važna ili usputna, javna ili privatna, postaviti na pravo (fenomenološko, moralno, civilizacijsko, kulturološko, društveno...) mjesto? I da li bi se, unatoč svekolikoj različnosti mjesta i individualnoj posebnosti bića koja ih napučuju, profilirala i neka zajednička „topika”? Možda bi ti toposi donekle olakšali teorijski pristup i razne pokušaje osmišljavanja *mjesta* a da pritom ne bi reducirali složenost odnosa *ljudi i mjesta*, čija bi onda (pretpostavimo) idealna sinteza još više „obogatila” čovjekovo viđenje svijeta.

Davor Velnić

Knjiga o Kini

(ulomak)

Hod po vodi, Venecija

Voda je, govori Lao Tse, ono što nemilice rasipa savršenstvo i nikad ne odbija prodrijeti na mjesta kojima je čovjeku mrsko i približiti se. Ona je gotovo Dao. Voda je ono što dopušta približavanje vrhunskom savršenstvu, Daou, a posjedovanjem shvaćamo neposjedovanje. Dao je wu, voda je you. Zato Stari Učitelj kaže: ji, „gotovo”. Voda je upravo ono što nemilice rasipa savršenstvo i korisnost i nikada ne odbija dodirnuti mjesta kojima se čovjek niti s gađenjem ne bi približio.

Hui Nan-xi ovako je govorio o vodi: Od svih pojava na svijetu niti jedna nije podatljivija ni slabija od vode. Ni najveći ne mogu doseći njen kraj, najumniji dubinu njenu doseći ne mogu. Doseći njen kraj značilo bi stopiti se s beskrajem. Izgubiti se u njenoj dubini značilo bi stopiti se s bezdanom. Ako deset tisuća ljudi ne dobije vodu, ne mogu živjeti. Bez vode se stotinu ljudskih djelatnosti ne mogu izvršiti. Ona obuhvaća bezbrojne živote. Voda ne zna za ljubav i mržnju. Ona oplahuje i najsitnije crve i nikada ništa za uzvrat ne očekuje.

Svjetlo i voda, iskrenje pučine: opsesija koju nosim još iz djetinjstva. Doista, koja to slika ili opis može u moje nozdrve dozvati, na primjer, onaj zadah oseke... zapravo pravi vonj, venecijanski miris vlage i stare kanalizacije, ako nisam intenzivno pješao gradom na vodi i prazno vrijeme iščekivanja punio koracima šetnje. Možda više mirisao i upijao vlagu, nego slike i dojmove, a bio sam uvjeren da se radi baš o njima – dojmovima. Danas je Venecija napuštena školjka obrasla algama, oblijepljena zlatnim listićima i nakićena suvenirima.

Pozlačena bombonjera, pljesniva i odavno pozobana. Grad na vodi propada, voda naplaćuje danak obijesti; Venecija gubi dostojanstvo i postaje tematski park. Grad se jednostavno iznajmljuje, svaki njegov dio u prostoru i vremenu. Stvarnost je u ovom gradu jedini pravi uljez, daleko opasniji nego Aqua Alta.

Derutna cigla već stoljećima uvlači vlagu i tih metar-dva banjašuge nešto je tamniji ili za oseke u kolovoškim vrućinama prošaran solju. Prisutnost soli u Veneciji nije posve razvidna i pomišljam na moć pročišćenja, na sol mudrosti ili pak običan začim. Sol bez koje bi Anguillo in Umido bio bljutav i nejestiv, a tek pršut i asiago, jetrica alla Veneziana? Ali znam i za posipanje solju tla gradova koji su prethodno bili razoreni, sve kako bi se poništio svaki trag sjećanja i tlo učinilo jalovim. Možda ipak nešto svakodnevno i prozaično poput soljenja ribe? Sol kao konzervans, da se sačuva od kvarenja ono što nikako ne smije propasti.

Venecijanske su palače raskošne fregate. One su kamena i mramorna oholost, razvidna razmetljivost što se diže iz sjaja vodene površine; i to, taj nedostatak kopna i trgovačka razmetljivost, začetak su venecijanske čarolije. Venecijanskim palačama izraslim iz vode nema premca i teško ih je s bilo čime usporediti: Palazzo Giustinian, Palazzo Tron, Ca' d'Oro, Ca' Rezzonico, Palazzo Morosini..., a tek venecijanski otoci, nepregledno i nestvarno mnogo na tako skućenom prostoru. I naravno prije svih: Duždeva palača: prljavo roza, ženskasta. Nebrojiva čuda venecijanskih graditelja i mašta njihovih vlasnika: nestvarno, obijesno i oholo. Čardaci što lebde ponad svojih odraza zaskočili su maštu, nadmašili želju i ambiciju svojih naručitelja. Putnici ostaju zatečeni prizorom, turisti ostaju više zadivljeni pričom svog vodiča nego pogledom na vodeni grad. Više vjeruju foto-aparatu nego sebi, fotografiji prije nego pamćenju i zato ne prestaju škljocati.

More..., voda, čak i onako neprivlačana, kaljužava i odbojna, postaje materia prima, plodna voda i kolijevka grada. Voda je čudesna: i ta kašasta voda na svodovima mostova plete zaigranu mrežu čiste svjetlosti. Po tim razigranim šarama svjetlosti znam da je voda vječita i majka svih blagoslova. Voda može biti bistra, mutna, svakakva, ali njena nemirna površina prvi je tkalac mašte. Tanka površina i najprljavije vode može primiti u sebe svu dubinu noćnoga neba; jedna obična gradska kaljuža, ili šaka blatnjave vode zaostala između dviju brazda, može zrcaliti nebesku raskoš oblaka i plavetnila, jednako kao i bistra voda utihe.

Venecijanski hramovi pokušavaju nadmašiti sjaj palača ili makar impresionirati jedinstvenom urbanom pozicijom. Crkva je znala obilato zagrabiti dio bogatstva, jer kako objasniti ambiciju Santa Maria della Salute, okamenjenu viziju svetišta što svako jutro izranja iz maglenih voda? Ili Basilica San Marco, kompilacija stilova, umjetničkih razdoblja i bizantske pljačke podignuta da zbuni, ponizi vjernika i oduzme mu dah, ukrašena da ga približi opsjeni zlatnog žutila samo s jednom porukom: ovo je nečisto i zloupotrebjeno zlato. Žutilo širi nemir, zlatni mozaici upućuju čega bi se vjernik trebao odreći i što

prezreti. Bizantski sluga na Jadranu izigrao je gospodara i zlatnu boju posvećenja pretvorio u objest i oholost. Koliko god je Republika nekoć bila moćna manufaktura i uspješni trgovac, njezino plemstvo ostalo je merkantilno prevrtljivo – samo bogati trgovci koji su zlatom pokušavali iskupiti svoju prošlost te sakriti bankarele u svom srcu i grbovima. Visoko svećenstvo svojeglavo, više aristokracija crkvenjaka nego plemstvo duha. Prkos je savladao ponos, manira zamijenila plemenitost.

Crkva San Giorgio Maggiore (neumorni Andrea Palladio) još jednom potvrđuje koliko su crkveni redovi pomogli venecijanskom patrijarhu da previše ne zaluta u nadmetanju s duždem i trgovcima. Duh redovništva u San Polu čuva Frari, crkva Poverelove braće; nimalo skromna, krcata umjetničkim blagom, ali nema razmetanja. Prije svega cigla i ponešto bijele kamene ornamentike. Venecija nudi iznenađenja, uživa u našem zabezeknutom pogledu i zagonetnom smiješku zadovoljstva, onda kad u sumnji zastane misao i znanje zadrhti pred zagonetkom ili se nasmiješi rješenju. Koliko li sam puta stajao pred Canovinim grobom dovršenim u 19. stoljeću (1822.) i iznova pokušavao razmrsiti poruku njegovih učenika ili njega samoga, jer je iste nacрте groba radio i za Ticijana: mramorna piramida čiji vrh dosiže prozor i za sunčanog dana svjetlost kao da se širi s vrha piramide. Naravno, već viđeno toliko puta, ili slično, baš u Veneciji nabitoj crkvama i samostanima. Intrigantno, kao i Chiesa della Madallena, nimalo diskretno obilježena simbolima Abifove djece. Crkva i Republika, pravovjerje i krivovjerje, porezi i oprosti, stoljetna trajna ljubav s Vatikanom i potisnuto rivalstvo. Venecija izvan Istoka i Zapada, grad izvan ostataka Apenina. Venecija izvan svega, Venecija nepokorena, lihvarska i ne odveć servilna, ali uvijek na usluzi. Prkosna i ohola. Venecija je ne samo graditeljsko iskustvo svijeta, ona je njegov dragocjeni eksponat i zato će svijet platiti sve kako ne bi nestala u zagrljaju vode. Grad na vodi to zna i ne prestaje svijetu slati svoje račune.

I onda ona druga slika zapuštenosti: ispucala žbuka i trošne fasade, usahle škure poštrapanе golublјim izmetom već desetljećima nisu okusile boju. U Laguni je vrijeme najveća izjelica. Čarolija troši ljude, kamen, ciglu, drvo... u Veneciji spolij i ljudi traju kraće. Otoci još zdravog lica negdanjih palača i krpe popadale žbuke zorno pokazuju ubrzanu peristaltiku vremena. Ispod nadute žbuke muli se isprana i pojedena cigla, gnјilež. Nasilna vlaga pojačana solju i nedostatak proračunskogа novca, nemar i na taštinu potrošena obiteljska bogatstva. Ambicija veća od usuda. Slika zapuštenosti i možda najdojmlјivije od svega: oni od rđe istanjeni okovi na prozorima suterena dokazuju da Vrijeme ima tvrde zube bez karijesa pa mu ni željezo ne može odolјeti. Ovdje „suterен” ne odgovara istini, „teren” je voda...

U Mlecima vonj gnјileži i bočate vode ima od onog tufa ljudskog raspadanja. Venecija to vješto krije stoljećima, ipak, nije sve to samo fermentacija uginulih algi, miris uvelog klorofila i gradske pišaline. Venecija vonja prijeva-

rom, a svaka podvala ima rok trajanja. Prijevara je konzumna. Taj grad obilato je naplatio svoju ulogu u križarskim pohodima, kad god se ukazala prigoda, i onda kad prigode nije bilo. I dok su zaludeni kršćani oslobađali Kristov grob i tek se usputno bavili pljačkom, bizantski pokornik u Europi uzvratio je svom gospodaru tako da ga je temeljito opljačkao. Vonj prijevare i ljudskog sajmišta neće nikad napustiti lagunu; zarada od trgovine robljem dodatno je ukasila vodene palače. Na ljudima se dobro zarađuje, na njihovoj mucu basnoslovno i stoga se Venecija nije zaustavila samo na sramnoj trgovini ljudskim ropstvom. Manufakturna proizvodnja kastrata manje je poznata, ali je bila daleko profitabilnija čak i od lihve. Od 10. stoljeća Laguna snabdijeva mladim eunusima hareme Levanta i sjeverne obale Afrike. Radi po točnim željama i uputama svojih bogatih naručitelja bilo da se radi o sakâlibima (pretorijancima kalifa iz Kordobe) ili o haremskim majstorima ljubavničkih vještina. Jednako trguje s islamskim i bizantskim moćnicima. Ali tko pamti osim zlobnika i vode?

Nitko nije imun na grad što izrasta iz vode i mulja; za ljude s Istoka Venecija je najbliža lotosu. Svi su zadivljeni vodenim ulicama i palačama što izrastaju iz svojih vodenih odraza. One su najbliže našim snovima, mašti djetinjstva, pa svi tako krotko i s razumijevanjem prihvaćaju smrad oseke i vonj nabujale kanalizacije. Ipak, meni najveća zagonetka (ne samo graditeljska) ostaju velike gradske cisterne na trgovima. Smještene u pogubno blisko susjedstvo kanala i septičkih jama, one zauzimaju gotovo cijelu kvadraturu trga i na korak se približavaju opasnoj nepitkosti i zagađenju. Usprkos tome stoljećima su čuvala vodu kišnicu i uspješno je štitile od pogibeljna susjedstva otpadnih voda, od fekalija i bljutavosti zamućenog mora. Zadivljujuće, riječ je o nedovoljno istraženom građevinskom čudu koje je, zapravo, najmanje građevinsko, jer cijela je Venecija čudo. Na djelu je bezvremeno građevinsko čudotvorstvo, zagonetna domišljatost i zdravstvena nepoznanica, osim ako se ne dokaže da su Venecijanci naviknuti na takvu vodu stekli kongenitalni imunitet na prljavo i zagađeno. Možda je atenuirana doza zagađenosti stvorila otpornost na zaraženo i prljavo ili su Mlečani s vodom iz tih cisterni postali impregnirani, upravo zaštićeni od zaraza? Dodirnuti laganim dozama nečistoće imuni makar na probavne smetnje? I kako su uopće uspjeli preživjeti uz kišnicu u takvim cisternama?! Je li ta voda bila uopće pitka i možemo li zanemariti posljedice, prihvaćati Venecijance i njihovu povijest te reći da drugačije nije moglo? Tko su uopće ti graditelji, njih nekolicina poznata struci i fakultetima arhitekture? Stotine njih pojeo je zaborav i povijesna nepravda. Zapamćeni su slikari, botegijeri najvišeg ranga, portreti slavni, križni putevi i biblijske prispodobe, prizori, opere u ulju. Ulje na platnu nadživjelo je nepropusnost cisterne, njeno umijeće i zdravstvenu svrhovitost.

Gubili su bitku s fonjama, vrijeme je nagrizzalo drevno umijeće i tajna cisterni izgubila je svog posljednjeg majstora. Venecija nije nikad potonula, ali je oslabljena i bolesna gubila bitku s velikim povijesnim promjenama na te-

rafermi. I opet voda, pitka usprkos, jer je kao i zlato na sebe preuzela grijeh oholosti i uznapredovale obijesti. Venecija uživa u svetosti zlata, njegovim zamnjenim tonovima i diskretnim herezama. Framasonska i okultna Laguna; prkosna kad treba pokazati svojeglavost i okrutna gospodarica kad posumnja u lojalnost svojih građana. Nigdje strašniji zatvori nego u srednjovjekovnim republikama, Venecija prednjači u političkoj rigidnosti i zatvorskoj okrutnosti. Crkva sv. Magdalene potpis je krivovjerne slobodnozidarske mode. Okrugla građevina koja na pročelju ulaza prkosno pokazuje spletnu kružnicu i trokut, a svevideće oko gleda iz njihove unutrašnjosti. Arhitekt Thone Tehamtiae potpisuje gradnju godine MDCCLXXXIX, dakle odmah poslije Andersonove deklaracije. Ili pak korijeni djece udovice vode do Venecije, njenoj ambiciji da nauči sve moći i potom ih premreži svojim kanalima? Ili kapela Mascoli, duboko u lijevom krilu bazilike sv. Marka nazvana po muškom bratstvu koje dosta podsjeća na hram Abifove djece. Još je zagonetnija crkva svetog Pantalona, njen oslikani strop s kraja 17. stoljeća prepun zastrašujućih prizora, nejasne simbolike i poruka mističnog sadržaja.

Venecija je sustavno četrdeset godina gulila Konstantinopolis i sve vrijedno odnijela u svoj lagunski brlog. Planski, od dragulja i zlata, pa sve do bronce i granitnih fragmenata. Od brončanog četveroprega ispred stolne crkve do stupova San Marca i San Teodora, svojih Boaza i Jahina, od granitne plastike u crkvi svetog Marka do lavova arsenala ukradenih u Pireju. Bazilika je krcata plijenom ratnih osvajanja. Sve što se dalo izrezati, iščupati, odlomiti, odvojiti i ukrcati na galije: tisuće i tisuće komada, tisuće brodova, termitski bezosjećajno. Sluga se poželio zaogrnuti grimizom svoga gospodara – Bizanta – pa kad je došlo prigodno vrijeme, samouvjereno se prozvao Signoria. Ali to „gospodstvo” samo je dah Carigrada u Europi, prkosan vazal zaljubljen u svoje nedjelo i umirućeg gospodara. Poslije se pljačkanje Istoka prikazivalo kao čin antimuslimanske pobožnosti, makar se na Istoku pljačkalo i kršćanstvo. Takva je bila i mletačka pljačka Partenona kad su divljački čupali kipove i frizove devastirajući čitav prostor, pa sustavna pljačka Zadra...

Oduvijek se novcem moglo mnogo i previše toga, gotovo sve, ali novcem se ne može iskupiti vlastitu prošlost, kupiti pamćenje prijatelja, poznanika, a tek neprijatelja? I to je tajna Venecije, tajna kako je sve započelo, modus operandi, gracije i poroci, pljačka i vebna iskupljenja, zadužbine, iz naraštaja u naraštaj sve dok Laguni nije presudio daleko najveći razbojnik 19. stoljeća – Korzikanac – i pljačkašu uzvratilo istom mjerom razbojništva i jednostavno izbrisao Veneciju s političke pozornice, a zatečeno lihvarsko blago preselio u svoj francuski brlog. Sva ta stoljeća voda je pamtila i u sebe primala sve kako bi grad ostao čist i sjajan. Samo je tusti gnoj mogao povrh sebe uzgojiti onakav lotosov cvijet.

U Republici se baš ništa nije opiralo vladavini zlata, Crkva ponajmanje. Pristanak su dale sve javne zgrade, mozaici i štukature, i bronca i srebro, glu-post i pamet. U Veneciji je zlato moda. Zar će pozlačene štukature Librerije

Sansoviniane knjige učiniti plemenitijima? Tajna premetanja zlata držala je grad iznad plime lagunske kaljuže i papinskih ekskomunikacija. Ni alta marea nije joj mogla nauditi; lihvarski profiti neprestano su se množili i uvijek je bilo čime platiti obnovu, popravke i pravovjernost. Glavnica iz te pljačke plodila se trgovačkim i bankarskim zelenaštvom, a najviše novčanim neprilikama rastrošnih krunjenih glava. Potreba za zlatom prisiljavala je i najveće kraljevske kuće da založe u lihvarski polog kraljevske insignije i krunske dragulje. Za uzvrat su dobivali sanduke s dukatima, a ponekad čak i kontrolu svojoj rastrošnosti – venecijanske ministre financija na svojim dvorovima ili tajne dvorske savjetnike s najvišim ovlastima. S pomoću lihvarskih kamata raslo je bogatstvo Republike i njen ugled. Sinovi pozajmljivača novaca intrigama, zlatom i stidnim rume nilom kupovali su i prodavali kraljevske princeze, kneginje, kardinale, pape, grofice, pozicije, časti i slavu, izdajice i doušnike, privilegije i koncesije; sve kupljivo i potkupljivo.

Venecija je bila i ostala pohlepna, danas putnici posjećuju tek oronulu nezaitnost i potrošenu neumjerenost. Kako bi se prikrio nečasni izvor svog imutka, izmišljen je mit o zlatnim pričuvama, basnoslovno unosnoj trgovini, trgovačkim kolonijama, stoljetnim koncesijama i tajanstvenim tehnologijama. Istina, proizvodnja stakla nije bila samo mit, tiskarstvo pogotovo, kao ni izgradnja kvalitetnog brodovlja. Na Muranu se proizvodilo i danas cijenjeno staklo, u kasnom Srednjem vijeku Republika je europski tiskarski centar, u njoj se tiska ista količina knjiga kao u ostatku Europe. Grad intenzivno trguje solju i slikama. Venecijanska slikarska škola bez premca je u Europi u kakvoći i količini. No Mleci trguju robovima i porocima: suzama, preklinjanjima, lažnim obećanjima, insinucijama, intrigama i neprestano koketiraju s herezom, svime što donosi dobitak i zlatni sjaj. Relikvije svetog Marka prokrijumčarene su iz Aleksandrije tako da su ih sakrili pod komadima svinjetine, ali zlato i venecijanski patrijarh nisu nikad prestali jamčiti ispravnost i pravovjerje, nesumnjivu činjenicu da su Bog i Nebo stalno nazočni u Laguni.

Međutim ono lihvarstvo, suze robova, poniženje i užasan jauk kastracija još i sada zaudara vodenim kaletama. Zlato ima tešku probavu i taj smrad je neraskuživ. Njime je poškropljeno venecijansko zlato i sve što mami uzdah udivljenja. Jadransko more venecijanske lagune i njezinih kanala već je napola mrtva voda i život je iz te kaljuže potisnut ili je poprimio himerične oblike. To više nije ona voda života što obnavlja, nego grijesima zamućeno more. U njemu živi samo ono što mora i nema kuda.

Na mom otoku ribari nisu nikad pljuvali u more nego bi, kad im je bila takva sila, pljunuli na pajol i razmazali nogom. Ne, nije to praznovjerje ili strah primitivca pred morskom masom. Jednostavno, ne valja pljuvati u ono što te hrani. U starom Rimu na pojedinim dijelovima Foruma, tamo gdje je podzemno prolazila Cloaca maxima, nije se smjelo pljuvati ili kad se jednom Neron iz čiste obijesti okupao u jednom od izvora rimskog akvadukta, to je bilo shvaćeno kao vrlo loš znak. Po tom se znaku sudilo o Neronu i njegovoj

vladavini. Pijani Danuncijevi Arditu su se iz objesti popišali u puntarsku (seosku) cisternu i dvojica njih su kolcima justificirana na licu mjesta. Nikakav ideološki ili politički prijemor nastajućeg fašizma i osviještenog hrvatsva. Arditu su obeščastili vodu. To je smrtni grijeh. Gondoljeri ne, promatrao sam ih toliko puta, oni uz sočnu psovku pljuju u kanal. Voda iz koje su niknuli, more kojim plove, samo je poslužilo: jednako bogaćenju kao i psovka. A potom svečanost mora, obredno vjenčanje Venecije s morem: zastave, grimiz, insignije, briljantni prsten, ode i famfare..., predstava indulgencije, svetkovi-na isprike, ispovijedi i lažna skrušenost. Uzalud gizdave gondole usjajane sa sedam slojeva crnog laka, čemu La Sensa – Udajemo se za tebe, o More, kao zalag istinske i trajne vladavine..., potom vijenac i prsten teatralno bačeni u more pečate zavjet do sljedeće godine (nedjelja nakon Uznesenja). Predstava, licemjerja, Venecija je jedna velika pozornica, a ljudi obožavaju teatar, još da je malo i pozornicom prošetati...?!

U sumrak šećem bijelim kamenom Rive Sciaconi, skrećem u Calle della Pietá; nagomilan mrak iz uskih kanala širi se lagunom i sunce kao da bježi pred tim mrakom uskih prostora. Grad Dis – Rački je sigurno pred očima imao Lagunu, njen sumrak, nijemu vodu i zelenu bradu u „prizemlju” oronulih palača. Šareni piloni zabijeni u mulj upotpunjuju i dovršavaju slikarske vizije Mirka Račog – živima neshvatljivi poroci paklenog bezvremena. Venecija obuzeta maglom otjelovljuje slike strahova i tjeskobe.

Sjećam se Venecija u magli; snolikih slika zebnje i beznada; beskrajnih bijegova i bezuspješnih sakrivanja. Magla traži nokturalne spodobе stvorenih iz vlage, poput gljiva izraslih iz truleži – karnevalske kreature crnih plašteva i sakritih obraza. Magla i karneval, „djeca udovice” i krivovjernici sljubljeni pod budnim okom nevidljive Venecije. Grad se u to vrijeme čisti i priželjkuje skrovitost intime, utvarnu samoću. Stvorovi su ranjivi kad mijenjaju svlak i navlače kostime. U to vrijeme maski i magle grad izgleda zastrašujuće i to je njegova prava narav stoljećima skrivana od svijeta. Za vrijeme karnevala Venecijom se šeću stvarni gospodari Grada, stvarni gospodari svijeta – maske. Magla je tu da poplaši svjedoke i potjera ljude s mostova i trgova. Turisti su višak, oni dolaze gledati maske ne shvaćajući da su obrazine pravi i jedini stanovnici Lagune. Izletnici ne vide ono što gledaju i fotografiraju, grad pripada utvarama. One su netko drugi i nitko, i tako će tajna grada na vodi ostati spašena.

Noćna magla i slabašna rasvjeta vodu u kanalima pretvaraju u crnu smolu, đavolji krvotok, u ropstvo; Fellini se dobro dosjetio kad je u jednoj sceni Casanove to crnilo zamijenio plahtama crne plastike. Nije mogao kamerom uhvatiti otpadno zgusnuće lagunskih kaljuža pa je gustu tekućinu zamijenio crnom plastikom. Kod venecijanske magle teško je znati spušta li se ona s visina ili se uzdiže iz dubina.

U maglenoj noći vladaju iščekivanje i muk i odjednom zatuli brodska sirena: tartarem vocem opominje smrtnike da iz te magle nema brzog i lakog

izlaza, a grad može postati labirint. Smrt je najbliža i najudaljenija, smrt izjednačiteljica; osveta i pakost ustrašenih, umišljaj da su im opake molitve uslišene. Saldo svih naravi, želja i sudbine ponuđenih zaboravu. Magla nudi samo lutanje i potmule otkucaje vratne žile. Nevidljivo šljapkanje vode što sličí mokrim koracima zalutalog zaduha prati svaki korak. Bez intuicije nema spasa i pomoći u lagunskoj magli. Ali u Veneciji ni voda niti magla nisu prava opasnost i ugroza, žene svoju čestitost brane s: vatra, vatra! I možda im tko priskoči u pomoć. Svi drugi pozivi su uzaludni i beskorisni, grad se plaši samo požara.

Magla naglo završava na rubu obale, na samoj bankini; stojimo u oblaku, šćemo njegovim rubom, a izvan toga je badra zvjezdana noć.

Nasuprot Rive Sciaconi, u pol Kanala sveti Marko, u četverovezu na mrzloj južini lJulja se raketna krstarica Talijanske ratne mornarice.

– Ne uklapa se – kaže mi Maja – zar ga nisu negdje drugdje mogli vezati, nego baš tu!

– Naprotiv, to je ona istinska Venecija, ratni brod pred Rivom od Horvatov i mi izloženi neugodnom vjetru, naraštajima očarani i opčinjeni gradom na vodi.

A slika je uobičajena: usidreno oružje pred Venecijom uvijek spremno obilježiti i zapišati Golfo di Venezia, a potom kričati, režati i kažnjavati sve koji to ospore. Cijelo jedno more kao dvorišni zaljev, zar može sebičnije, i kad su to Hrvati svoje more zvali tuđim zaljevom? Sebe lažno predstavljati i proglašavati se gospodarima nepostojećeg. Doge di Venezia, solo Signore e patrono della Chiesa di Veglia. Koja je to krčka crkva, samo gramatička nespretnost ili već bahata neukost trgovačkog plemstva!?

Nastavljamo prema Bauer Grünwaldu. Tamo nas čeka društvo; ni prijatelji niti poznanici, samo kulise ljudi, okolnosti i konvencija ukrašena diskretnom glazbom i ugodnim mirisima parfema. Osobe u otmjenim večernjim haljinama i skupim odijelima, sve fresco di lana, ništa ispod 120's. Neizbježnost se dotjerala, uljepšala i postala obiteljski uljez i gospodar pa uživa sve veće povlastice i guta najveće zalogaje vremena. Svi služimo njenoj svetosti – nužnosti. Ponekad je nazivamo prijateljstvom, dobrim običajima, onda kad smo doista očajni i bez igdje ikoga...

A nasuprot Rivi degli Sciaconi stoji Giudecca, otok progonjenih, osuđenih (giudicati) i otpalih venecijanskih plemića. Takve su po kazni često slali na istočnu obalu „Venecijanskog zaljeva” ili je etimologija imena otoka ipak standardna i učestala predrasuda Serenissime prema Židovima (giudei)? Otok hram i ultimativno svetište na ulasku u okađeni brlog. Već je skoro mrak i vide se samo obrisi kupole Palladijeva Redentorea.

San Giorgio Maggiore je nešto bliži, osvjetljen kasnim sumrakom doimlje se spokojnim i bezvremenim, kao da mu ništa iz Grada ne može nauditi, čak ga ni ova magla ne može dohvatiti, a on pod okom drži cijeli grad, skrovito iz

prikrajka. Otok-svetište smješten u daleke sumrake nepoznate zemlje. Prava suprotnost maglenom gradu Disu? Prizoru ne treba svjedok i sklapam notes.

Škripe pluća starog bolesnika: crveni venecijanski krovovi poprimili su onu sivu boju uništenih alveola; u bronhima je zastoj i više ne struji svježina. Ustajalost i slike prošlosti okovale su vodeni grad. Zamučena voda sve učestalije buja i navaljuje iz dubinskih ponora, prelijeva kalama, trgovima i pritišće kamena pluća. Veneciju je obranilo močvarno more lagune, njegova nezdrava i prijeteca boja. Opasnosti su prošle, grad ih je preživio, Republika nije. Mutna i plitka voda nedostojna da se naziva more, ostala je. Grad je gotovo napušten, prije tristo godina imao je tri puta više stanovnika nego danas. Sada u gradu žive turisti, imućni prekomorski rentijeri koji u sebi traže izumrlag Europejca i oni lukavci što od pridošlica žive. Za novac se može unajmiti stan u palači iz 17. i 18. stoljeća, ili cijela palača, barem pokušati iskupiti vlastitu prošlost. I nije to sitan novac, cijene su visoke, sukladne podivljanim ambicijama. Republika je oduvijek bila miljenica velikih brojeva.

Zbunjeni turisti još se dive raskoši čuvenog kadavera; američka i japanska gerijatrija opremljena kamerama i foto-aparatima snima svaki korak, zalogaj, šarenilo, sve i ništa. Pune se filmske i foto memorije, glave ostaju prazne. Turistička obmana je okrutno moćna i nimalo bezazlena. Miris raspadanja dobro je unovčen.

Ulazimo u hotelski lobi, a ugodan žamor govori mi da smo malo zakasnili jer je društvo već na drugoj, a oni malo revniji i trećoj čaši dobrodošlice. Raskošno i ponešto kičasto predvorje lagano bazdi patušinom. To se već godinama „nosi” i to je otmjeno; zvjezdica više kao i za novi antikni namještaj u prostranoj sobi s pogledom na Canal Grande. Sve se uklapa, jer moramo. Nužnost preuzima naše želje, razloge i o tome onda ne razmišljamo nego pripisujemo sudbini.

Ujutro je nužnosti privremeno nestalo; društvo je otišlo na Lido, a mi smo se izvukli obiteljskim obvezama i hitnoćom. Uskoro se vraćam ili putujem za Kinu, sve teže razlikujem... Vjetar se smirio a zimsko je sunce uspjelo nagovoriti šefa sale da doručak postavi na terasi. Stolovi krcati delicijama i plavo nebo nad Venecijom krcato galebova uvjerali su me da postoje znakovi pored puta, pa bili oni postavljeni i uz zamučene kanale.

Miris vode

Voda odbija sjenu i to je začetak njene sakralnosti, briše prošlost, oprašta i upija u sebe ljagu. Vodu njezina narav vodi čistoći, zapisuje Wen Zhi. Ona prima prljavštinu i ostaje čista. Pogledom uprtim u kaljužu prebirem po ružariju svojih sjećanja, opet iznova; toliko sam nemoćan pobjeći svojim zabilješkama. I da, gdje sam? U gradovima izraslim iz vode: u Veneciji, na vodi, u mirisima

zamućenog mora, vonju fonja i pišaline. Sjedim tik uz rub niske kamene obale i šljapkavih voda Canala Grande. Već dva dana „zovu” visok vodostaj, ali grad se ne da, podigao se na prste, inatljivo, usprkos... Venecije nikad dosta čak i kad intenzivno zaudara. Čovjek može vidjeti cijeli svijet, ali ako ne prespava bar nekoliko noći u Veneciji, kao da nije nikad napustio vlastito dvorište, nikad probio opnu svoje mašte nego se kao stup zabio u vlastito dvorište i predano posvetio svojim izlikama i oklijevanju.

Isti je bazd ustajale morske vode, ali je ta ustajalost ipak različita i drugačije su uspomene. Miris je želja trajnosti, on je pamćenju najdraži začim. Dolaze mi u sjećanje Gamulinove Mantovanske vode, Brodski, njegov Petersburg, a ja premalo uživam u prizoru. Previše asocijacija, premalo opuštenosti. Oslabljen i opustošen brigom bježim u slova, bauljam maglenim obalama mašte i zadovoljavam se nečitim rečenicama u notesu. Više vjerujem svome notesu nego očima. Bacam mrvicu nadajući se da ću se jednom vratiti i u miru prošetat krajočima svojih uspomena. Bježim od dobrog pjesništva i loše pokušaje ulijevam u kalupe putopisa.

Hongkoške su vode oprane monsunima; vonj je ovdje tropski, jer su temperature neusporedive i raspadanje intenzivnije. Ponekad me znao podsjetiti na miris prvog kolovoškog pljuska – još je vruće, a zrak je upio prve mirise trulog lišća. Kiša najbolje čuva mirise djetinjstva.

Daleko su Mleci, sada je sve to previše nedostižno u kilometrima i prioritetima. Nužda je sve jača, želja sve manje važna.

Bazd ustajalih voda Istoka razlikuje se intenzitetom i drugačije se zabija u pamćenje. Šangaj je ispresijecan kanalima tamno smeđe vode; ispiran obilnim kišama postaje neprivačno odbojan, mlačan i gacav, a mutna svebojna voda bez nabora, liša i uspavana, niti malo privlačnija od one škrljaste u presušanim kanalima. Ali opet nije to nimalo onaj miris Hong Konga, jer njegova je voda upila miris novca i nakita, parfema i kozmetike. I ona te mirise obilja vraća. Novac je podrugljiv, njegova je istina krcata pouka koje se brzo zaboravljaju. Novac je otporan na razum i podmukao. Gradovi Istoka izrasli na vodi nisu Veneciji nalik; nedostaje bijeli kamen na ciglenim fasadama, svijetli masivni pragovi obrasli zelenilom banjašuge i miris joda. Nedostaju fragmenti kamene bjeline. To ime veze s plitkim obalama i više muljevitim nego pješćanim obalama. Cijela kineska obala je plitka, od južnih mora sve tamo do Daliena – i bez snježnog kamena. Tajna plavog Jadrana istočne obale je u vapnencu, njegovim svojstvima transmutacije mutnog u prozirno. Podatni vapnenac bijele boje čisti more i s morem ponad sebe daje mu intenzivnu plavu boju. Kineska mora su mutna i plitka. Samo je obala Daliana bez pličina, uranja u duboko more i kad puše sjeverac pučina poprimi boju olovnog neba, inače je siva i pleše. I zato volim otići u Dalian, more i vjetar me podsjetite na buru.

Bedai He treba izbjeći ili zaboraviti; morsko kupalište državnih dužnosnika i službenika. Mnoštvo Kineza s kupaćim nategnutim preko pupka i Kineskinje

u dva broja većem jednodjelnom kostimu. Zasluženi udarnici i činovništvo za kamionskim zračnicama osvajaju plitku pučinu. Invazija na svijet je započela.

Šangajsko more i kanali ponekad zavonjaju znojem lučkih radnika i luksuzom negdašnje istočne trgovačke prijestolnice. Galopirajuće gospodarstvo ima svoje prizore i mirise. U Šangaju su slike intenzivne, nabijene pokretima, a miris i smrad beznačajno se razlikuju. Osjeća se smrad izlivena nafte, ugljene prašine i žitarica što fermentiraju na slabo natkritim skladištima i otvorenim riječnim baržama. Čutim mirise svježeg voća, riže i mirodija na putu prema brodskim štivama. Šangajske žile ne znaju za predah, ne poznaju umor; noću i danju, u maglenim praskozorjima i dugim sutonima, u izgubljenom trci s vremenom. Šangaj je na samoj granici sa svijetom, glavni kineski ulaz. Gospodarska užurbanost nimalo ne sličiti onoj u Pekingu. I kad je rad naporan, morska obala nudi sitan provod i jeftinu razonodu. Makar piće u Seamen's clubu; običan razgovor, čašica na čvrstom tlu i možda samo pokušaj s konobaricom ili lokalnom prevoditeljicom. Bilo što da se zaboravi željezni ploveći sanduk i skora partenca, i bilo tko od stranaca samo da se stvori mogućnost odlaska iz ovog šangajskog mravinjaka. Seamen's club se nalazi u neposrednoj blizini Shanghai Mensiona, i kad sam prvi put tu prespavao još je svaki kat hotela imao dežurnog portira; mali stol na početku hodnika i ozbiljno lice s nekakvim povezom preko nadlaktice.

Britanci nisu iza sebe ostavili samo palače i europski urbanitet, ostala je predodžba velike luke, otvorenog grada i još većih životnih prilika. I ambicija se još nije ugasila. Naprotiv, uspomena na kolonijalna vremena, osvajače i osloboditelje nameće se i onom tko prvi put posjeti ovaj grad. U Šangaju još žive dva života. Prijašnji i sadašnji koji teži negdašnjoj slavi. Kineski kapitalizam začet je u Šangaju, tu će se i obnoviti.

Toliko sam puta s prozora hotelske sobe promatrao užurbani krvotok šangajskih voda. Lijevo široka rijeka Huangpu, desno rječica Suzou koja se nedaleko hotela ulijeva u glavnu maticu. Očvršćena tvrdim kamenim bankinama, bez struje i toka, godinama sam mislio da je to samo jedan od mnogobrojnih kanala. Kanali su zakrčeni baržama i kao da je vrijeme stalo: Huangpu je krcata brodovima usidrenih u četverovezu i onih u plovidbi, u pratnji remorkera ili s vlastitim pogonom i s pilotom na mostu. I to je ona jedinstvena užurbanost dalekoistočnih luka, privilegij vremenskog putovanja. Postoje prizori vremena koji blijede i nestaju, ni filmske kamere ne mogu tome pomoći. Upijam posljednje slike šangajske prošlosti svjestan privilegija.

Soba na pročelju Shanghai Mensiona (negdašnji Broadway Mension) pruža najljepši pogled na Šangaj: prastari Waibaidu čelični most za automobile i pješake pod samim je hotelom, kao da izlazi iz hotelskog lobija, a kilometar dalje na širokoj Zhongshan obalnoj šetnici i prometnici smjestio se niz palača kakvih se ne bi postidjele ni najveće europske metropole: Peace Hotel, Bank of China, Vojna komanda, zgrada Cocsoa i Penavica i sve unedogled kolonijalni blok poredan uz najznamenitiji šangajski krajobraz. Impozantne

građevine raskošnih fasada, potpis negdanjih vlasnika i njihovih apetita, graditelja i njihove želje da ovjekovječe prisutnost moćnih naručitelja i zapišaju zonu utjecaja. Na koncu je ambicija svršila u japanskoj okupaciji i otimačini nacionalizacije. Sličnu sam arhitekturu vidio još samo u Harbinu, njegova ulica Zhon Yang, poznatija kao Kitaskaya pravi je muzej stilova europske arhitekture. Sve „neo” od klasicizma i baroka do bizantskih arhitektonskih fantazija. I crkve (ruske pravoslavne), ono što je ostalo nakon komunističke devastacije i kulturne revolucije, sada su sekularizirane, pretvorene u muzeje ili zapuštene ruševine i zaboravljene. Dogodila im se Revolucija i gomila željna živih bogova i kumira.

Daleko je otvoreno more, niti s 20. kata ne uspijevam doseći horizont pučine, ali mogu pobrojati sve visoke zgrade i tornjeve u gradu. U Šangaju je horizont uvijek zakrčen nepreglednom gomilom, neshvatljiva masa ljudi čak i za onog tko živi u Pekingu. Iz hotelske sobe vidim tri šiljka: dva zvonika katedrale i šiljak tornja velesajamskog centra. Napravljen je 1955. po uzoru na sovjetski socrealizam, tako se i zvao: Palača sovjetsko-kineskog prijateljstva. Crvena garda bila je nasrnula na zvonike sv. Ingacija, kinesko-sovjetsko prijateljstvo ostalo je pošteđeno. Četvrti šiljak je udaljen i teško uočljiv; toranj TV-antene nadvisuje ostale, ne samo visinom. Iz njegova se šiljka emitiraju naputci i dekreti, on prima i šalje poruke ovdašnjih bogova.

Tek pogled s visine naslućuje koliko se ljudi kreće gradom. Željan novog pogleda, to ne znači da sam se ovog zasitio, preselio sam se u čuveni Peace Hotel, negdašnji bastion luksuza i liberalizma. Ako ništa drugo, a ono njegov na daleko poznati jazz-band koji nije prestao svirati svih onih i ovih godina. Preživjela je u njegovoj utrobi ona „dekadentna američka glazba” i kulturnu revoluciju i čistunce maoističkog ćudoređa i Crvenu gardu. Preživjela i ostarjela. Nema glazbenika ispod 70 godina, repertoar je približnog godišta, i možda više nisu od one prve prkosne postave, ali u svojim godinama izgledaju autentično i kao na prospektu. Starci iznureni noćnim životom i doušništvom – stalnim izvješćima tajnoj policiji tko je što rekao u noćnim urama s kime i koliko razgovarao, kako se ponašao i koliko trošio – umorni i željni noćnog sna.

Gosti se vesele jazz glazbi, gdje koji zapleše, naruči pjesmu, a Japanci sve fotografiraju, snimaju i smetaju. U aparatu im je sve, u pamćenju ništa. Peace Hotel je dobro podmazan vremenski stroj, brza pruga za razdoblje kolonijalnih vremena, eponim za kolonijalni megapolis na Dalekom istoku. Šangaj, moj najdraži grad, jer sam se u njemu mogao izgubiti, maštati i to dodirnuti, živjeti dah Dalekog istoka, doživjeti njegov izvorni urbanitet, a ne biti samo prolaznik, redovit posjetitelj, dostupan i na raspolaganju. Šangaj je grad, Peking je administrativni centar i spomenik birokraciji, revoluciji; grad mauzolej, adresa najviših državnih dužnosnika i vojni stožer. Parna željeznička kompozicija u Šangaju doimlje se šarmantno, ista lokomotiva i vagoni u Pekingu izgledaju kao vojni maršrutni vlak. Neobjašnjivo, i uvijek tako. U Pekingu nisam nikad našao onaj začetak grada, Zabranjeni grad je senzacionalno svetište, kao

i hramski kompleks u Göbekli Tepeu, ali grada uokolo hrama nema. Samo minula ljepota veličanstvene građevine. U Šangaju i periferija diše urbano.

Na koncu me iz Peace Hotela otjerao smrad lizola i zapuštenog tapisona. Počeo sam odsjedati u Hiltonu i Portmanu, s njihovih najviših katova dosegnuo sam morski obzor. Grad je ležao kao na tanjuru: dostupan i razotkriven, prizori pod prozorom ispunjavaju očekivanje mašte. Primijetio sam da me i Kinezi vole više posjećivati u restoranima i lobijima zvjezdastih hotela. Zbog tih galaktičkih hotela nećemo nikad upoznati Kinu. I poslovi su postali bolji, informacije pouzdane, zarada ozbiljnija, a vrijeme iščekivanja podnošljivije. Dovoljno je bilo promatrati goste i njihove posjetitelje, nespretnost i kinesko osoblje traumatizirano od svojih nadređenih i inozemnih menadžera.

Posluga je zapravo savršena; tiha i posvećena gostu kao da su to njegovi posljednji trenuci. Konobarice ne hodaju, one klize, sve klizi kao po svili. Osjećam tugu, konac devetnaestog stoljeća i početak ovog gotovo su potpuno uništeni, preostalo je nekoliko palača uz obalu, ponešto parkova, kolonijalnih vila..., sitniš, ali opet dovoljno. Kad me Peking gušio Šangaj me liječio.

U Kantonu je rijeka Pearl razvodnila more i tropskom mirisu dodala nešto kontinentalno, nešto od one užegle vode i patnje s rižinih polja. No, rijekom plovi i miris očišćenja, dah snjegova i planinskih hladnoća, tamo visoko i daleko na Krovu svijeta, makar iz druge ruke, iz drugog rukavca. Na deltastim ušćima azijskih rijeka otopljeni planinski ozon već je davno ishlapio. Od izvora nizvodno ljekovitost planinske vode polako nestaje i riječni se tokovi pune ljudskim umorom i civilizacijskom peristaltikom. U mora se ulijevaju kloake i industrijski otpad pa svete vode pročišćenja postaju otvorene kanalizacije mnogoljudnog napretka.

Nema istoga, makar sirovine bile iste. Tekućinu „vodenih gradova” umiješale su obilne kiše, plitko more, osnovna higijena i peristaltika. Život na vodi i život s plimom i osekom. I ja sam bio neki drugi kad sam disao taj kapljičasti tropski zrak, mijenjao sam se, neprimjetno za sebe uvjeren u svoju postojanost. Čovjek je tako glupo ponosan na svoj umišljaj da se ne mijenja nego je ostao jednak i nepromijenjen, kao da će ga to sačuvati od učestalih previda i stalnih pogrešaka. Promjena odgovara prolaznosti. Drugi su uočavali promjenu, odmicali se ili zaobilazili. Mirisi su ostajali isti kadgod bih se vraćao tim vodenim gradovima. Sjećanje mirisom je najsnažnije, tako je teško dozvati miris. To su i naše ljubavi, njihovi nezaboravni mirisi. Da je u našim nosevima trajno ostao bar dio mirisa još bismo intenzivnije živjeli prošlost i rastanci bi nam postali bolniji, nemogući! I nikad ne bismo otputovali Srećom, miris nestaje posljednjim jutarnjim zagrljajem, još nešto mirisa ostane na ručnicima, plahtama i... gotovo. I voda i vrijeme nam ispiru ono najdraže. Čeznja i ljubavno pjesništvo posvećeno uspomeni nejak su nadomjestak zagubljenima u mirise. Ponekad me sjećanje počasti mirisom mladih dana, i opet sam okružen s licima već

načeta zaboravom, u istom raspoloženju kao da nas vrijeme nije niti uočilo. I svi smo iznova tamo, mlačni i pospani.

U djetinjstvu sam s praga, zatvorenih očiju, mogao prepoznati kuću, stan, sobu. I danas po mirisu i zvuku poznajem prostor u kojem se nalazim, samo više ne zatvaram oči. Sebi ne moram ništa dokazivati, znam gdje sam i koji sam. Uspomenama je miris najdraža hrana. Pamćenje nas najmanje zavara kod mirisa. Oni su jedinstveni, pouzdani i svojeglavi; ne možemo dozvati kad to poželimo, gotovo nikad. Toliko je mirisa potonulo u naš vlastiti zaborav; one najdraže uspomene sakrite su mirisom. Ako postoji vlastito sjećanje, mora postojati i vlastiti zaborav, ona nada da čak i ništavilo nosi naše inicijale.

Miris je čarolija i okrepa. Ali ne samo miris: gradska vreva, žamor grada i šum moga raskrižja u Rijeci nije onaj isti kao na drugim sličnim. Taj šum podno mog prozora je kao glas grada i glas moje svakodnevice. Još bih i danas mogao prepoznati tihi ljetni žamor djetinjstva pod prozorom spavaće sobe. I to je zvuk djetinjstva, taj umalo zaboravljeni žamor ostaje najugodnija glazba, stalno drugačija i uvijek ista. Musil govori o prepoznavanju šumova: gradove prepoznajemo, kao i ljude, po njihovom hodu. Istina je, zvuk zagrebačkih tramvaja nije isti kao zvuk onih u Münchenu ili Milanu. Nije u pitanju stroj ili tračnice, ponajmanje vozač – drugačija je partitura. Sve je isto i posve drugačije, kao i raskošna hotelska postelja ili ona vlastita, već ulupljena od najdražeg položaja.

Miris prezrelog voća gubi bitku s zapahom već usirene krvi na betonskom podu tržnice; krv kaplje iz kokošnjih i golubinih grkljana, a seljaci ushićeni dobrom posjetom i gužvom guraju šuplje vratove pod oči i dovikuju, urlaju od zadovoljstva. Prosjaci i živopisni petljari ovdje su najmanje uočljivi; nejasnim gestama prosjače hranu, samo ostatke i aluminijski sitniš. Dovoljno i po „kućnom redu” tržnice. Prekomjerenost boja, glasova i mirisa odvodi me dalje od mašte.

Prostorom vlada radost hrane i veselje sitosti, smrad i vlaga otvorene klaonice nikome ne smeta. Po želji kupca mrtvoj se ptici odmah čupa perje i onako vruća i ofurena stavlja se u malu mrežicu. Kotao pun perja i smeđe boje je ogroman; nisam siguran da se svakog dana prazni i čisti. Možda ipak postoji nekakav sanitarni protokol, jer svako malo netko s bijelom kapom i maskom preko lica nadviruje se nad usirenu vodu. Tik do kotla je kavez od pruća s kokošima, golubima i grlicama. Životinje su umlaćene skućenim kavezima i vrućinom, tko zna koliko dana već čekaju na svoj red.

Trgovci muhama i kukcima svoje su velike mrežaste kaveze dovukli u hlad krošnji, blizu krletka s pticama i njihovih ponosnih gospodara. Trgovina je živa, a iznosi mali, aluminijski beznačajni sitniš. Jedna muha 3, dvije muhe 5, skakavac 7, a onda nešto više cijene za nepoznate vrste kukaca – sve friška roba, trguje se samo živim zalogajima. Vlasnici ptica se naslađuju, upiru prstom: baš taj! Kao da sebi biraju zalogaj. A onda zadovoljno dovikuju svojoj ptici

u kavezu i najavljuju gozbu. Toliko su zaneseni da bi najradije sami umjesto svog ljubimca progutali živu ptičju hranu. Svi se vesele i smijeh se miješa s graktanjem i kreštanjem zatočenih ptica.

A nitko ne skuplja krv što se cijedi i kaplje iz otvorenih vratova već se skuplja u lokvice te onako gusta i usirena sporo pomiče prema odvodima kanalizacije. Na putu do odvoda ljudi je nehajno gaze, razmazuju i odnose na svojim cipelama po prašnjavim uličicama hutonga. Nitko ozbiljno ne mete ptičji izmet ili da bi obrisao usirenu krv – postoje čistači, svi nose bijele kape i masku preko lica, kao kirurzi, i uprazno mašu metlama – nego se podna prljavština pomiješana s krvlju sporo suši pod vlažnim pekinškim suncem i čeka nejak noćni zrak. Najpoželjniji je monsunski pljusak. Vode donose čistoću, blagoslov i poplave.

Dorta Jagić

Zatvorene sobe

SOBE S PSOM SVAĐE

na žitkoj masti iz
probušenih usta ukućana
mnoge dnevne sobe nakon obiteljske svađe
iskliznu iz tijela kuće i
oštro se nagnu preko ruba,
škripe, lude
mrtvo ukočene.
i kad umorni svađači pođu oprati
usta, ruke, zvuk i suđe
u zagađenoj sobi nastavlja
psovati i cviliti netko
neugodno čudan.
nije čovjek, niti drvo, a ni kamen.
nije autorobot, ni fotorobot
ni stari usisivač.
to mali zli pas svađe
nad provalijom nagnut
nastavlja gristi
samog sebe

JESENJA STABLA U SOBAMA

noću na gornjem gradu
u vlažnim spavaćim sobama
iz raspuklog parketa rastu kao baobab
golema porodična stabla
s njihovih teških grana viore
crni pramenovi odrezane kose i
suhi listovi obiteljskog prava
nema nikog budnog
svi negdje pod korijenjem spavaju
dok se u deblima tih divova
kuha nova gradska jesen
i sve bi bilo suho da
iz krošanja po cijelu godinu
ne cure kiše kao stari šampanjac
po prašnim tapetama, stvarima,
kiše udaraju kapima u
velika zamusana zrcala
na zidu se nakrivljuju okviri s fotografijama
padaju, zabijaju se poput noževa
u tlo i oslobađaju ispijena lica van
s propuhom niz strme ulice
u sjenci na hrpicama lišća trunu
ostavljene
kante i lopatice
čokolada

HOTELSKE SOBE

ponkad
u nekim nepočišćenim sobama
starog hotela *Babilon*
nema više ni plastičnih natikača ni jeftinih slika,
naprosto su ishlapile od nedodirivanja,
a noćne su lampe propale bez zvuka kroz tepih u mrak
i eto nigdje nikakav skoreni
ljudski trag na bilo čemu, zavjesama
samo mrtve muhe
i ustajala svjetlost na stropu

skupa zuje niski poluton.
dva debela konopca leže na podu
kao pozaspale, trudne zmije
i ne javljaju se
nikome na telefon.
nasred sobe sjedi sam
tzv. jaki čovjek s golemim bicepsima.
slaže pasijans, puši mljevenu
ptičju kugu sa aromom višnje.
tvrdi da ima sve blago ovog svijeta
ali nigdje ne stoji da je on bog
ni u osobnoj,
ni u vozačkoj ni u arhivi.
po cijele dane ništa ne radi
samo gricka slova iz vrećice s
instant juhom, umjesto televizora
el ninjō mu na prozor nanosi
uvijek nove kamikaze
diše na jednjak, psuje na jetru
iskašljava u strahu
male čavle i spjalice
briše prašinu, stvara prašinu
pjeva malu tužaljku
kada će ući Sobar
kada će me istući Dobar
oplijeniti i
zavezati za stolac

ZIDATE ŽENSKÉ SOBE

projektirane davno,
još u srednjem vijeku kao utvrde
protiv najezde livadnog cvijeća
i plodne kiše
stare djevojačke sobe imaju po deset zidova
samoće više od svih drugih prostorija u kući
sve se to skriva od nas brojnim optičkim varkama
i sedmerim pečatima
samo se s najprometnijih cesta iz oštrih zavoja
jasno može vidjeti

kako se u tim bjeličastim zidovima
načetima vlagom i dugim noktima
sitno nešto ukukuljeno miče
dok sjetne stanarke pišu nove
balade o zaklanim ovcama
i bogu kao transcendentalnom biću
i s te niske ceste vidi svatko
da se u devetom zidu kriju
od muških gostiju i
proljetnoga sunca
balzamirane desni i pocrnjeli
virusi mrtvih papa,
usidjelica

SOBE IZ PREDGRAĐA

poneke
meke sobe iz naših predgrađa
nikada nisu bile izvan svoje kuće,
nikada u gustoj šumi
nikada nisu pale u more
i smočile se
da bi im se zato raspale papuče, espadrile
i pustile ih na slobodu
zato se meke sobe plaše
uvijek istih razbijanja tanjura,
curenja plina, upale gušterače i kože,
nose sunčane naočale usred noći
dok čitaju vikend ljubavne romane
stalno zalijevaju cvijeće po kući
a ono postaje plastično
i nemirno
kao silnim poljupcima
zlostavljana djeca

SOBE ZA RAZBIJANJE

ne samo vikendom
marinina soba kasni do ogleдалa i
na popis stanovništva

svim radnim danima,
(kao onaj autobus na 7:32)
jer naprosto
kao i marina
ne stigne poprimiti neki drugi oblik,
neko novo betonirano tijelo
i nadrastu malu sebe.
nenaspavana,
soba se svaki dan budi od tuge
i gurne glavu u šalicu hladne kave.
nema s kime pričati pa
opet zaspi, dok joj preko parketa
gusarski šepaju ošamućene kornjače
prevrću cipele, bajaju
stenju, proklinju, došaptavaju
zakivaju krevet za marinu
marinu za krevet
preko svega namiču zastore
kažu: marina, zakasni na posao
kad u snu na svadbenom velu
tako spretno letiš u nebo
prema
alkoholnim oblacima

ŠKORPIONSKE SOBE

osim mirisa naftalina
i atmosfere polarne noći
soba okorjele agorafobičarke
ima karakteristično
lice pijavice i tvrdi crni oklop.
to je hitinska uniforma škorpiona,
u kojoj ujutro poljubi
svoju žrtvu i zatvori vrata
kao da ubode repom.
šapne joj „nemoj nigdje ići,
daj ostani doma”
pa skuha gustu kavu od žuči,
bez jezika i crijeva
mazno tepajući.
znanstvenici ateisti

kladili bi se u svim crkvama
u sto viteških oklopa
i gromova
da bi takva otrovna soba
jedina preživjela hidrogensku bombu
i skitala pustim svijetom
sretna, naseljena
samo žoharima
iz naših umobolnica

PODSTANARSKJE SOBE U DRAŠKOVIĆEVOJ

dok dolje
po plavim ulicama
musava djeca pucaju iz zračnica u
vruće zvijezde
i trpaju ih u opečena usta
gore
na petom katu
u svom hladnom mjehuru
unajmljena samačka soba
praznovjerno popravlja antenu
da bi mogla dotaknuti kraljicu Oprah
i na daljinu ozdraviti.
jer, dear Oprah, reci mi
kako da prestanem prezirati
ovo siromašno podstanarsko tkivo u meni
koje raščupano u staroj piđami
piše beskorisne pjesme
o velikoj ljubavi
u malenim gradovima?

SOBA SVJETSKE PUTNICE

kad se vratim kući s isprljanim koferima
što da radim?
dugo stojim i pitam se na pragu
zašto svi putevi ne vode ni u rim ni u moskvu
već u ovu sobu?

u ovu suhu očevu kocku
u tvrdu kutijicu stalnih dimenzija,
smiješno nakaznu u svom stajanju
kao sobni bicikl

ja, velika i zlatna
s tekućim putovnicama u kosi
studentica svjetskih aerodroma
svezana uvijek iznova
s četiri sigurnosna pojasa
njenih praznih zidova

još jednom nakon mora
sjesti s poderanom kartom u ovu sobu
otprilike je
kao da se objesim naglavce
obješena o tanku kuku na zidu,
o splet okolnosti,
o slučaj
o zamah leptirovih krila u pekingu
obješena o nečiju želju
da ovdje čekam velike dane
krstitke, svadbe i mature
kao obiteljska
šunka

DJETINJASTE SOBE

neke stare sobe iz djetinjstva
s vremenom postanu sve ovisnije
o prašini i pažnji,
musavo infantilne, inatljive.
djevojčice-starice.
naprimjer, ako je ovo zbilja moja soba
zašto ne sjaji kao pronto
sama od sebe kao prije
zašto pušta toliko kilograma prašine
dnevno na sve te vrijedne stvari?
kao da potajno ušmrkava
tu sivu vampirsku perut
ili je ubrizgava ravno u vaze, tepihe, mene

ne bi li na nešto mučno zaboravila.
ne. ipak ta djevojčica-starica
fini mljeveni ostatak stvari
taloži za svoj umirovljnički „5 o'clock” kakao
koji će sjetno pijuckati
s drugim napuštenim sobama iz kvarta
kad je ostavim zbog nekog
zrelijeg
drugog

MLAKE SOBE

u mlakim se sobama
krije spora opasnost
jede se mlaka juha i
pije mlako vino, poslužuje se tijelo
na srebrnim pladnjevima
koža je mlaka toliko da s nje otpadaju
minijaturne obiteljske slike
mlaka je i meka kocka dana
i meckava kuglica noći
mlaka je biblija na polici i
mlačan je televizor
cijele se dane po krevetu
valjaju udovi i mrtvi se jastuci
cufaju kao ožalošćene trudnice
zapele u nateklom trbuhu sa čedom
zatočenim u maternici već godinama
ludo čedo ne izlazi na igralište,
ostaje zasjelo na nezanjihanoj ljuljačci
usred gladne mame, mlake juhe
u nerastvorenoj zdjelici
svo je mokro i zamiješano,
samo su mu oči suhe od sveopće
kupole kože, mlačnog neba
čiji stisak ne ublažuje
ni pjev ptica izvana
ni vječno zeleni
semafor

MRAČNA SOBA ČASNE SESTRE AGATE

umjesto da se noću molim nebesima i
letim nad krovovima
kao perce anđela rafaela
muha i ja zapele pod nogom kreveta
čudimo se u gluhom mraku
koliko mrzim ovu nepokretnu sobu.
ona je zaostatak od mog starog vanjskog
tijela i ne znam što ću
s tim okoštanim invalidom.
prevelika je i premala kao
odrasla beba koja malo plače malo gleda
kako je hladno mjerkam
iz njezine tame odozdo
kao iz želuca mrtve jonine ribe.
nazvala bih nekog na telefon
soba mi prerezuje žice
zapovijeda mi da šutim
i legnem na goli pod, sama
na njezine krute kosti koje bole
glupo kao papa pio
zapravo, što hoće
od mene njezina nepokretnost?
zašto te zazidane cigle više
ne polude i poteku van, među ljude?
ako toliko voli stari ptolemejev sustav
zašto u njezinom svemiru
stvari ne rotiraju pijano oko mene centra,
svijetle i trepću
(i žarulje i knjige)
kao anđeli planeti

Milan Osmak

Kradljivci diskobola

Uzdajući se u satelitske moći GPS-a u sprezi s navigacijskom kartom na ekranu plotera Toni Negovetić i njegov životni frend (on) opet sidre gliser pedesetak metara od rta Glavičina na otoku Orjule Vele. Ako rado čitate vijesti o podvodnoj arheologiji, velika je vjerojatnost da ste već mnogo puta pročitali/čuli ime tog otočića.

Barba Toniju Negovetiću (ono *barba* zato što se prije dvadesetak i više godina nekako provukao na maturi lošinjske pomorske škole) priliči uvijek nepogrešivo gađati pramčanim sidrom dno na dubini od četrdeset i četiri metra. A drugi član posade gumenjaka, inženjer pomorske gradnje (naravno: on) neka lijepo sačeka da morska struja između istočne obale Lošinja i Orjula Velih okrene gliser kako joj drago. Tada Negovetić zaurla kao da ih dijeli sedamdeset metara čelične palube prekooceanskog teretnjaka, a ne šest metara gume i plastike:

– Topi sidro, mali Karlo! Što čekaš?

Još jedna gadna navika tih bodula. Čim se nađu na dohvat moru – sve bi u more „topili”. Utopi sidro, ajmo topit mrežu, očes više utopit svoju kančenicu, *to vam je povraz s olovom i dva a more i tri predveza s udicama*.

Kad danas obojica navuku kvalitetna zimska ronilačka odijela, neka su tek prvi dani utihlog od turista listopada i morem vlada osunčana bonaca, njegov Toni će osmjehom nadići obje obrve, kao da se obraća ženskoj do koje mu je stalo i povjerljivo mu izreći:

– To je to, moj inženjeru. Aha! Jesi poravnao svoju uru prema mojoj? Nemoj ti meni: jesam. Provjeri opet, nigdje ne gori. Znam da znaš kako je to bitno. Tamo, na dnu ona dvadeseta minuta je ultimativna. U njoj obojica pedaliramo gore do dvije SCUBE ča sam hi privezal na sidreni konop. Kao i uvijek, pet metara od površine. Oslobađamo se prokletinje dušika četrdeset

minuta, isišemo svaki svoju bocu i vani smo. Kapiš? Ajmo sad topit guzicu preko razme.

Taj i takav morski barba već treći dan ovog tjedna još mu preporuča neka čuva kameru i fotić s bljeskalicom. Posudba samo tih dijelova opreme stoji – zaboli glava. A tek neki popravak, ma, daleko bilo...

Toni danas prima pozitivne vibre. Dok su iz lošinjske luke tutnjali i treskali prema južnom kraju otoka, na otvorenom moru bonaca vam nikad nije ulje u tavi, makar se takvom prenavlja, Toni je bez vidljivog napora nadglasavao yamahu od 165 japanskih konja:

– Čuješ me? Spusti glavu iza konzole, da ne moram vikati. E, danas imam špurijus! Osjećam... ono, ono nešto...

– Ti otkako idemo na Orjule Vele svaki put nešto osjećaš!

Toni kaže, on tako brblja radi podizanja morala. Ali danas – njih dvojica će dolje, na dnu, u mulju između pridnenih škrapa ugledati žuđeni cilj. Zato sad, dok obojica upućuju posljednje oprezne poglede utihloj makiji na najbližem rtu i visokoj obali Lošinja, tamo preko kanala *vrag nikad ne spava i kad otide ubit oko*, Negovetić hrapavo šapće:

– Čuj me. Neću više dozivat nikakve crnjake, posuđena oprema je vrhunska, birao sam najbolje od najboljeg što iznajmljuju kojekakvim žabarima. Dolje nas čeka tvoj lik iz antike, tako ga zoveš, ha? Ako nas je dopala njegova „crna ruka”, danas ćemo pronaći gdje je skrilo svoju rit. Ajmo se topit, prijatelju. I ne zameri na mom poganom jeziku.

Obojica istovremeno otvaraju ventile na bocama stlačenog zraka, čim si u moru prestaju ti svojom težinom sapinjati ramena. Provjeravaju respiratore. Toni ljubazno čeka da i on isplahne masku i spoji palac s kažiprstom u svima znano „o”. Možemo dolje.

Ronioci-rekreativci rijetko si mogu priuštiti obostranu telefonsku komunikaciju, sofisticirani luksuz kojim, na primjer, raspolažu dečki iz specijalnih postrojbi MUP-a u lošinjskoj bazi Kovčanje. Zato svakom njihovom uronu prethode doma pripreme koje njegov Negovetić voli zvati „bla-bla nad papirima”. Sve dok mu pred facu nije na ekran monitora sletila u Fotoshopu nacrtana karta morskog dna od ovog rta Glavičine, sve do danas već ful legendarne pozicije na kojoj se krio fascinantan nalaz antičkog brončanog Apoksiomena.

Dakako, danas nećete na toj poziciji uočiti baš ništa neobično. Bili su je jučer preplivali, jer gušti su gušti. Nekadašnje ležište dvometarskog ljepotana, „strugača prašine i ulja”, helenističkog atletičara on je bio ucrtao u mapu kao zapadnu ishodišnu točku. I one dvije stijene, između kojih se prije dvije tisuće godina, tonući uglavio grčki ljepotan. Takve su kipove postavljali na trgovima u počast bogovima zbog sportske neke pobjede. Na karti dna on je iscrtao i shemu orijentirnih kvadranta koje njih dvojica tijekom urona od dvadeset minuta, jednog po jednog imaju temeljito istražiti. Na jednom od dvanest ucrtanih pravokutnika navodno je sak mreže-koće nekog među prefriganim lošinjskim kočarima pokupio značajan, povelik nalaz. Artefakt je uskoro na

lošinjskom „od uha do uha” informatičkom jeziku nazvan „crna ruka”. Ime je ispalo ubitačno realistično.

Negovetić se pred kompjutorskim crtežom trenutno uozbiljio.

– Svaka čast, mali Karlo. Viš ti mog inženjera Smoljana. To si dela i u *Plinacrou*, prije nego što ste išli sidriti plinske platforme i topiti one bušilice? Vidi ti bokocрта u perspektivi! To vas je učilo na faksu? E, da. Trebal sam i ja poslije srednje pomorske poč studirat u Rijeku, na pomorski fakultet. Ma je te jeseni lašnje bilo javit se u Zbor narodne garde i poč na crtu. I tamo smo morali risati karte, ne tako dobre kao ova tvoja, kompjutorska. Znaš ono, neimenovana brda, vrtače i udoljice, velebitskih vukojebina, kojih nije bilo na jugoarmijskim specijalkama. Bez tih, uvijek ponovo dočrtanih karata, mogao si tijekom noćne, je li, ophodnje, sve da nećeš, osvanuti čedama drito pred nišan.

Dva je dana kroz četiri urona Toni razvlačio po dnu betonske kocke na zamišljene uglove kompjutorske mape. Hrpu betonskih kocaka njih su dvojica stropoštalili u more približno na mjestu koje Toni zove „tajna lokacija”. Od prvog urona, Toni obilježava kockama zamišljene kvadrante a njemu prepušta pažljivo fotografiranje dna između kocaka. Doma on sav snimljeni materijal skenira i na monitoru „lijepi” u pristojnu foto-kartu podmorja. Danas im preostaje snimiti još tri zamišljena kvadranta. Ako ni na njima, najprije promatranjem kroz oval maske, a kasnije i kompjutorskom analizom snimljenog materijala ništa vrijedno ne otkriju – tada su ih lošinjski kočari izvarali za lokaciju na kojoj su pokupili „crnu ruku”. Da, i za jedanaest tisuća eura s njegove bankovne pričuve namijenjene još crnjim recesijskim danima. Nikakvoj „crnoj ruci”.

No, budimo optimisti. Tako hrabri samog sebe i tjera nenadanu hladnoću što mu plazi uzduž potkoljenica i prema stopalima u neoprenskim čarapama. A još zaštićenim i metar i deset dugim profi perajama. Kakve sad hladne noge, a četrdeset metara mora iznad nogu vani je mediteransko bablje ljeto. Temperatura zraka na termometru u gumenjaku bila je prije njihovog urona dvadeset i dva a trenutno u ćuki na njegovoj lijevoj ruci celzijusovci, stisnuti snagom četiri atmosfere, pokazuju veoma prihvatljivih 16 stupnjeva.

Tonija Negovetića nikad nije čuo priznati da se smrznuo pri kraju ronjenja. Ni u siječnju, a kamoli danas, u šestoj minuti od urona.

Je li mi to malkice starimo, nakon četrdeset i neke, dragi inženjeru Karlo? Hvata nas smrzavica? Tako on zafrkava zabrinuti dio svoje ronilačke svijesti. Morti mu je hladno od uzbuđenosti pred žuđenim otkrićem? Adrenalin te zna začudno puknuti. Što bi se zbilo da on sad, nenadano pothlađen, zakoluta lijevom rukom: Toni! Pozor! Pobratimstvo muških u morskom svemiru znači i ne ispuštati iz kuta maske ni na tren prijateljsku sjenu kolege ronioca u paru. Taj je uvijek nekih tri-četiri metra udaljen od tvojih peraja. Toliko da jedan drugom ne uzmutite fini mulj na ovom dnu. Čim on iscrta za Tonijeve oči tri usporedna pokreta pred svojim trbuhom a zatim i dvije duge okomice palcem u pravcu zračnog svijeta, frend će shvatiti – njemu nije dobro! Vraća se

na dekompresiju ubitačnog dušika u krvotoku. Tamo uz dvije SCUBE obješene na sidrenom konopu. Pet metara od površine. Izdisat će najprije svoju bocu pa preći na jednu od SCUBA, sve dok ne obavi propisnu dekompresiju organizma. Bez dodatnih dogovora „na mote” rukama Toni će ga slijediti u pedaliranju uz četrdesetak metara visok stupac morske slanjače. I koji metar više, jer dragi pričuvni natporučniče, za ovo i ino danas ti je sidreno uže malo „pobjeglo”. Eno, lijepo možeš vidjeti, za dobrih dvadeset stupnjeva od idealne okomice. Morska struja jutros je jača nego proteklih dana.

Naravno da neće tako što učiniti. Noge, žustrije se lijepo razmrđajte. S kraja na kraj kvadranta. To! Budimo optimisti, jer osim fotkanja on mora i kamerom švenkati lijevo-desno, pa opet na „zoom” od vrhova peraja koje ga održavaju u lebdenju usporedo s dnom do ispred maske za dužinu ispruženih ruku. Zatim pomicanje unaprijed i sve opet ponoviti...

I sve je opet pod kontrolom. Dubinomjer mu govori: na 42 smo metra, dno blago tone u zamišljenom smjeru prema otočiću Oruda. Samo dno je nepokretno na 44 metra od površine. Ronioci-rekreativci što udišu iz boca stlačeni zrak, *danas je kompresor stlačio blagi vonj ispušnih plinova iz njihove yamahe i to se ne smije ponoviti*, rone strogo do dubine od 40 metara. To je granica. Neka su gospoda Toni i Karlo napredni, samostalni ronioci s tri zvjezdice i trajnim dozvolama!

Dublje smijete se topiti samo udišući iz svoje boce posebno obrađenu smjesu plinova. Nikako više tek stlačeni zemaljski zrak. No, tko bi na sve uvijek mislio. Metar sim, metar tam, ne bu se niš zgodilo. Oni su profi rescue diversi.

Eno, Toni je otplivao po novu kocku, s hrpe ostavljene na početnoj lokaciji. Samo tako barba! O čemu je ono htio, dok mu prsti u rukavicama vično pokreću kameru... E, da...

Njegovih jedanaest tisuća eura, sve u različitim novčanicama, koje je on morao podići u Rijeci, nikako u nekoj filijali banaka (a obje su zapravo talijanske) u Malom Lošinj, barba Toni, vičan i takvim radnjama, predao je u muškom WC-u kafića *Valentino* liku kojeg ćemo nazvati Ribar A. Dotični je zatim esemesao u mobač Ribaru B da je prebrojio novčেকে. Taj je lik tada utipkao esemes u mobač inž. Karla, *njegov*: Velika mornarska vreća (netko je šopingirao po skladištima rashodovane vojne opreme u Trstu) uredno leži na palubi kočarice *Andromeda* četiri. E, ne more falit, treća je u redu ribarica vezanih uz Veli gat. Ona izvanjska, pa nije ćorav da ne vidi imena brodi na krmama. Ma nema tamo nikog, tko bi čuvao smrdljive ribarice u domaćoj luci. Neka slobodno odgiba s vrećom do svog auta i da ga više ne vide njihove pritajene oči iz nevidljivih smjerova. Kad naprti tešku vreću na leđa još mora Toniju esemesati da je prijem robe, *ili se kaže: prijam*, protekao okej. Tada će već izvještene Ribar A izbrojiti Toniju dogovorenu posredničku pinku. I, ciao ragazzi!

Dalje, jebe im se za antičko nalazište.

– Ma nismo loše prošli, mali Karlo! Dalo mi deset posto od tvojih jedanaest cigli.

– Barba, barba nepažljiv si s tim DVD krimićima. U njima se „cigla” kaže za milijun!

– O.K. Vratilo mi iljadu euri. Neka je i manje sto – ne budi sitničav. Označili su nam lokaciju na mojoj karti, u posjedu smo, ajmo reć, „crne ruke”. Na tom arte-fakatu je previše komadina posušenih algi, školjkica, sedimenata od kojih ja slabo vidim neku ruku. Možda su na kraju te kamene batine dva prsta. Koliko je toga sraslo kroz tolika stoljeća. Ako nas ribari nisu načisto ujebali. „Ruka” je više onako tamnosmeđa, a oni govore – kad su je ispetljali iz saka kočice – sva se zlatila i bila na fleke onako črljena! Ti bi reka – grimizna. A sve su te lijepe bojice izbljebile, netom su, na suncu, makli s „ruke” ostali ulov kočice. Ono, gomile hobotnica, kamenje, zvjezdače i nešto ribe. Iz saka su ispala i dva naramka velih kamenica. Ča bi reć? Dolje ih ima na nekoj stijeni, pa neće biti na pijesku. Ribari su odmah skužili da ta kamena (ma dobro, okamenjena) ruka drži neki pjat-tanjur, što li. Meni se videl, kad smo je prvi put razgledali kao da ruka drži mali štit. Zato, mislim, mali Karlo, da smo mi u epohalnoj potrazi za nekim prastarim ratnikom koji je pod udarom saka od kočice ostal bez ruke i bez tog štita. Tog ratnika moramo otkriti na dnu...

Što je sad?... Toni, priljubljuje vizir maske na njegovu. Njemu pokazuje sebi među noge. Obojica su još malo utonuli. Termometar očitava za tu dubinu stabilnih 12 celzijusovaca.

What? What You want? Ako govore rukama, mogu spikati i engleski. Zar ne?...

A, to! Toniju se pričinja da im peraje uzmućuju slanjaču iznad velike grbe. Uokolo humka iz pijeska vire samo ukopani kraci dubinskih, bodljivih zvjezdača. Petokrake beštije će s mrakom na dnu ispuzati u hranidbu...

Krije li to uzdignuće predmet njihove potajne pretrage? Što ako su pridnene morske struje nanijele lijepu tonu pijeska na prirodnu kamenu grbinu kakvima je prošarana ova lokacija i dalje sve od Orjula Velih do lošinjske obale? Nigdje na humku on ne primjećuje ono dramatično napuknuće u zgibu ramena još nevidljivog umjetnog muškarca. Kružnu, kao fleksericom načinjenu rupturu sedimenta što u sebi krije – broncu!

Naravno da je Negovetić podvrgnuo „crnu ruku” zrakama svog detektora mina. Ima ga jer zabunom nije razdužio trofejnu spravu kad su ga proglasili invalidom i maknuli s crte. Aparat je nad „crnom rukom” mahnito tik-tikao: metal! Nešto metalno spopale vjekovne morske inkrustacije. Hvala bogu, on se već bio plašio da će se „crna ruka” otkriti kao mramorna. Poput mramorne kopije grčkog atletičara diskobola – iz 140. pr. Kr. što danas krasi nacionalni muzej u Rimu. *Malo smo surfali Wikipedijom. Zar ne dragi inženjeru?* Toni na kompiću samo igra poker igrice. Aha. Ako proslavljeni ljepotan, hrvatski Apoksiomen (lošinjski narod još mu tepa „naš Orjula”) poslije obimne restauracije teži 300 kilograma a skulptura je šuplja, koiliko bi težio mramorni vlasnik „crne ruke”? I koja dizalica bi to podigla iz dubine od 44 metra pa na kamion i s mrakom vozi u – tajnom pravcu... O tim svojim procjenama/sumnjama uvijek je na vrijeme obavijestiti Negovetića.

On je u „ruci” otkrio metal, broncu? I divotni Apoksiomen, izvučen odavde, tridesetak metara zapadno od njihove „lokacije” izliven je u bronci. Je li fantomski antički brod prevezio dva kipa? Negovetiću zdravo uho, *na drugo je oglušio u Drugoj pješачkoj bojni 111 brigade*, kazuje da detektor pišti na metal. To! Ponavljao je da mu se vidi kako pišti kao iznad protutenskove. *S tim bodulima je mnogo toga naopako. Tko normalan vidi zvukove.* Mina je šuplja, a unutra – trotil. Iz obrasle „ruke” izlilo se navodno samo more...

Što sad? Brzo odlučiti jer minute nezadrživo kapaju iz njegovog prestižnog waterproof sata.

„Zajebi sad betonsku kocku i malo proroštaj povrh tog grobeka”. Slobodnom rukom tumači Toniju poruku i pokazuje na alatku bez koje Negovetić ne roni na arheološku ekspediciju. I jutros mu, naravno, visi na pojasu s olovnim utezima. Umjesto, na primjer, klesarskog čekića njegov frend, *bio mu je vjenčani kum za prvi, crkveni brak*, prti pravu motičicu, podrezanog držalja. Što su ti otočani! Njima okopavati motičicom malvaziju ili morsko dno – ista priča.

„Ne!”

Toni u usporenom filmu tapše svoju ćuku. Vrijeme im je.

On mora uzvratiti s dva uzdignuta prsta: Još dvije minute. Molim te

Ne! Parnjak u ronjenju maše perajama uzbrdo. Ruku uspravio prema srebrnom pokrovu milje iznad njih. Dvadeset minuta je isteklo. Obojica će plivati odmah gore! S testosteronom još nabitog natporučnika nema pogađanja oko trajanja urona na rizičnim dubinama. Baš da je pod ovom grbinom zlatni artefakt...

Vise pokraj dvije SCUBA boce, svaki na svojoj petlji uvezanog konopčića za onaj sidreni. Obojica znaju koji se od dvojice duri, a kaj ćete. Grgotavi gejziri izdisanih mjehurića, *neka je u njima što više u krvotoku zaostalog dušika* jure ususret ljupkom ovalu tvrde plastike... Dno njihovog gumenjaka.

Čuje glazbu zračnih kuglica u ritmičnoj utrci k površini. Njegova horda mjehurića u bezrazložnom natjecanju do površine s onom iz Negovetićevih pluća. Thalassa! Thalassa! Tonijev slap u pratnji njegovog. Sting i Edin Karamazov. Sad-na on bi se bezglasno mogao ufurati među prateće vokale ansambla *Stile Antico*. Zajedno uokviruju tonove leuta i gitare. Bezvremeno lebdeći njih dvojica sišu život iz pričuvnih SCUBA. Koji ritam, ljudi moji: udah – izdah, pa ništa, pa opet. Rock ritam iz starih Stingovih dana. *How Fragile We Are*. Da je ovaj Negovetić dolje podlegao njegovoj istraživačkoj groznici, moguće bi napukli tako fragilne kapilare mozga...

Nesnježna je veljača. Zagreb, već kak se šika zamagljen, on s Teom (još su privjenčani) u devetom redu Lisinskog. Sting praši po žicama. Njih dvoje, tada zaljubljenih, okružuju *Fields Of Gold*. Ta mjuza, što da ti kažem! Sve njegove hitove misli mu i sad pjevaju, a prati ih *more zlato* oko Tonijeve i njegove maske.

...Tablice dekompresije ne dopuštaju dilemu: dvadeset minuta na pritisku četiri i sitno atmosfere – jednako četrdeset minuta na dekompresijskom pragu.

Nema šanse da melodije iz leuta/lutnje Edina Karamazova, koje tako napaljuju Stinga da ga je uzeo pod svoje, ne bi doprle Toniju u glavu. Ma i kroz samo jedno uho. Drugo mu je sredila bliska eksplozija dalekometne stopedese-tice. Samo kad bi taj uzmorski barba potegnuo u Zagreb – čuti Stinga. Pčinja mu se malo mutan iza te svoje maske...

Što bi sad dao da osim mjehurića iz SCUBA boce može skrnuti malo kave. Da se rasani. Puna termosica čeka na njih dvojicu u pretincu (isključena ko-mora hladnjaka) gore, u kokpitu. Ali najprije treba uzletjeti tih pet metara do glisera. Sting je tijekom svirke u Lisinskom svako malo posezao za šalicom s kavom...

Može li on sotto voce, u glavi, odmumljati i jednu melodiju koju je u 16. stoljeću skladao neznani John Dowland? Sting danas tu glazbu pronosi svije-tom svojom gitarom.

Je li Tea u pratnji novog jebača ljetos u Areni pohodila koncert Leonarda Cohena? Njoj su šminkerska furka ti koncerti. On – nije. Ma, che. Cijelo ovo recesijsko ljetovanje fura se s Negovetićem na prodaju oborite ribe. Nabijem je na harpun. A panično štedljivim turistima teško je dati 150 kuna za kilogram očes friškog brancina ili fratra.

Da ga u životu strefi jackpot i njih dvojica potihom zamuljaju arheološki nalaz kojeg on već u glavi naziva *diskobol*. Toni je daleko spretniji s tom muljom – šik preko grane basnoslovno vrijedan artefakt za zbirku nekog an-onimnog tajkuna. Može recimo baš i onom Belgijancu i njegovim pozadinskim igračima. Kako li se zvaao? Rene Wouters. Taj je prije 13 godina popušio priliku da mazne Apoksiomena. Koliko je Wouters platio ribarima da postane samo nalaznik antičke senzacije?

Za ovu divotu ispod njihovih peraja, kad je uspiju otrgnuti s dna tražit će „ciglu”, *dobro čitate*: milijun eura. Još je to mala naknada za prošvercat antički kip što je po svoj prilici uz Apoksiomena prevožen ovim morem prije dvadeset stoljeća. Nesretna plovidba antičkog broda, a jack pot za dvojicu diskretnih istraživača. Za tu lovu on bi Teu popeljao duž cijele ovogodišnje turneje ka-nadske glazbene legende. Zamisli mizerije – biti na dvije čuke od Cohena i ne otići na njegov koncert. A čovo iz Kanade, nabio škrlak i u svojoj sedamdeset i šestoj potegnuo u Zagreb.

Si dobro, a? Negovetićeva rukavica pokušava ga zagrliti oko pasa, ali najpri-je pazi na podvodnu kameru.

Barba ne zalazi u metropolu na *in* koncerte, pa kako bi ovdje, moru u trbuhu, zamišljao brujanje Stingovih žica. A kaj ćemo. Ni priča o Joni ne go-vori da je on u kitu slušao pjev sirena. No, kad se dokopaju eurskog milijuna, nakupovat će Toniju pregršt CD-a sa svim Stingovim albumima...

Malo nakon te odluke ubacili su olovne pojaseve u gumenjak i elegantno, snažnim zamahom peraja tresnuli na plastične podnice glisera.

– Kako ti se čini?

– Što?

– Pa, cijela stvar dolje. Predzadnji tvoj kvadrant. Što drugo?

– Meni? Da smo ostali još dvije minute i obojica malo razgrnuli...

– Karlo!!! Zberi se, jebote! Viče mu kolega, sretan što više ne pričaju rukama. Što mu odgovoriti. Netom svuku košulje s fiksnim kapuljačama, hlače neka se suše na drhtavim nogama, Toni će privezati na sidrene konope crvene plastične plutače s malenom zastavicom. Nepozvan netko, ako odnekud doplovi dok njih dvojica odmaraju na obali, ima zaključiti kako u moru dva podvodna ribolovca vrebaju ribu, uredno obilježeni ronilačkim plutačama. Na njemu je pokrenuti yamahu do pličaka Glavičine. I njegov je red otegliti iz glisera na suho kompresor. Negovetić donosi četiri SCUBE. Dok kraj mirisnog grmlja crnike kompresor sabija novi zrak u ispražnjene boce, od volje je njima dvojici nešto prigristi, odspavati. Proći bilješke o novim zadacima u poslijepodnevnom ronjenju. One već dosadne tablice nalažu kako mora proći najmanje četiri ure između njihovog prvog i drugog urona. Naravno mogu se pokvasiti u pličini – da se pokenjaju pa isperu.

Negovetić guta sendviče i srče mlijeko iz tetrapaka kao otočka (bezopasna ljudima) zmijurina kravosas. I već je spreman za zajebanciju.

– Jel se tebi digne mali dok smo na dekompresiji, ono kad more nije zimsko? Meni – da. Gotovo svaki put.

– Ma, daj! U tvojim godinama? Tvoj mali bi još htio biti mladić? Barba, barba, brojiš koliko puta ti se digne, a dolje na nas čeka drugo podmorsko hrvatsko otkriće stoljeća. Zato smo na Orjulama Velim, a ne zbog... Nisam fiziolog, no možda dobiješ erekciju kod promjene pritiska...

– A kad ću brojat, 'ko ne sad. Nije mi trebalo u mladosti. Obojica smo pasali četrdesetu, sad će početi prava frka. Eto, tebe ostavlja već druga žena. Ja nisam još ni pokušao imat prvu, zakonsku. A ča je na dnu, još uvijek ne znamo. Ali već smo debelo platili.

On može Negovetiću reći: „Ja sam platio”. Ili, s više diplomacije, činjenično. Ponoviti Toniju onu javno izrečenu tvrdnju vlasnika lošinjske tvrtke Submar koji je prije desetak godina izvodio vađenje najvrednijeg hidroarheološkog nalaza, datiranog u prvo stoljeće pr. Kr. Baš ovdje, ni deset dužina njihovog glisera od rta Glavičina.

– Pa, ti si Toni, pod zapovjedništvom inženjera Vlade Balenovića ronio 1999. na nalazište Apoksiomena! Sjeti se što je govorio nakon spektakularno izvedenog pothvata.

– Ja? I to znaš o meni? Da, da, dal sam malo ruku ekipi. Tko sve pamti što sam s kim muljao i gdje. Ono, tada se kod Orjula Velih nakupilo ronilaca i „ronilaca”. Civilni Orličevi dečki, znaš od onog ricastog podvodnog arheologa, tada je bio deset let mlađi, a i ja. Pa ekipa generala Mladena Markača, sve jaka državna muda. U završnici – ja sam topio kontejnere s pijeskom i pazio da se na dnu saspju u sanduk u koji smo na posteljicu od pijeska bili poredili zaraslog Orjulu, da rečem Apoksiomena. Odvojeno lijepu glavu i jedno stopalo. Kroz iljade godin bili su se odvojili od tijela. Što da ti pričam, sve to znaš i sam.

– Ja te, barba, podsjećam na Balenovićevu izjavu nekoliko godina kasnije kako treba pokrenuti nova istraživanja ovog podmorja. Tadašnja vaša istraživanja uokolo Apoksiomena da su – citiram ti. Ma daj, pazi ovamo! I ne gutaj taj kruh s mortadelom kao kravosas, uništiti ćeš želudac. Njegovu izjavu znam napamet. Rekao je kako su tadašnja istraživanja ostavila „otvorena vrata” za potragu za još nekim vrijednim nalazima, ali...

– Sjetio sam se Karlo! Rekao je još kako je sve prekinuto aš je pofalilo šoldinovčeka. Ni potpis onog Markača nije više vjerodostojan da poteče državna lova. Me kapiš-shvaćaš?

– Ali tu ljetos uletavaju u cijelu priču oni kočari s „crnom rukom”! Ovdje su je iščupali iz milenijske podloge. Zatim u tu story ulazimo ti i ja. Kad pomislim kako su najprije htjeli onoliko eura samo da je fotkamo i na karti prekopiramo poziciju kočara kad je digao „ruku”.

– Ti si ih dobro sredio, ispadaš opaki pregovarač, hladniji od žuje iz hladnjaka. Mirno si odrezao – ako za jedanaest tisuća ne predaju „crnu ruku” mi ćemo pronaći neku pticu kos koja umije naći put do znatizeljnog nekog uha u MUP-u. Stvarno si majstor! Još da te snađe ženska nesreća, gdje bi ti bio kraj. Mi kažemo: žena je nesreća, kako god je okrenuo. Ali nemaš pravog doma bez te nesreće. Dobro, ha?

Negovetić nevino diže obje obrve i nastavlja:

– Kako, koji mi je? Nije meni – nego tebi. Neki dan vraćam se s Punta Križa, pa tvojim autom, čovječe! Ti si mi ga posudio neka idem prozračiti onu tvoju novogradnju. Nakupilo se vlage iz svježih pregradnih zidova poslije ljetošnje sparine. Ni jedan apartman nisi još prodao, sve stoji zaprto, govorio sam – više moramo oglašavati...

– Pristao si provjetriti jer je u novogradnji i tvoj apartman. Još si birao, koji hoćeš.

– Okej, meni si prepisao jednog na korištenje kroz devedeset i devet godina. Hvala im... I što sam počeo pričati? Aha! Parkiram u Osoru na pol puta doma, drito na rivi, zguza katedrale, jer više nema gužve od tih prokletnika turista. Samo koliko za popit kavicu u kafiću kod *Gaude*. Ona furešta konobarica, komad za pet, preko šanka me, bez dobardan, pita idem li u Lošinj. Govorim toj crnovlasoj Mici, je li se tebi čini da se malo ko farba? Ne? Možda sam falija. Odgovorim joj – nego kamo ću? Trajekt za Susak ne prima auti. A ona meni – neka je odbacim do tebe doma. Vau! Turistička sezona je krepala, njojzi da je gazdarica već srezala plaćicu napola pa se Mica s tobom dogovorila pospremiti sve po vili. Od zmazanog suđa, više nemaš u čemu kuhati, pa sve do potkrovlja. Tako za dva tjedna posla.

Njegov frend ga pita za pravo ime komada iz kafića *Gaude*.

– Je li Ružica, Ljubica, Nadica? Kako ne znaš s kim si dogovorio puna dva tjedna?

– Stoka si, Negovetiću. Zove se Katica. Katica Nađ. Samo je za muške goste Mica da bude kraće.

– Nađ se piše s epsilonom? A ča bi to meni rabilo? Tebi treba. Nisam rekao da sredi tebe, nego vilu. Ako ćete vas dvoje potpisat ugovor na određeno plus zdravstveno za pola mjeseca – nećeš za općinu u ugovoru napisati: Mica šan-kerica. Moraš kulturno: Nagy. Za reć a ne slagat komad je premija za Lošinj u zimskom periodu. Odozgora je, tamo gdje su bile obale prastarog Panonskog mora, a i sad ih na tom nekad dnu zahvate poplave...

– Iz Darde. Na otok je došla preko ureda za zapošljavanje.

– Ja nemam ništa protiv. Na vas inženjere hvataju se samo ljepše od ljepših. Spomeni mi jednog inženjera u Lošinj u a da ima žensku, onako, za prolaznu dvojku. Dok se smišliš, dodaj onu termosicu. Kava nije po mom guštu, ali za ronjenje je okej. Tamo u Osoru zovem venecijanski cafe za se i sakrištana koji mi se naflasterirao za stol, a gospođa Katica Nagy šarmatno me otpili. Ako ću je popelat tvojom brzom makinom u Lošinj, nema šanse da dobijem kavicu s malom lozom u njoj. Za venecijanski cafe nije čula. Nikad se ne vozi s alkicima. Prevekslala me na ono: Ako voziš – ne pij. Nemoj se mrštiti na ovo božje podne na Orjulama. Promaknula me u besplatnog taksistu. Šarmantno. To volim kod žene. Sama ljepota bez šarma to ti je Karlo ko udica bez ješke-mamca. Nas dvojica smo zašli u godine kad nas žene moraju najprvo zašarmirati da upalimo.

Negovetić ga moli neka malo otkači od misli o biznisu. On ga navodi na bla-bla o ljepšem dijelu čovječanstva ne bi li lakše probavili sendviče prije nego što opet zarone Posejdonu u pohode. Ako ga je frka, ne moraju više o Mici-Katici.

– E, ne stignem te pitati? Toliko smo ljetos ganjali te kune, zač je tebe lani nogirala tvoja zagrebačka Tea? A tako ju je bilo lijepo vidjeti na vašoj terasi, onako plavokosu, u bikincu nebeske boje, ušminkana...

– U Zagrebu je našla ljubavnika. Možda je malo mlađi od mene. Uglavnom banalna priča...

– Kažeš – banana? To je sad u modi. Banane svuda oko nas! Ako je Tea našla ljubavnika, reći ću ti prijateljski, ja tu vidim dva razloga. Ne zajebavam te, mrtvo sam ozbiljan. Slušaj me, par leta sam stariji. Dok slušaš pojedini još nešto, potrebite su nam nove kalorije. Prvi je razlog: bila je sita tebe. Drugi: ili nije. Dovoljno grdo za čut, ali pada lakše uz sendviče. Jel ih Mica pravila? Trećeg nema. Ti odluči koji je razlog. Oba se dadu ispraviti ako se potruđiš. Bistra, školana glava sve rješava. Popij cijeli tetrapak! Bolje od mene znaš stručno obrazložiti, ono, opako se dehidriramo na četrdeset metara dubine.

Zatim se Negovetić naglo prisjetio – ne smiju kod drugog urona zaboraviti na reflektorke. Dolje će u listopadsko rano poslijepodne biti sve manje svjetla. Dok ponovo odviše na dekompresiji, eto jesenjeg sumraka.

– Još više bi nam trebao usisač prašine. Kad doronimo do onog humka, ti nježno s tom tvojom motikom. Nema žurbe u hidroarheološkim pothvatima. Ja ću ponijeti jednu špahtlu, pa polako. Ne smijemo odmah zamutiti nalazište. Stari Cousteau je od prve bio shvatio da im na nalazištu treba, kako je govorio „usisač prašine”. Podvodni.

– Tko?

– Jacques Ives Cousteau. Bio je mornarički natporučnik, kao i ti. Još u vrijeme Drugog svjetskog rata. Ma, zaboravi! Govorim o vodenoj sisaljki. Njome usisavaš pijesak i mulj oko traženog objekta, a tlak vode sve to odbacuje kroz široku cijev, desetak metara dalje od nalazišta.

– Gdje ćeš to kupiti?

– Ako napipamo ono što za ovaj teren nagovještava inženjer Balenović, konstruirat ću sisaljku. Bude li sreće ovdje ćemo roniti bar još dvadeset puta. Dignem još jedan kredit, načinimo armaturu, kupimo armiranu plastičnu cevčugu, jači kompresor, unajmimo pravu brodicu. Nekog od onih kočara. Gumenjak neće biti dovoljan. Možda do Božića po Europama krene privredni oporavak. Kod Slovenaca, na primjer. Posreći mi se da nekom Janezu za sljedeću sezonu prodam jedan apartman, tamo na Cresu. Morat ćemo se snalaziti u hodu.

– Da bar uspiješ prodati sva četiri. I onaj koji si mi poklonio. Cijelu urbanu vilu. Ja zimi mogu spavati kod tebe. Ako se Tea nije ljutila što spavam u potkrovlju, neće ni Mica. A znalo se tebe i Teu opako čuti kroz strop od lakog materijala. Ljeti, zna se. Jesi li čitao da najveći broj ljudi u svijetu umre – u krevetu. Ma kakvi ratovi. Zato ja najradije ljeti spim u tvom gliseru. Bojim se, Karlo, ubit će te krediti.

– Ma daj, imam povelik kredit kojim sam gradio apartmane. Tutač mi nije na kredit, to se sad zove: leasing. Sam uplaćujem mirovinsko i zdravstveno. Bit će kad dođe vrijeme i neka mirovina, ako nas sve u zemlji nisu previše zadužili. Imam i stari hipotekarni kredit na vili u Lošinju. Jedan više, šala je mala – sve dok krpam rate za otplatu. I život je kredit, moj Negovetiću. Netko broji otplate a netko erekcije.

Neće pred novi uron podsjećati frenda i na deset tisuća eura za „crnu ruku” čime je ozbiljno naćeo svoju ugovorenu otpremninu na odlasku sa plinskih platformi. I Mica ima tu svoje prste. *Stani! Bar bi ti o sisatof sezonskof konobarici morao misliti kao o Katici Nađ. Nikako o hodajućim četvorkama koje žele izletjeti iz njenog bodija dok njihova vlasnica ureduje po njegovof ljetnoj kuhinji. Do čišćenja one zimске na katu, kraj dnevnog boravka nije još došla.* No, dakle, gospođa Katica otkrila je na zastorima u obje spavaonice, *tamo je uredno stigla*, sramotne rupe. Tkanje se posve raspada. U Lošinju je uzela stvar u svoje ruke, *za tu priliku samo njegovu karticu*. Lijepo ju je ispeglala za nove zastore. On ne sumnja: Mica se može dosjetiti još takvih prijekih potreba ne bi li vilu inž. Karla Smoljana dovela u red sa susjedima. Nije li Negovetić malo prije upravo ciljao na tu vrstu ne-sreće kojom suprotni spol obdaruje vaš dom?

Od osobnog bankrota može ga spasiti jedino još neotkriveni artefakt iz tereta antičkog broda kod Orjula Velih.

Ako su, a jesu, „crna ruka” je tomu garant, stari grčki ili rimski pomorci spašavali jedrenjak od okrutne bure ili opakog zimskog levanta, rt Glavičina nije bio dovoljan zaklon. Obaraju jedno pa drugo olovno sidro. Slaba korist.

Sidra oru kroz onaj pijesak na dnu i brod proklizava u propast. Negovetić svjedoči o jednom olovnom sidru grubo iskrivljenog kraka. Uočen je nedaleko lijepog Apoksiomena. Natovareni brod neumitno će završiti na oštrim stijena-
ma Lošinja. Zbog te spoznaje pomorci starog svijeta žrtvuju moru brončanog
atletičara. A prije njega? To te ja pitam! Prije njega naravno da su pokušali
olakšati sidrima zaustavljanje broda. Muževno su pobacali u more sve što se
našlo na palubi. Još nekog umjetničkog subrata Apoksiomenu, možda i težeg.
Otkud inače „crna ruka“?

Grci su bili srčani i moru vični pomorci, a Rimljani općenito bolji osvaja-
či – na suhom. On bi volio da je posada uspjela uvući brod dublje u zaklon
Orjula Velih. Kad se Jadran smilostivio, otplovili su bez skupocjenog tereta do
određene luke. Jesu li antički kipovi bili namijenjeni carskoj vili u Medulinu,
bogatom naručitelju iz Pule?

Brojni ronjoci, prije ove njihove, amaterske ekspedicije, nisu uočili nika-
kve tragove o žalosnom potonoću broda. Na primjer: male opeke brodske
pećnice, porazbijane amfore iz brodske utrobe, bakrene zakivke s istrunule
drvene brodske oplata. Čudno bi bilo da je pješćano dno sve progutalo. Sve,
osim Apoksiomena i „crne ruke“. Ne! Ruka mora biti dio kipa atletičara kojeg
more nije pređuboko zakopalo. Ondašnji puk divio se i priželjkivao dimen-
zije muških karakteristika nadnaravne veličine takvih spomenika. Kad Toni
i on iskopaju skulpturu, restauratori u Zadru, oni u Italiji, Englezi, bilo tko,
rado će ruku spojiti s torzom. Dajbog i glavom i nogama kipa. On i Toni još
danas...

– Mali Karlo! Budi se! – to naravno više Negovetić. Žurno moraju na mje-
sto urona. Popišat će sve ispijeno mlijeko uredno u hlače čim zarone današnjoj
sudbini ususret...

Tri sata kasnije u okrilju dnevnog boravka Vile Smoljan u Malom Lošinju
Toni Negovetić ufuran je u vjerničko raspoloženje.

– Reci što hoćeš, ali cijelog dana tebe je, Karlo, Onaj Netko Gore imao rad.
Tebe, tebe! Ja sam samo malo dal ruku da posal gre naprijed.

Po ne znam koji put bulje u ekran (ma koji zaslon!?) monitora preko kojeg
pliva posljednjepodnevni snimljeni materijal: Toni usporeno zamahuje motikom.
Opet Toni gura rukama veliku hrpu sitnog šljunka. Lijepo se vidi – Toni pazi
da ne zamuti sve oko sebe. U kadar kamere nešto dolijeće. To je on svoju špa-
tulu hitnuo nestrpljivom kopaču-barbi. Lakše, kopaj magare, bodulsko kroz
otkriveno napuknuće što završava na rubu malo otkopane polulopte. Ostalo
skrivaju školjkice, alge. Tek su na snimkama vidjeli: Njihove radove izdaljega
promatra hobotnica dvokilašica. Zatim se izblendava iz kadra. Ako je ono
nešto okruglo – što Wikipedija opisuje kao prignutu...

– Ma nemoj mi reć! Otkopao sam kipu dupe? Osamdeset centimetara, dva
sam puta mjerio, osamdeset je točno do poluzatrpance kao rupe, gdje je stala
naša „crna ruka“. Nema greške u Negovetića!

Zbog mentalnog zdravlja obojice, on zamrzava kadar na ekranu.

– Hoćeš malo priče o antičkoj umjetnosti? Što su Grci izrađivali, u kojem razdoblju. Posebno su rado stvarali kopije originalnih djela iznimno vjerne kiparske modelacije...

– Ma, daj, zajebi umjetnost!. Neka je ono ča sam malo provrtal i ostrugal vrh guzice tog Grka. Okej, to si snimio? Guzu! Mogu li ti tvoji međunarodni stručnjaci po toj guzi i onoj „crnoj ruci” potopljenoj u tvojoj kadi da ispušta sol, utvrditi o kakvom se kipu radi? Isplati li se to otkopavati dalje. Za reć, a ne slagat – ča sam otkril?

– Otkrio? A nisi li samo „malo dal ruku da bi posal krenuo naprijed”?

– Držiš me za jaja, inženjeru? Naravno da smo sve – zajedno! A tko je tebi kriv što ti držiš kameru, a ja sam neprestano u kadru. Okej. Bit ću tiho, niti mi se pije ona tvoja malvazija. Nije ohlađena. Ajde, pričaj tvoju verziju našeg otkrivenog blaga...

– Sve si ti započeo. Ne glupavi se, Negovetiću! Počelo je kao tvoja priča o pronađenoj kamenoj ruci nekog ratnika koja drži štit. Napalio si me, čim si rekao kako su taj čudan nalaz digli ribari s dna kod Orjula Velih. A možda mi je to zrelo u glavi od kad sam čuo izjavu vlasnika najveće ovdašnje ploveće dvo-krake dizalice kako na mjestu gdje je nađen Apoksiomen „ima toga još”. Ili je sve počelo s početkom novog života Apoksimeona u Hrvatskoj u 21. stoljeću. Velebni kip u Malom Lošinju dobit će samo za sebe Palaču Kvarner. Skupljaju novčeka za potpunu rekonstrukciju te dvokatnice na Rivi. Sve mi se to slagalo u nekakav tajnoviti mozaik. Večeras je puzzle dovršen. Na početku smo velike arheološke odiseje i odmah ću ti reći...

– Nije ti žao onih deset tisuća eura?

– Nije! To su samo zarađeni novci, a mi dobivamo neviđen dar koji je navijestila „crna ruka”. Dok si ti u kuhinji kloparao loncima...

–... Rižoto od goveđe konzerve, drugo nemaš doma...

– ...Ja sam se zaigrao nekim softverskim programima u kompiću. Izrađivao sam ih nekoliko noći prije današnjeg ronjenja. Delam, otkako me drmnula tvoja priča. Surfao sam gotovo sve najpoznatije umjetničke plastike u staroj Grčkoj. Za kiparstvo četvrtog stoljeća pr. Kr. danas mislimo da su glavni predstavnici Praksitel, Skopas i Lizip. Pokušaj zapamtiti ovog posljednjeg. Lizip je izradio prototip našeg hrvatskog Apoksiomena. Njegov Apoksiomen postao je kanon za idealne proporcije muškog tijela.

– O Apoksiomenu svi već znaju sve! Daj, ono novo – našeg ljudinu...

– Kad svi znate sve, znaš li, barba, kojom su tehnikom u petom i četvrtom stoljeću Grci izrađivali brončane kipove sportaša? Ti si tehnički tip, to te mora interesirati. Za tebe – ukratko: kipar ti najprije načini model svog djela od voska. U zamišljenoj veličini. Oni su htjeli da im kipovi budu nadnaravni za njihovo doba. Bili su niži od nas današnjih. Okej. Naravno, Negovetiću da su nabavljali velike količine pčelinjeg voska. Slušaj dalje, jer nešto od svega ovog i ti ćeš morati ispričati budućim kupcima našeg nalaza. Možemo te poslat kao posrednika po Europama. Ne može se baš sve ugovoriti – mejlanjem. O tome

kasnije. Kad bi kipar dogotovio djelo u vosku, pomoćnici su oko svega nabacili kalup od gline. Zatim bi kalup osušili i počeli grijati sve dok se iz kalupa ne bi izlio sav vosak. Kužiš tehnološki postupak?

– Tada bi u glineni kalup zalili rastoplenu broncu. Jel' to? E, svaka čast Grkljanima. Zakon su!

– Kaže se: Grka. No, ima dalje! A ti si poslije misli kako smo mi u 21. stoljeću, ono, popili svu pamet svijeta. Vidi ovo: čim se bronca ohladila – kalup su, dio po dio, nježno razbili i eto ti brončane umjetnine. I što nam taj postupak još kazuje? *Pitanje je, dakako, hipotetičko jer Tonija treba pripremiti za dramski finale.*

– Reci ti...

– Takvom izradom svaki odljev postaje unikatno djelo. Nema više kalupa, vosak se izlio. Ostaje bronca...

– Naš hrvatski Apoksiomen je original? Uh, jebote patak. Govori se da ih je dosad pronađeno samo sedam. A svi goli – originali!

– Dragi barba, nisu svi izrađeni u bronci. Stari Rimljani su bili ljudi za grčkom umjetnošću pa su po uzoru na grčke izrađivali iste motive i u mramoru, navodno i kvalitetnom maslinovu drvu, ali drvene umjetnine nisu se do danas sačuvala. Ono što smo poslijepodne otkopali to će biti, ako me sve kompjutorske simulacije nisu prevarile, naš Diskobol!

– Daj, ponovi, slabo te čujem – rekao si disko, kao diskač? Disco?

– Bolje čuješ na hrvatskom? Bacač diska. Diskobolos na grčkom. Diskobol – naški.

– Mali Karlo, znam da ti ne znaš grčki?

– Niti moram. Sve ti je već otkriveno, opisano, situirano. Diskobol na tvoju žalost, eto, nije ratnik. Baca disk, pa naša „crna ruka” ne drži štit nego disk. U to sam odmah posumnjao. Ta pogača u „crnoj ruci” bila mi je premala za štit. Wikipedija ti lijepo predočava grčke bogove, mitološke ratove, prikazane u kojoj god tehnici, crtežima na vazama, u frizu na hramovima, kao kipove. Stari Grci su nosili velike štitove. Takve – da štite vlasnika od koljena do očiju...

– ... I meni se videl mići, više kao tanjur podebljan onim okaminama crva, školjaka.

– ... Zato sam prešao na sportaše, bacače diska. Najpoznatiji je Mironov diskobol iz sredine petog stoljeća ako kreneš brojiti unatrag od Kristovog doba. Tog Mirona ne moraš pamtit. U Rimu čuvaju diskobola u mramoru i njegova fotka me navela na ideju...

– Eto vidiš! Nisu samo topili bakar pomiješan s kositrom. Kiparili su gledajući originale.

– Pusti kiparenje, mi govorimo o našem otkriću – brončanom. To je sad bitno. Mramorni diskobol, kako li je lijepo pognut, prije nego što će hitnut svoj disk, ta slika me navela na ideju – što krije ona grbina na četiri banke dubine. Rimski je bacač diska desnom rukom zamahnuo visoko iznad glave i daleko od tijela. Odjednom mi je njegova ruka nalikovala „ruci” koju smo

kupili. A slušaj najvažnije: rimska ruka diskobola prebijena je u zgibu ramena a restauratori namjerno to nisu „prekrili”.

– Pukla kao ruka Orude?

– Koga?

– Našeg bacača. Ako je Apoksiomen prije deset let nazvan još i Orjula, prema otočiću gdje su ga Grkljani bacili s broda (u oluji, i on bi bez zerice dvojbe), tada ovaj, naš, kad ga otkopamo more se zvat – Oruda – po bratskom otočiću nadomak Orjulama. Izmislit ćemo mu neku zgođušnu kumu, je li... Bit će Oruda. Ime će se lako pamtit jer u njemu nema ono š, ć, ž.

– Dobro. Sad ću ti sve predočiti grafizmima. Pogleč, srušim rimskog diskobola na tlo. Dobro, ne seri, srušim ga na dno mora. Leži bočno na dnu. Neću da leži bočno, jer ruka s diskom mu ruje po pijesku. Ribarima je sak mreže-koće pobrao „crnu ruku”, ali to ne prolazi ako diskobol leži na boku. „Ruka” bi morala slobodno strčati, da je otvor mreže zahvati, prebije i pokupi. Zato sliku okrenem za 45 stupnjeva. Ovako je bolje i ribarska priča prolazi. Ali, ti si u drugom ronjenju „otvorio” na kipu rit, makar su je izobličile morske nataložine. Malo prije, okrenem cijelu projekciju za još 45 stupnjeva. I vidi, što sam dobio? Što vidiš?

– Stvarno si zakon, mali Karlo! Inženjerski genijalac, a bit će od tebe nešto i sa ženama. Imamo Orudu koji desnom rukom hoće baciti disk daleko kroz more, dalje od one vaše zagrebačke europske prvakinje Sandre Perković. Poslije ću te pitati zač se u staroj Grčkoj nisu natjecale i Grkljanke. Netko bi sigurno zapisao koliko su mogle hitnut? Idemo opet na Diskobola. Glava, i lijevo rame, pa veći dio lijeve noge ukopani su mu u pijesak sve do prčaste guzice. Simulacija ti ne laže. Na sve si namontirao još i „crnu ruku”...

– Da, poslije nekoliko dimenzioniranja prema rimskom bacaču. Eto priče. Antički brod je nekom rimskom tajkunu prevezio brončanog Apoksiomena i jednog Diskobola.

– I onda se fanjski šveralo? Zamisli iz Grčke do Orjula Velih. Jednim jedrom.

– To se u ono doba nije tako zvalo. Cijeli Mediteran bio je veliko Rimsko Carstvo. I još pola Europe. Carstvom su kolale robe, Rimljani su bili pragmatični. Stvari su plaćali ili – uzimali. Šveranje nije bio njihov problem. Moj Diskobol, za tebe Oruda, i kako ga maznuti moru, a kome utržiti – to su tvoji i moji problemi. I smijemo li mi to?

– Kako ne bi smjeli, jesmo li ga mi našli? Kopat ćemo dok Diskobolu na dođemo do muda. Jesi se malo bolje zagledal u Apoksiomena, kad smo obojica bili u Zadru? Ti njihovi bogovi, atletičari, za reć a ne slagat lijepo ih je priroda obdarila. Moj ti je plan – kad prokopamo rov postrance našem Diskobolu do muške meštrije oprezno ćemo ispod provući armiranu traku širine pet centimetara. Zatim to isto načinimo pod Orudinom lijevom nogom. Sve uvezemo i napuhanim ronilačkim balonom malo uzdignem od dna. Prema tvom nacrtu dečki iz brodogradilišta u Nerezinama, da Lošinjani ne postanu radoznali,

načine aluminijsku nosiljku. Podvučemo je Orudi pod guzu! Sve dignemo dizalicom i okrenuli smo, onako od oka, – milijun!

– Ušao si u moju glavu? Negovetiću, milijun čega?

– Milijun eura. Ispod toga ne licitiramo.

– Vidiš? To sam i ja zamislio. Ali, moram te opet pitati: Smijemo li mi to? Zamuljati neprocjenjivo vrijedan arheološki nalaz preko grane, nekom anonimnom ljubitelju antike. Neka je i za milijun eura, dolara, funti, švicaraca.

– Ako te frka možemo svoje otkriće i nalaz uredno prijaviti. Slikalo bi nas za televiziju, mediji bi razgrabili tvoju izjavu. Ja više volim ostati, ono, po strani. U priču bi se odmah uvalio dežurni glavonja iz nekog pročelnitstva za kulturu, nekog ministarstva, koji će na kraju pobrati zasluge za vađenje našeg Diskobola. Tvoje i moje ime moguće objavi neki stručni časopis uz opis epohalnog nalaza. Nitko te ni u ludilu neće obeštetiti, ni u kunama, za onih deset tisuća eura koji su nas doveli na trag Diskobolu. Koga briga. Jesu li te oni molili da iskeširaš devize za okaminu Diskobolove desne ruke. Nisu. Pozdrav!

Toni Negovetić još govori:

– Mali Karlo, dužan si, kako to u nas kažu, kao Grčka. Nezaposlen, bez stalnih prihoda. A tako daleko od mirovine. Meni moju ratnu nikako da u Zagrebu pozitivno riješe. Delam u fušu. Na birou rada kažu – mi fircigeri smo neperspektivni. I kako dalje? Ako mene pitaš – država je dobila Apoksiomena. Neka nama našeg Orude. Kad ga utopimo nekom muzeju u Europi nećemo se odmah uvaliti na neki *sunseeker 106 ili 107* kao domaći tajkuni bez pokrića. Piše u novinama kako smo u posttranzicijskoj banani. I da moramo preživjeti pouzdajući se u vlastitu pamet jer nam nitko ne kani pomoći. Tu sam ih čekao. Ja sam pripravan! Ne dam nalazište ni Bogu ni vragu. Nikome. To je moja zadnja za večeras.

– Jesi li pomišljao kako će ovaj drugi dio naše tajne operacije ići mnogo teže od otkrivanja Diskobola. Pomorska policija kontrolira akvatorij, krenuli su lignjolojci u lignjolov. Jedni drugima mobaju, gdje se beštije jate, i o svemu što vide po moru. Bilo kakvi radovi kod Orjula Velih, svima će najaviti novu atrakciju, kad već nitko od civila nije 1999. nazočio vađenju Apoksiomena. Ja neću na brzaka podizati antički artefakt, pa da nešto propustimo ili neoprostivo razlupamo.

– Čuj me, mili. Ljetos se u Jadranu topilo almenonajmanje 60.000 ronilaca, ponajviše rekreativaca. Murja se izluđivala – koga prije kontrolirati. Niš' nisam izmislio. To je objavio DAN. Čitaj: Divers Alert Network u podacima za Hrvatsku. I ja nešto saznam na internetu. Milijuni turista su nas prejahali. Još su cvilili: da i kurve znadu biti ljubaznije. Sad vlasti zbrajaju devize koje su nam ostavili a ja, da me ne čuju ljudi od turizma, znam reći: Jadno more ko te sere.

Delat ćemo kad se naši policajci na svom Marinu otpute u zimske ophodnje, malo do Suska pa doma. Dani su sve škuriji, isplovit ćemo kad krenu magle. Okupit ću provjerenu ekipu i brod s dizalicom, ima ih bez posla, aš je pomorska

gradnja stala. Mojim dečkima – daj kune i – bit će tiho. Učilo nas kako novac kvari čovjeka. A tko, molim te danas ne bi htio biti zericu pokvaren?

– Iz koje škrabice vadiš te mudrosti?

– Što te briga. Navali lijepo na svoje softvere u kompiću. Počni slat mejlove na engleskom. Onako, uvijeno, kako ti umiješ. Ono: Našla bi se u Hrvatskoj podvodna lokacija senzacionalnog arheološkog otkrića, ako bi zainteresirani bili voljni diskretno podmiriti znatniji troškovnik. Upravo si mi objasnio – svaki brončani arte-fakat ima bit sam svoj original? Ja od sutra puštam glas – ugledan i platežan gospodin slaže ekipu u fušu za par dana podvodnih radova. Oprema atestirana. Naravno da ćeš ti rukovoditi. To ti je struka, mali Karlo.

Prijateljuje s Negovetićem i zato što pragmatičnost jednog nadopunjuje racionalnost drugog. Tri dana sastavlja na engleskom sofisticirane privitke – tajnovitim mailovima. Toni obilazi otočke kafiće i novači ekipu šljakera u kojoj značenje riječi artefakt razumiju samo njih dvojica...

Četvrto jutro petog dana u tjednu, u petak, *poznavaatelji numerologije bi iz tih podataka mogli svašta iščepkati*, Toni bez „dobrojutro” upada u dnevni boravak. Neka mu se natoči vela šalica kave. Neće lozu. Zato. On ima dvije vijesti. Tiču se obojice.

– Znam tu basnu, Toni. Jedna vijest je dobra a druga loša. Koju god odaberem – za prvom – ti ćeš tresnuti i drugu. To je poučak svake basne.

– U ovoj kući nikad nema friškog kruha? Moramo te pod jučer priženiti nekoj ne-sreći. Da te zorom šalje u dućan po friški kruh za marendu. Okej, znaš iscijediti kavu iz Gaggie. Ajde, brzinski se otuširaj. Na deset ura jedna dama očekuje nas u Osoru.

– ???

– Ti bi da je gospođa ne-Mica Nagy! Neće moći. Nada nam se viša savjetnica arheološke zbirke. Prošlo je nešto godina otkako smo se nas dvoje malo družili.

Sad on mora iz kupaonice uzviknuti. Opa!

Toni vrti šalicom vruće kave, nezainteresirano zagledan u njegovu golotinju pa sinkronizirano šalje obje obrve čelu pod oblake. Kaže, kako vjeruje da je dotičnoj dami ostao u lijepoj uspomeni. To bi moglo biti odlučujuće u jutrošnjem razgovoru.

– I ona je meni lijepa uspomena, budući smo oboje bili „zaboravili” kamo su završile tri čudom pronađene amfore u creskom akvatoriju.

– Inženjeru moj, baš i ne znaš mnogo o meni? Jutros toj ženskoj peljamo „crnu ruku”. Upoznata je s pričom o „ruci”. Zahvalna ti je na novčanoj intervenciji i hitno priprema program stručne zaštite antičkog nalaza. Zato, mili, što tako danas mora biti. I točka! Požuri.

Druga vijest je – nakon primopredaje Diskobolove ruke – hitno tutnje natrag u grad. U zgradi MUP-a njega očekuje obavijesni razgovor.

– Točno u podne. Znam hebi ga, nije kao ono „kod O.K. Corrala”. U podne dolaziš k njima uredno prijaviti hidroarheološki nalaz kod otoka Orjule

Vele. Tvoj nalaz bi mogao biti dio većeg pokretnog spomenika kulture, kakvi podliježu državnoj skrbi. Nas dvojica smo to što smo našli – predali nadležnoj općinskoj stručnjakinji. U zapisniku o dobronamjernim donosiocima veoma značajnog arheološkog artefakta stoji prekjučerašnji datum.

– Sve se saznalo? Nemoguće! Ne može biti, Toni?

– Pozor! Ti u znak posve iskrenih namjera pri našem rekreacijskom ronjenju donosiš i DVD sa snimljenim materijalom o našem Diskobolu. Dečki će lakše skužiti sve iz DVD-a nego iz zapisnika koji bi im ti diktirao almenom-najmanje dvije ure.

– Netko nas je izdao? Mica! Neka, kad počesto mislim donjom umjesto gornjom. Oprosti Toni, kriv sam. Kad je za vikend pospremala, gospođa Katica je vidjela Diskobolovu ruku potopljenu u kadi, namjestio sam tako da voda polako protječe. Pol večeri zvala mi je koliko ću platiti proklete vode u studenome. I još, da bezveze punim septičku jamu. *Slikovite folklorne psovke izreći će sebi u ogledalo kad Negovetić ne bude zurio.*

– Nije Mica. Ta ženska, ako mene pitaš, samo želi osigurati u tebe zimovanje do nove turističke sezone.

– Nije Mica? Tko još zna... Ti? Nemoj mi kao „dobru” vijest reći da si se zapio ovih dana i počeo hvaliti s milijun eura! Ne? Tko još? Preostaju... ribari... s kočarice...

– Bingo! Bravo stari!

– Ali, pošteno sam im platio! U kunama to je više od sedamdeset tisuća...

– I zaprijetio im policijom. Mi domaći ne ljubimo policiju. Najprvo su se nekoliko dana svadili oko podjele love, pa su se dosjetili kako ti vratiti lopticu. Dečki iz MUP-a su me, je li, diskretno informirali – postoji zapisnik o tome da je posada jednog kočara, nećemo o imenima, vidjela tvoj gumenjak i u njemu nas dvojicu kako konopom izvlačimo iz mora „crnu ruku”. Oni dakako s tom crnom rabotom nemaju baš ništa. Samo su u tom trenutku plovili od Ilovika uzbrdo – doma. Momci, koji su ih uzeli na zapisnik, svi su moji kolege iz naše otočke čete zenga. Šest smo mjeseci zajedno čuvali guzice jedan drugome na crti u Lici. Oni su sporazumni: sve se može diskretno. Ti u podne dođeš na informativni i...

– Ti ne ideš?

– Ja sam već sve bez mnogo šušura, ono, diskretna istraga. Znaš priču o „domaćima i fureštima” po ovim školjima. Pred navalom vas fureštih-stranaca, došljaka – domaćima preostaje imati „glave na kupu”. U ovoj priči ja sam „domaći” lik. Malo kvrgav, ali domaći.

Neka je on već na otoku više od trideset godina i u duši više nego domaći – u nečijim glavama ostaje uvijek – „furešt”. U trideset godina, inženjer se razbahatio vilom, a nije se s lokalnom ekipom opijao uz janjetinu. Poduzetnik, u mnogo čemu bolji od domaćih. Posljedično je velikom broju konkurenata nagazio na žulj. Gradi i prodaje turističke apartmane. Tog i takvog inženjera Karla mnogi bi rado vidjeli s kaznenom prijavom na čelu.

– Ma kakva mafija! Budi razuman. Dežurnom ćeš inspektor u podne lijepo ponoviti pjesmicu koju ćemo u deset ura izrecitirati u Osoru. Tako neće biti izgledna kaznena prijava protiv počinitelja nedopuštenih ronilačkih radnji na lokalitetu...

– Sereš mili! Još samo da smo se ja i ti udružili u zločinačku organizaciju. Nije li nas premalo – jedan „nevidljivi domaći” i jedan došljak? Morali bismo biti bar trojica.

Negovetić priziva vučji osmijeh iz svojih natporučničkih dana i preporuča: uzmi neku deku za auto. Teška okamina iz koje će se izleći muškaračka brončana ruka njihovog Diskobola opako ulekne stražnja sjedala a promoćit će ih sto posto.

Kilometar prije pokretnog mosta što spaja Lošinj s Cresom pametno je smanjiti gas, jer kako je petak počeo, možda njegov auto s mosta „snima” prometna patrola.

– Od dvije tvoje vijesti nikako da mi kažeš koja je – dobra?

– Sve je dobro kad dobro svršiš. Naravno u naslovu slavne drame piše „što se dobro završi”. Shakespeare, zar ne? Ostalo mi od pomorske škole.

– Završi, što? Što će biti s našim Diskobolom? Tko će umjesto mene „smolana” voditi ekspediciju vađenja, neka institucija, država?

– Diskobolovu desnicu stručno će srediti moja znanica, upoznat ćeš je za pet minuta. Mogla bi o njoj napisati disertaciju, aš još nema doktorat. Onda će je lijepo pohraniti u lapidarij, u društvo ostale arheološke starudije.

– A cijeli Diskobol? Uz Apoksiomena on je drugi neprocjenjivi nalaz s palube antičkog broda?

– Možda nam je svima zasad dovoljan Apoksiomen. Najprije – državi. Prije deset let iz proračuna su izdvojili dva milijuna kuna samo za adaptaciju prostora za konzervaciju Apoksiomena u Zadru. Iz toga se razvio zadarski muzej antičkog staklovinja. Na internetu sam pronašao podatak: Oxford Maritime Trust iz Londona iskeširao se za uređenje „strugača pijeska” stotine tisuća dolara.

Eto ti natporučnika – prati medije i stigne njemu iza leđa čak surfati internetom.

Negovetić mu žurno izlaže moguću cjenik iskrslih izuzetno zahtjevnih istraživačkih radova, ono, „sve po propisima struke uz dvadesetak asistenata”. I dugotrajne restauracije Diskobola kako bi se dostojanstveno vratio u život u 21. stoljeću. To bi sve moralo ući u proračun za sljedeću godinu, a u proračunu nemilice režu i značajnije stavke javne potrošnje.

– Shvaćas li Karlo, upregni svoju urođenu racionalnost. Oni riječki frikovi arhitekture, genijalci Randić i Turato, projektirali su ludo modernu „kuću u kući” za Apoksiomena. Pobjedili na skupom natječaju, što li. A izgradnja tog umjetničkog hrama i okosnice buduće lošinjske turističke ponude izvjesna je kao gradnja Pelješkog mosta.

Pita on inženjera Karla, *koga drugog*, zar da Turato i Randić bace svoj projekt, ili ga rasture pa dvostruko napušu, da bi uz Apoksiomena smjestili i Dis-

kobola? Dva svjetska nalaza u maloj otočkoj općini? A druga mjesta? U svakoj našoj općini, kad joj malo zagrebeš pod površinu, iskoči neolitsko grobište ili temelji rimskog vojnog logora s vježbalištem i radionicama obuće i odjeće. A sve općine vapiju da dođu na red u proračunu i pokažu svoju prošlost.

Diskobol neka malo pričeka. Kod onolikih stoljeća, može još koju godinu.

– Neće mu biti loše, Karlo mali. Razgovarao sam s nadležnim facama. Kad današnja priča malo legne, izgledno je da nas dvojicu poštenih nalaznika odaberu u ekipu koja će podmorsko nalazište buduće senzacije osigurati od nepoželjnih radoznalaca.

– Ako mene pitaju, predložio bih polaganje zaštitne željezne mreže preko i...

– E, to! Sad govoriš racionalno. Ti ćeš kao dosad ovih dana, muški zapeti, ja ću malo dat ruku za mršave općinske dnevnice. Budimo optimisti. Evo smo stigli. Žmigavac ulijevo! Parkiraj zguza katedrale.

*„Potonuli antički brod postao je naša
škola muževnosti”.*

Jacques Yves Cousteau

Iztok Simoniti

Neprijatelji slobode

Ishodište otpora Crkve zapadnoj slobodi jest u otporu monoteizma pluralizmu. Taj otpor Crkve očituje se u teologijama, doktrinama i politikama povezanima sa spolnošću, pobačajem, eutanazijom, smrtnom kaznom, a i s umjetnom oplodnjom neudatih žena, sklapanjem istospolnih brakova, usvajanjem djece itd. Tim pitanjima, koja zadiru u slobodu i dostojanstvo pojedinca, bavi se ovaj esej.

Pravo na privatnost i pravo izbora

Idealnu spolnost Crkva vidi u neraskidivoj bračnoj vezi dviju osoba različitog spola, cilj koje je rađanje i „međusobno davanje bračnih drugova koji su k sebi pozvali Boga”; takav odnos crkve prema spolnosti za sekularnu je etiku suprotstavljen slobodi i prirodi čovjekova bitka, koji je – biološki i ontološki – istodobno intiman, privatan i javni. Crkvene doktrine o spolnosti, seksu, orgazmu, začecu, pobačaju itd., osporavaju pravo pojedinca na privatnost i izbor, koji su u temelju zapadne slobode. Pritom mislim na ideju privatnosti shvaćenu na način Benjamina Constanta prije dvjesto godina; za njega je ona sfera života („la province de la vie”) u koju se, osim u izuzetnim okolnostima, ne bi smjela miješati nijedna vlast – ni svjetovna, ni crkvena. Sekularno društvo stoga inzistira na razgraničenju javnog od privatnog; privatno, kako god bilo malo, jest područje na kojem radim što god hoću, vjerujem što god hoću i govorim što god hoću, pod uvjetom da ne ograničavam pravo drugoga. Za zapadnu je slobodu takva privatnost nedodirljivo duhovno ili fizičko područje, na kojem se rađa stvaralaštvo pojedinca i donose najintimnije odluke, područje na koje, bez njegove dozvole, nitko ne smije stupiti. Intimnost je pak područje za par različitoga ili istoga spola, na kojem su, zbog posebnoga stanja duha i

tijela koje se naziva ljubav, svi drugi suvišni. Za crkvu i sve mon(ote)izme, koji žele posve ovladati čovjekom, posve je neprihvatljivo da na dio ljudskoga Bog – i Crkva s njime – nemaju pristupa. Za Crkvu spolnost ima uvijek osobnu (unitivnu, ujedinjujuću) i društvenu (prokreativno-razmnožavajuću) funkciju, koje nipošto ne smiju izmaći njezinoj kontroli. Dva su stajališta crkve koja ukazuju na njezino izrazito suprotstavljanje čovjekovoj prirodi i njezinoj slobodi. Prvo, Crkva ne prihvaća da spolnost, sama po sebi, može biti izraz primarne/ prirodne životne radosti. Za Crkvu je takva spolnost, naprosto, odveć slobodna. I, drugo, priznavajući ljubav, kao posebno stanje duha, samo raznospolnim, a ne i istospolnim parovima, Crkva se suprotstavlja slobodi drugačijih; dobri ispovjednici, koji su uvijek i psiholozi i psihijatri, o tome sigurno znaju štošta.

Sekularno pravo izbora znači slobodan izbor intimnog partnera ili intimnih partnera, slobodu odlučivanja o trudnoći ili pobačaju, korištenju ili nekorisćenju kontracepcije i sl. U tu privatnost/intimnost *ex officio* prodiru crkveni ispovjednici. Ispovjedne i oprostajne tehnike zanimaju me više kao instrument nadzora i utjehe nego kao sredstvo za brzometno čišćenje od grijeha. Instrument koji je utemeljen teologijama o Božjoj blizini Crkvi služi za održavanje ruralnog morala izgrađenog na vjerovanju u sveprisutnog Boga (Bog sve vidi i sve zna, grijешiti se ne smije!) i vjerniku jasno daje do znanja da je o njezinoj privatnosti/intimi, uz Boga, sveznajući i profesionalni Božji zastupnik na zemlji (svećenik), a koji je, zavjetom poslušnosti, prvo odgovoran svojim pretpostavljenim, pa tek onda Bogu. Stupnjevanom poslušnošću – koja, preko svih, vodi do Najvišega, Boga ili Vođe – totalitarne institucije uspostavljaju uništavajuće načelo *respondeat superior*, prema kojem su za zlo odgovorni nadređeni, a ne počinitelji koji su izvršavali naredbe pretpostavljenih kojima su obećali poslušnost.

Moralna deformacija tog principa očituje se u crkvenom prikriivanju i štitenju njezinih pedofila. Kler koji je viši na hijerarhijskoj ljestvici poučava, usmjerava, štiti i raspoređuje niži kler te je za nj objektivno odgovoran, ali ne u situacijama kada treba platiti naknadu štete koju sudski traže žrtve pedofila. Dakako, anglosaksonsko pravosuđe (SAD, Kanada, Australija) nije to prihvatilo već je presudilo da je Crkva objektivno odgovorna, budući da je pedofile štitila i, radi prikriivanja, premještala, pa su biskupije morale plaćati žrtvama visoke naknade štete ili kompenzacije. Načelo *respondeat superior*, koje, u biti, zahtijeva bespogovornu poslušnost, u suprotnosti je sa sekularnom etikom i suvremenim pravom.

O postanku života

Suvremeni zakoni o pravima žena na pobačaj za konzervativnog Ivana Pavla II. su „najstrašnji oblik totalitarizma prikriivenog demokratskom odjećom... pa stoga ni nemaju nikakve pravne vrijednosti”. Benedikt XVI. ide i dalje u suprotstavljanju zapadnoj slobodi, tvrdeći da je trudnoća – i sve što joj pret-

hodi i slijedi – uvijek bila i bit će stvar Crkve u smislu tradicije i ambicije da se ovlada ženom – njezinim tijelom, duhom i dušom – od rođenja, za života i još dugo poslije smrti. Kontrolu žene i njezina međunožja „totaliter” – zbog sposobnosti rađanja i užitka (orgazma, sladostrašća) kao prirodnog putokaza životne radosti – crkva prakticira sakramentalnim tehnikama krštenja, pričesti, firme, vjenčanja i sprovoda, ali i plašenjem istočnim grijehom, urođenom ženskom grijешnošću, djecom kao plodovima grijeha, zakonski grijешnom i izvanzakonskom spolnošću i kaznama nakon smrti za grijeh počinjene u životu. Moja pobožna teta jako se bojala kazne dvostrukom smrću, pa je njome pokušavala zastrašiti i mojega slobodoumljem i boemski nastrojenog oca, koji bi na to benevolentno odmahnuo rukom i koji put progundao – baba šašava!

Doktrina Crkve o spolnosti i pobačaju na slabom je moralnom i neuvjerljivom teološkom temelju; ishodište joj je enciklika *Humanae vitae* (1968.), koja odbacuje metode planiranja rađanja poput pobačaja, kontracepcije i sterilizacije; zbog toga je kritizirana unutar Crkve i nikada nije primijenjena. U vezi s pobačajem i pitanjem kada plod postaje *persona*, tradicionalna doktrina Crkve polazi od duše, kojom tek čovjek postaje čovjekom. Sv. Franjo Asiški kaže da *nasciturus*-u – onome tko će se roditi – u jednome trenutku Bog udahne dušu. Papa Ivan Pavao II. je uvjerljiviji; on ne govori o duši nego o „životu od trenutka začeca pa do prirodne smrti”. To stajalište, a to je stajalište Crkve, izražava, doduše, etički ekstremizam, ali se ne može tek tako odbaciti; ono nije znanstveno, ali je biološko/prirodno u smislu da život započinje oplodivanjem, tj. spajanjem ženske i muške stanice. To je stajalište najmanje upitno zbog toga što izražava nepovjerenje u znanost i njezinu racionalnost, što je uvijek opasna strategija.

Doduše, problem pobačaja ne bi bio rješiv na ovaj način niti kada bismo znali odgovor na pitanje: postaje li plod *persona* (subjekt) i dobiva dušu 10 dana nakon začeca (Sv. Augustin), 20 dana nakon začeca (Aristotel) ili pak „u jednome trenutku” (Sv. T. Akvinski). No, kako je riječ ne samo o znanstvenom nego i o etičkom problemu, treba ozbiljno razmisliti o stajalištu crkve. Tog je mišljenja i liječnik i kršćanin dr. Anton Dolenc, koji se oslanja na znanost: „Danas, kada su poznati temelji genoma i kada je kompjutorski precizno definiran program čovjekova života od začeca do smrti te sastav DNK, prepoznatljiv u cjelini genoma, koji započinje nakon spajanja dviju spolnih stanica, mora se i opća i medicinska filozofija podrediti tom fenomenu.” Međutim, kada je riječ o pobačaju ne radi se o tzv. pravu na život, kako je definirano u suvremenoj etici, nacionalnom i međunarodnom pravu.

Pravo na život

Pravo na život je staro, te izvire iz prirodnoga prava, ali kao pravo koje mora jamčiti država, ono je mlado. Prema Općoj deklaraciji o ljudskim pravima (1948.), čl. 3., „Svatko ima pravo na život”. Međutim, taj se članak odnosi

na one rođene kojima život ugrožavaju tirani, siromaštvo, prirodne nepogode i ratovi, ali ne na one nerođene, one u majčinu tijelu. Da se odnosi i na njih, rezerve prema tom članku imale bi demokratske zemlje koje su ratificirale Opću deklaraciju, ali u kojima je pobačaj dopušten. Kako takve rezerve nisu izražene, učvršćeno je shvaćanje da se čl.3. odnosi na već rođene. Prema tome, oni koji se suprotstavljaju pobačaju, ne mogu se pozivati na Opću deklaraciju.

Formulacije na kakve nailazimo u raznim dokumentima medicinske deontologije – na primjer: „Liječnik svjesno nastoji da istinski humano pravo na majčinstvo bude iznad prava na pobačaj” – značile bi nasilje nad ženom kad bismo „svjesno nastojanje liječnika” interpretirali u smislu da se odluka o pobačaju ili rođenju oduzima trudnoj ženi. Pritom nije relevantno da „liječnik može izvršenje pobačaja odbiti ako nije u skladu s njegovim uvjerenjem i sviješću te ako se ne radi o hitnoj medicinskoj pomoći”. Kako su neki liječnici za pobačaj, a drugi protiv, ta je rečenica zapisana u kodeksu slovenskih liječnika, a bila je sadržana i u jugoslavenskom kodeksu. Pravo na pobačaj time nije ugroženo, jer uvijek ima liječnika koji su spremni učiniti pobačaj, jer priznaju ženi pravo na odluku o tome. Svi se liječnici ipak ne mogu istodobno pozivati na prigovor savjesti, budući da žena ima pravo na pobačaj samo ako to može ostvariti, ako joj država to omogućuje. Zato ni članak 7 Ustava Slovenije, koji glasi „Život čovjeka je nedodirljiv”, a koji je samo imperativnija i jasnija formulacija članka 3 Deklaracije iz 1948., nije iznad prava žene na pobačaj.

Sam svoj gospodar

Za sekularnu etiku zapadne slobode pojedinac je vlasnik i gospodar svoga tijela. Njime slobodno raspoláže i može organe – kožu ili krv, na primjer – pokloniti ili prodati, može se podvrgnuti znanstvenim eksperimentima, može svoje mrtvo tijelo pokloniti za znanstvena istraživanja, može se baviti sportovima opasnim po život, može se opijati, drogirati itd. Kako je za sekularnu etiku „život u slobodi vrednota sama po sebi”, država se moralno, ali ne i kazneno, suprotstavlja samoozljeđivanju, samoubojstvu, opijanju, drogiranju, stavljajući tako slobodu iznad zabranjivanja onoga što stvarno šteti životu. Stajalište je sekularne etike da je onima koji to žele ili to sebi čine, potrebna (psihijatrijska!) pomoć, koju mora osigurati država. U tom je smislu Sveti Josemaria Escrivá de Balaguer (1902.-1975.), koji „na Božju pobudu osnovao Opus Dei” i koji se strastveno samomučio – to je uhodani put do svetosti, na što upućuje i Vatikanska dokumentacija spominjući do tisuću udaraca svakodnevnog bičevanja – u svakom slučaju psihološko-psihijatrijski interesantan i posve zaslužuje uvrštenje u udžbenike o mentalnom zdravlju. Ta katolička strast za nasiljem, koje činimo ili trpimo, danas je primitivizam.

Crkve, koje su stoljećima kažnjavale samoubojice, pa i one koji su pokušavali samoubojstvo zbog najvećih nesreća i nevolja, tu svoju nečovječnost tek

sada, uz oklijevanje, ipak napuštaju. Iz prava pojedinca da raspoláže svojim tijelom proizlazi da je sve što je povezano s „dušom, duhom i tijelom” – ako nismo ljudi ili okuženi – u sferi privatnosti. Osobito pravo žene da zanese, pobaci ili rodi, u koje nitko ne smije zadirati ni u ime religioznog, ni u ime državnog ili stranačkog interesa. Ako je crkva, država ili stranka zainteresirana za veći natalitet, treba da stvara uvjete za dobar život, pa će se žena radije odlučiti za porod nego za pobačaj. To je i filozofija članka 55 slovenskog Ustava.

Svaka je vanjska prisila nad tijelom kršenje temeljnih ljudskih prava, budući da smo samo u svojem tijelu ono što jesmo. Stoga su teologije o izvantjelesnoj čovjekovoj biti uvijek ishodište nasilja nad ženskim tijelom i čovjekom uopće. Prema tome, bez obzira na to zašto žena želi učiniti pobačaj, ako je prisiljavamo da rodi, činimo nasilje nad njom. Pa i rasprave o stanju ploda – zigote, embrija, fetusa – kao da je riječ o stanju žene o kojem ona sama ne može odlučivati, nasilje su nad ženom, budući da ona i njezino tijelo postaju predmet o kojem, protiv njezine volje, hoće odlučivati drugi. Za ženu – i zapadnu slobodu – prema tome je prijeko potrebno da potpuno, u cijelosti raspoláže svojim tijelom; svako drugo rješenje značilo bi da joj to pravo oduzimamo i dajemo ga drugome, na primjer, državi, crkvi, partiji ili mafiji. Kanonsko pravo i u vezi sa spolnošću, koja je posve ovozemaljska djelatnost, izvire iz teologija o tajni vjere i božjoj sveprisutnosti, učvršćujući tako metafizikom fiziku kontrole nad ženom. Zato su crkvena stajališta o čovjekovu embriju religiozno nasilje nad onom većom polovicom stanovništva Zapada, polovicom koja je sve važnija za dobrobit društva u cjelini.

Pobačaj jednako šoah

Izjave crkvenoga klera, pape Ivana Pavla Drugog, kardinala, biskupa, teologa, prema kojima je pobačaj isto što i Šoah, odnosno Holokaust, zapravo uopće ne bismo smjeli tolerirati. Usporedba je apsurdna, ta ženu uspoređuje sa zločincima iz Auschwitza, Barbarinog rova u Sloveniji, Srebrenice u Bosni, Darfura u Sudanu, kojima bi trebalo suditi kao što se sudilo nacistima u Nürnbergu ili onima u Haagu za zločine u Jugoslaviji.

Izjednačavanje Židova ubijenih u Šoahu s pobačenim embrijima jest teološko izjednačavanje s onima nerođenim koje majke nisu prihvatile, pa oni stoga zaslužuju smrt. Neljudski je argument prema kojem su „Židovi poginuli jer se nisu rodili s pravom vjerom, niti su je ikada prihvatili, pa ih Crkva stoga ne prihvaća”. Isto je tako neljudsko obrazloženje Benedikta XVI. kada je riječ o smrti tri tisuće Židova, koje je Mojsije dao pobiti jer su se klanjali Zlatnom teletu dok je on na Sinaju dobivao Božje zapovijedi. Za papu su oni ionako već bili „teološki mrtvi”, budući da se svi oni „koji su izvan Božjeg nadzora i zagrljaja sami osuđuju na smrt”; ukratko, svakoga tko „uspostavlja zakone” ne priznajući primat Crkve, očekuje ista sudbina. Prema tome, nema života izvan

Crkve. Usporedba pobačaja s Holokaustom je nemoralna, jer se simbolički vraća nihilizmu, koji monoteizmi prakticiraju kad god mogu i koji je također ishodište uništavajućih monizama 20. stoljeća.

Europljani su u posljednjih tisuću godina postupali sa Židovima nihilistički. Za crkvu su pak neprijatelji bili najprije muslimani, zatim heretici, pa reformatori i, uvijek, Židovi. Teologijama i praksom crkva je bila pokretačka snaga antisemitizma, potpomažući stvaranje duhovne klime za Šoah. Kako danas znamo tko je sve sudjelovao u Šoahu, možemo reći da je genocid nad Židovima bio gotovo paneuropski projekt, koji su nacisti samo pokrenuli. Svatko je pridonio koliko je bilo potrebno, a suprotstavljenih, poput bugarskog kralja, koji je zaštitio autohtone Židove, bilo je malo. Slovenski je doprinos mali samo brojčano, dok se sadržajno ne razlikuje od antisemitizma Poljaka, Rusa, Mađara, Balta i dr. Slovenci su pomagali u likvidaciji Židova; preživjeli su rijetki, zahvaljujući slučajnostima ili pak odlaskom u partizane.

Pobačaj je temeljno egzistencijalno pitanje i neizostavni sadržaj razdvajajuće etike kulturne borbe – pronalaska monoteista – u najne očekivanim kontekstima. Slovenska intelektualka Spomenka Hribar navodi riječi kolege iz Demosa – demokratske oporbe u Sloveniji – izgovorene u prvim danima osamostaljene Slovenije: „Nisu im bila dovoljna poslijeratna ubijanja, sada bi, radi uništenja slovenskog naroda, još i ozakonili pobačaj.”

Većina i pojedinac

Zapadna je sloboda inkluzivna; ona udružuje većinu, manjinu i pojedinca. Stoga odluka trudnice da pobaci ne može biti stvar većine, već je to uvijek individualna i privatna odluka. Žena to može učiniti i protiv volje partnera s kojim je zatrudnjela, kao i protiv volje konzervativne države, na primjer Irske, koja to zabranjuje. Moramo shvatiti da se u demokraciji s parlamentarnom većinom mogu donijeti samo takvi zakoni koji se tiču slobode i dostojanstva pojedinca – prema tome, i pobačaja – koji omogućuju izbor. U demokraciji i o najtežim problemima odluke donosi parlament, ali te odluke nisu imperativne u smislu „moraš to učiniti tako i tako”, nego „to možeš učiniti tako, tvoje je pravo da to učiniš, ako hoćeš”. Tako i žena ima pravo da se odluči hoće li ili neće učiniti pobačaj, čovjek ima pravo da se odluči za eutanaziju ili protiv nje, država ima pravo da izvrši ili ne izvrši smrtnu kaznu.

Zakon demokratske Irske, koji zabranjuje pobačaj, ali dopušta ženama da odlaze u inozemstvo (primjerice, u Englesku, Škotsku, Wales), odražava hipokriziju društva koje, zbog katoličkog (ne)moralna, kod kuće zabranjuje pobačaj, ali istodobno omogućuje da žena, u ime slobode kretanja, ode u inozemstvo i tamo ga obavi. Isto je tako hipokritična odluka irskoga pravosuđa da se u državnom izvještaju o pedofiliji u crkvi ne navedu imena i prezimena djece, žrtava spolnih prijestupa, samo zato da se ne bi trebala navesti imena i prezimena

počinitelja spolnih prijestupnika, svećenika, redovnika i „časnih sestara”, koji su desetljećima djecu spolno zlorabili i fizički se nad njom izvivljavali u raznim državnim školama i prihvatilištima. To je tipični (ne)moralni relativizam, koji Katolička crkva inače redovito predbacuje zapadnoj slobodi.

O tome pak može li većina odlučivati o pobačenom ljudskom embriju – smije li se s njim eksperimentirati, prodati ga kozmetičkoj industriji i sl. – mnogo je zbrke, i to zato što je riječ, kao i kod pobačaja, smrtne kazne, eutanazije, o problemima o kojima se ne može jednom odlučiti zauvijek. Kako ti problemi svjedoče o stupnju civiliziranosti društva, štetne su tvrdnje crkve da svaki demokratski razgovor o njima vodi u moralni relativizam. Kad crkva napada relativizam, u biti napada pluralizam, tj. koncepte i prakse različitosti mišljenja, koje su *sine qua non* zapadne slobode.

Među prava na slobodni izbor svrstava se i pravo na brak istospolnih partnera i njihovo pravo na usvajanje djece, zatim pravo na umjetnu oplodnju kako udatih žena tako i samica. Neke civilizirane europske zemlje već su ozakonile ta prava kao temeljna, dakle, neotuđiva i nedodirljiva prava. Riječ je ponajprije o pravu na slobodan izbor partnera zbog emocionalnih ili ljubavnih poticaja u spolnosti homoseksualaca, lezbijki, biseksualaca, ali i o pitanju mogu li rođeni ili usvojeni u istospolnim vezama imati dobar život.

Kad o tim pitanjima, koja su ponajprije pitanja slobode i ljudskog dostojanstva pojedinca, većina u parlamentu donese odluke, dužnost je države da osigura prava zainteresiranima, a o njihovoj volji ovisi hoće li se njima koristiti.

U uvjetima sekularne spolne slobode pojedinci mogu privatno činiti sve što nije kažnjivo. A na Zapadu su kažnjivi spolno nasilje u obitelji, silovanje u braku, poligamija, ženska spolna podređenost, obrezivanje ženskih spolnih organa, sodomija itd. Kada je riječ o pedofiliji u crkvi, ne radi se, prema tome, o slobodi, nego o zloporabi povjerenja i moći radi zadovoljenja izrođenog erosa. No, o tome više na kraju eseja. Druge oblike spolnog ponašanja katoličkog klera, tzv. „osoba posvećenog života” – biseksualnost, promiskuitet, monogamija, poligamija itd., koje prakticira trećina američkog katoličkog klera, a po analogiji i europskog – crkva, doduše, zabranjuje, ali – ako su u dosluhu – ne i država.

Apsolutizam većine, prirodno pravo i čovjekova prava

Demokracija rješava sporove i formira politike služeći se kriterijem većine, koji, međutim, nije apsolutan kada je riječ o pravima manjina ili pravima drugačijih. U demokraciji žive većina, manjina i pojedinci; kada većina oduzme temeljna prava manjini, demokracije više nema, jer ona, u načelu, ne može podnijeti prevlast većine nad manjinom! Većinski kriterij, na koji se poziva crkva – „mi, kršćani smo većina, pa i očekujemo više” – crkva opravdava prirodnim pravom, dok se sekularna misao, bar do kraja 18. stoljeća, ne temelji

na doktrini prirodnoga prava. Ni rimsko pravo, temelj suvremenog prava, ne izvire iz prirodnog prava. Većina demokracija onemogućava apsolutizam ustavom, na temelju kojeg država, nedodirljivošću i neotuđivošću prava pojedinca i ravnopravnošću pred zakonom, štiti vjerske, etničke, rasne, političke i spolne manjine. Kako religiozni, tako i ateistički monizmi na vlasti, koji su uvijek vlast autoritarne manjine nad većinom, a koji se pozivaju na prirodnu-pravnu većinu (kršćana ili radničke klase), u stvarnosti ugnjetavaju manjine. Obrana demokracije od tiranije većine stalni je problem, jer su težnje većine za podređivanjem manjine stalne, čime su se bavili Stuart Mill, Alexis de Tocqueville i drugi intelektualci.

O korpusu prirodnog prava/primarne etike treba razmisliti u kontekstu etike suvremene zapadne slobode, ali drugačije od teologa. Ako je pak moguće rezultate ateističkog i teističkog razmišljanja povezati u zajedničko dobro, utoliko bolje. Stajalište crkve o odnosu između Božjeg i prirodnog prava, koje pretežno izvire iz misli Akvinskoga (*Summa Theologica*), Ivan Pavao II. je iznio ovako: „Prirodno pravo izvire iz Božjega, tj. iz Deset zapovijedi, i vrijedi za sve, uključujući i nekršćane”. Moderno razumijevanje prava – od Voltaira naovamo – prekida, dakako, vezu između zakona koje Bog određuje čovjeku, a interpretira ih profesionalni kler, i ljudskih zakona koje čovjek donosi za sebe na demokratski način.

Kako je prirodno pravo/primarna etika, zahvaljujući usponu prirodnih znanosti, predmet sve veće pozornosti, dok stajališta crkve o spolnosti, koja izvire iz prirodnog prava kao Božjega prava, vode u etičke i intelektualne slijepice, i crkva će morati porazmisliti o svom konceptu prirodnoga prava, uzimajući u obzir da čovjek – svojom spoznajnom i stvaralačkom sposobnošću – sve više širi svoj ljudski prostor, pretvarajući nepoznato u poznato; ukratko, čovjek prirodnim znanostima okreće prva poglavlja knjige prirode – Božjega svijeta. Važno je shvatiti da te znanosti, zbog izmjena i zastarijevanja, – današnja otkrića i pronalasci sutra će biti nadmašeni – izvire iz koncepta pogrešljivosti i dvoumljenja, koji i vjernike i nevjernike tjera na razmišljanje (Descartes). Još je važnije da proizvode prirodnih znanosti primamo kao sofistifikaciju – uspon osjetljivosti i spoznajne sposobnosti – osnovnih čovjekovih osjetila i prirodnog/zdravog razuma. Osjetila ne smijemo podcjenjivati, uostalom, ona su nam omogućila da preživimo kao biološka vrsta i da se razvijamo gradeći moćnu građevinu apstraktne misli u umjetnosti, filozofiji, mitologiji i religiji. Tu kognitivnu sposobnost čovjek pripisuje samo sebi, međutim, ako bismo otkrili sposobnosti drugih živih bića, koja su, u pogledu očuvanja života, kompatibilna s ljudskim, sa sadašnjim vrednotama nećemo biti manje neobazrivi prema prirodi. U svakom slučaju, vjerovanje da je Bog samo jednim otkrio jedinu pravu istinu i jedini pravi put, uvijek djeluje neobazrivo prema drugome. Stoga su otkrića prirodnih znanosti o „sve spoznatljivijim harmonijama” ponajprije intelektualna ponuda čovjeku da djelovanje prirode – prije svega raznovrsnost živoga – uzme kao ishodište za formiranje svoje etike, misli o

dobrom i lošem. Prirodno pravo je etički kanon koji je priroda „napisala” sebi, dajući čovjeku posebnu ulogu; to što nam znanost s mukom razotkriva, teologije ne smiju skrivati. Katolička doktrina o prirodnome pravu je, doduše, intelektualno krhka, ali ona legitimira – nemaj drugih bogova osim mene! – religiozno nasilje nad živima i mrtvima.

Značajka je prirode raznovrsnost. Prirodoslovci kažu da je to primarni uzrok njezine vitalnosti. Ako su *logos* i *telos* evolucije nastavak života, tada je život zainteresiran za materijalnu i duhovnu raznovrsnost. Monoteizmi i monizmi su najefikasniji zatirači raznovrsnosti! Raznovrsnost životnih oblika osigurava prirodi vitalnost. Raznovrsnost ideja i prakse – kultura – osigurava čovječanstvu vitalnost. Zato je imperativ čovjekove etike, kako ga diktira priroda, očuvanje raznovrsnosti posvuda, dokle god doseže svojim djelovanjem i svojom mišlju. Raznovrsnost se ne može objašnjavati niti očuvati Jednošću – Boga ili Ideje; ponajmanje pak metafizikom „tajnosti i nedokučivosti”. Jednost je u zapadnoj povijesti uvijek zahtijevala nasilje nad čovjekom i prirodom; takvom je vide i ne-zapadne kulture. Zato Deset božjih zapovijedi židovsko-kršćanke civilizacije – prva (Nemaj drugih bogova osim mene!) je apsolutna i iznad ostalih devet – ne mogu postati temelj svjetske etike niti zajednički nazivnik čovječanstva. I to zbog prve, dok ostalih devet božjih zapovijedi nalazimo u svim drugim kulturama!

Čovjekova etika, koja ide tragom prirodnoga zakona (*lex naturalis*) i prirodne pravednosti (*ius naturale*), nalaže čovjeku dužnost očuvanja prirodne i ljudske raznovrsnosti; danas to nazivamo brigom za održivi razvoj i ljudsko dostojanstvo. Doduše, kada govorimo o „prirodnim pravima”, moramo biti svjesni da mislimo na prava koja je zapadni čovjek izborio u dugoj političkoj borbi, a koja ljudima različitih rasa, boja, uvjerenja i vjeroispovijedi osiguravaju minimum dobrog života; riječ je o „prirodnim pravima prirode”, za koja se čovjek izborio otkrivanjem zakona prirode. Tu se može jače istaknuti kristovska ideja o ljudskom dostojanstvu svijui i o slobodnoj volji kao temelju suvremenog humanizma, za koji su jednakovrijedni svi ljudi bez obzira na svoju uspješnost, zdravlje, moć, starost i okolnosti u kojima žive. Ali, mora nam biti jasno, da bez grčko-rimske političnosti te ideje imaju samo apstraktnu vrijednost; zbog težnje za vlašću i posjedovanjem ni crkva ih nikada nije iskreno primjenjivala. Danas već imamo dovoljno znanja da znamo kako ni priroda ni čovjek ne mogu dobro funkcionirati bez „prirodnih prava”, kojima pripada i pravo na nenasilne bogove. Zato su etički i politički nedopustive tvrdnje kardinala Franca Rodea da „Bog ima pravo u svome svijetu upotrijebiti nasilje”.

Temeljna ljudska prava zato shvaćam kao izborena, ali osuvremenjena prirodna prava (prvobitna etika), koja štite ljude svih vjera, rasa i uvjerenja. U ljudskome društvu različitih to su uvijek samo politička prava potrebna čovjeku kako bi živio svoju trojnu bit kao intimna, privatna i javna osoba. Možda su, baš zbog uvjerljivosti prirodnih znanosti, prirodno pravo i prirodna prava živih bića koja iz njega proizlaze, polazište za traženje zajedničkog nazivnika

čovječanstva. Mislim da čovjek svih kontinenata i rasa razumije i osjeća sreću i nesreću, radost i žalost, patnju i zadovoljstvo, bol i užitak; tim sposobnostima, koja izvire iz osnovnih osjetila, tek kulture određuju različite svrhe i ciljeve. Prljavi, odbačeni, poniženi, osiromašeni, osakaćeni, bolesni, svi se oni mogu vidjeti, čuti, onjušiti, okusiti, opipati, a isto tako i oni sretni, zdravi, radosni, siti i zbrinuti.

Dakako, jedva da je vjerojatno da će čovjek izabrati takav način samo-liječenja i zato što svojim stvaralaštvom otvara sebi beskonačne prostore u kojima može sofisticirati i varirati ideje i prakse uništavanja, potrebne za podređivanje drugih. Opet smo suočeni s potrebama i vrednotama; čovjek, naime, stvara to što mu je, kako misli, potrebno za ono u čemu vidi smisao i cilj života.

Zapad želi da temeljna prava budu priznata univerzalno, dakle, i u zemljama koje ih ne štite posebnim zakonima. Temeljna su prava, uz to, navedena u konvencijama i međunarodnim sporazumima, pa ih uvažavaju ustavni i međunarodni sudovi. Tek u posljednjih pola stoljeća na Zapadu i u posljednja dva desetljeća u Istočnoj Europi, počinje funkcionirati ono što je stoljećima bio sadržaj filozofskih i teoloških spekulacija – čovjekova prava.

Različitost je nenormalnost

Crkveni argument prema kojem se veza između muškarca i žene bitno razlikuje od veze između dva muškarca ili dvije žene, tipičan je za mon(ote)iste, koji ne podnose one „drugačije”. Svrha argumenta zato ni nije da se ukaže na različitost već na nenormalnost onih „drugačijih”. Dakako, veza istospolnih razlikuje se od veze raznospolnih. Da se ne razlikuje, bilo bi besmisleno tražiti rješenje za nešto čemu rješenje nije potrebno. No, život zahtijeva rješenja kojima će se očuvati različitost manjinaca i onih drukčijih. Onemogućimo li nešto – kao što crkva i katolici žele onemogućiti zakone kojima bi „drugačiji”, u pogledu sklapanja braka, usvajanja i umjetne oplodnje istospolnih parova, postali ravnopravni većini – problem time ne rješavamo već samo pojačavamo osudu „drugačijih”, protiv kojih je lako nahuškati „normalne” i nasiljem nad „griješnim jarcima” održavati tobožnju pomirbu.

Crkveno protivljenje braku istospolnih partnera, usvajanju djece, umjetnoj oplodnji samice ili žene u istospolnoj vezi, suprotstavljanje je samoj biti zapadne slobode. Civiliziranost društva očituje se u postupanju s drugačijima, u postupanju s etničkim, religioznim, rasnim i spolnim manjinama: homoseksualcima, lezbijkama, travestitima, Slovincima u Italiji, muslimanima i Romima u Sloveniji, Srbima na Kosovu.

Argument prema kojem je posrijedi diktat manjine nad većinom karakterističan je za nedemokrate. Nije, naime, riječ o nasilju manjine nad većinom nego o uvjerenju većine da, radi ostvarivanja slobode, manjina mora imati ista ili veća prava od većine (pozitivna diskriminacija). Većini, koja je svjesna

važnosti prava onih drugačijih, zato se nameće pitanje kako identitet različitih, koji žele i ostati takvi, ugraditi u cjelinu zgrade demokracije. Tu je na djelu civilizacijski test, pitanje je, naime, koliko prava drugačijih može jedna demokracija podnijeti a da ne počne samu sebe rušiti.

Ni argument prema kojem širenje pojma obitelji na istospolne parove ugrožava klasičnu obitelj, sastavljenu od muškarca, žene i djece, ne stoji. Klasična obitelj ostaje središnja ćelija, koju „istospolna obitelj” ne može ugroziti. Tek društvo koje je samosvjesno može širiti spektar prava za one drugačije, koji takvima žele i ostati. A društvo koje priznaje samo vezu između dviju osoba različitog spola, uvijek je nasilno prema transeksualcima i homoseksualcima, pa ih hoće kirurški ili farmakološki „popraviti” i u slučajevima kada oni to ne žele. Većina, koja je „normalna”, na to ih prisiljava. Zato je neuvjerljiv argument katolika da prava drugačijih ugrožavaju slobodu većine; bolji je argument da jednakopravnost drugačijih jača demokraciju. Kada katolici govore o vrednotama, zalažući se za obitelj, vjeru i domovinu, oni to čine suprotstavljajući se slobodi drugačijih, jer, po njima, drugačiji ugrožavaju te vrednote. Međutim, evanđeoske parabole o izgubljenom sinu, čupku i ovcu govore o drugačijima. Prema tome, kada crkva lamentira nad propašću kršćanskih vrednota, ona zapravo napada vrednote na kojima se temelji zapadna sloboda.

Eutanazija

Sloboda je mogućnost stalnog izbora i stalne odgovornosti pojedinca za učinjeni izbor. To uključuje i izbor načina smrti: na primjer, prirodne smrti, smrti uz pomoć drugih, samoubojstvom itd. Ali za crkvu ta pitanja – baš kao i pobačaj, brak istospolnih partnera, usvajanje djece, itd. – nisu stvar slobodnog izbora.

Neko teško životno iskustvo može čovjeka onespособiti za život u slobodi; no, isto takve učinke ima i fundamentalistički religiozni odgoj, utemeljen na patnji, strahu i mučeništvu. Stoga mi je bliska misao humanistkinje Renate Salecl: „Kada u društvu postoji mogućnost da pojedinac okonča svoj život, koji mu je postao nepodnošljivim, njegov se strah obično znatno smanji... Postojanje mehanizma izbora radikalno smanjuje tjeskobu... iako većina neće za tim nikada posegnuti.” Inače mislim da sustavna sposobnost Crkve da stvara i osluškuje strah, svjedoči da ga shvaća kao usmjeritelja djelovanja kojima čovjek sebi povećava mogućnost preživljavanja; ali, nažalost je proračunato neosjetljiva za strahovanja nekih ljudi da će se smrtno razboliti, postati ovisni o drugima i izgubiti ljudsko dostojanstvo. Ona im ne dopušta izbor „blage smrti” i zato što se mon(ote)izmi temelje na teologijama patnje, straha i mučeništva, kao metoda odrješenja od grijeha i spasenja, pa u onima slomljenima, nesretnima i poniženima crkva vidi svoje najbolje mušterije. U određivanju uvjeta rođenja, smrti i života, crkva želi imati prvu i posljednju riječ.

Upravo je zato mišljenje akademika, liječnika i kršćanina dr. Jože Trontelja, blago rečeno, kontroverzno: „Realizacija tog prava (na eutanaziju – op.I.S.), kojim bi se koristila manjina, imala bi za sada visoku cijenu, koju bismo morali plaćati svi. Riječ je o poštovanju vrednote ljudskoga života, koja je u temelju većine drugih vrednota. Mnogi od nas su uvjereni da bi slobodno prakticiranje eutanazije potkopalo tu vrednotu. A izvan svake sumnje su dvije stvari: greške bi bile neizbježne, a zloporabe neminovne.” Upozoravajući na neizbježnost grešaka i neminovnost zloporaba, dr. Trontelj poručuje da čovjeku ne vjeruje, jer, kao liječnik i deontolog, dobro ga poznaje. Doduše, ako se čovjeku ne može vjerovati, on ne može biti „najveća vrednota”. Činjenica da kršćani vjeru u razum teško povezuju s logikom, koja usmjerava ovozemaljski razum, šteti svima: teistima, ateistima i agnosticima.

Mislim da pravo na eutanaziju ne ugrožava „poštovanje vrednote ljudskoga života, koja je u temelju većine drugih vrednota”. Ni pravo na život, tu vrednotu vrednota, nije ugrozilo ukidanje smrtne kazne, iako je time omogućen život (u zatvoru) najvećim uništavateljima života. Vatikanski kler je još uvijek za smrtnu kaznu, iako je u europskom pravnom prostoru više nema. Prema tome, pored logične nedosljednosti, katolicima možemo predbaciti i etičku nedosljednost: ako katolici opraštaju svakome ubojici-katoliku koji se podvrgne ispovjednoj proceduri praštanja, koja od grijeha vodi do spoznaje, priznanja, kajanja, praštanja i otpuštanja grijeha, zašto je onda Crkva ipak za smrtnu kaznu? Crkva, doduše, dopušta da vjernici imaju različita mišljenja o ratu i smrtnoj kazni, ali ne i o pobačaju i eutanaziji. Kada je riječ o istočnom grijehu (*peccatum originale originatum*), žrtvovanju grijешnih jaraca pomirbe radi i opravdavanju oduzimanja života pozivanjem na Bibliju, teologije neuspješno prikrivaju slabost religiozne etike i s time povezani moralni relativizam crkvenih politika. Stajališta crkve protiv samoubojstva, eutanazije i pobačaja, a za smrtnu kaznu, ukazuju ponajprije na njezinu ambiciju da ostane vrhovni presuditelj o pitanjima života i smrti na ovome svijetu.

Smanjujući strah i tjeskobu pojedinca, mogućnost izbora koristi slobodi. U Švicarskoj institucija po imenu *Dignitas* nudi neizlječivo bolesnima pomoć za izvršenje samoubojstva. Ta pomoć je svojevrsni uvod u eutanaziju, odnosno, u izvedbu „blage” smrti. Ali, i tu se suočavamo s problemom „siromašni – bogati”, kao etičkim i ekonomskim problemom. Naime, u Švicarskoj i Nizozemskoj je cijena pomoći u umiranju tolika da bi prosječni Europljanin morao za nju štedjeti nekoliko godina. Za neoliberalizam – ekonomski fašizam u demokratskoj formi – dugo umiranje neizlječivih je skupo, pa se potiče brzo umiranje, osobito onih siromašnih. Proizlazi da „umiremo tako kao što živimo – siromašni siromašno, a bogati bogato”, kao što kaže moj rođak, doktor medicine. Znanost koja produžava život postaje sve skuplja. A kako održavanje života postaje preskupo za previše ljudi, parlament će lakše izglasati pravo na „blagu smrt”, jer ona je jeftinija. I suvremena, sve skuplja medicina upozorava da će biti sve teže osiguravati pravedno društvo, a time i slobodu.

Siromaštvo ubija slobodu baš kao i nesnošljive religije i ideologije. Genijalnog Mozarta još se moglo pokopati u zajedničku grobnicu na bečkom St. Marxer Friedhof, jer je to dopuštao moral toga vremena; danas pak imamo pojedinačne (obiteljske) grobnice, a i kremira se pojedinačno, iako se, na diskretan način, prakticiraju i jeftinija, skupna kremiranja. Kada će za sekularnu etiku pravo na blagu smrt postati temeljno pravo, koje mora osigurati i jamčiti država, više je pitanje vremena nago morala, pa ipak, njime se otvaraju mnogi problemi ljudskoga dostojanstva.

Degenerirani eros – morbus ecclesiae

Crkva je još odavna jedna od onih institucija o kojima se važne činjenice saznaju negdje drugdje. Mislim pritom na službene istrage o pedofiliji izvršene u posljednjem desetljeću u SAD, Irskoj, Kanadi, Australiji itd., koje crkva nije mogla spriječiti. Istrage i izjave žrtava otkrivaju pravu prirodu problema: ne radi se o povremenim, rijetkim i izuzetnim događanjima, nego o smišljenim kaznenim djelima koja se događaju i ponavljaju već desetljećima (za razdoblje od posljednjih sto godina o tome svjedoči golema dokumentacija); ne radi se o jednoj određenoj lokaciji nego o pedofiliji na svim kontinentima; ne radi se o nižem kleru nego o cjelokupnoj strukturi, od đakona do biskupa. Vatikan je te zločine „proganjao na papiru”, ne-činjenjem ih je održavao i do kraja prikrivao, a u tome su sudjelovali počinitelji, lokalne crkve, Vatikan, a i država (Irska, Australija).

Pedofilija crkvenoga klera nije isto što i pedofilija običnih ljudi. Kler za crkvu čine „osobe posvećena života”, kojima profesionalni teolozi – na štetu vjere i svoju vlastitu – pripisuju veću vrijednost nego ostalim ljudima. Za obične ljude svećenici su tek osobe kojima povjeravaju djecu kao što ju povjeravaju tetama u vrtićima, učiteljima, skautskim i športskim vođama. Crkveni pedofili – nasuprot pedofilima koji ne predstavljaju institucije apriornog povjerenja – udovoljavaju svojoj izrođenoj strasti zlorabeći moć institucije i povjerenje djece i roditelja. Upravo zbog korištenja moći institucije apriornog povjerenja, radi se o mnogo većem zločinu; ovdje nije riječ samo o zločinu počinitelja, nego i o zločinu crkve, koja ga je prikrivanjem, nekažnjavanjem i ometanjem službenih istraga poticala.

Pedofilija je degenerirani eros. Ona je posljedica institucionalnog gušenja prirodne spolnosti, koje se opravdava nečovječnim teologijama. Crkva je svjesna moći prirodne spolnosti, a kako je ne može ukrotiti, dopušta je dok je može prikrivati. Problem nastaje tek ako se o tome progovori. Iako zna da je rasprostranjena, Vatikan homoseksualnost previđa sve dok je ona „*intra muros*”, unutar zidova. I pedofilija je postala problem tek tada, kada se više ni lažima vrhovnog klera nije mogla prikrivati i kada je crkva morala početi plaćati naknade štete.

Prirodna spolnost je primarni eros, koji su Bog ili priroda (*Deus sive natura*, rekao bi Spinoza) ugradili u čovjeka, kako radi radosti nad životom kao takvim, tako i radi nastavljanja života. Optimistička je činjenica da doktrina o „osobama posvećenog života”, sistemom prijatni i kažnjavanja crkva ne može ukrotiti primarni eros, a pesimistička je da ga može izroditi. Sa stanovišta prirodne i sekularne etike – njezina je uloga održavanje prirodne i čovjekove raznolikosti – katoličke doktrine o spolnosti uvijek su nasilje nad slobodom. Obećanje spolne uzdržanosti također je za mnoge klerike u stvarnome životu toliko protuprirodno, da se izivljavaju u tako izrođenoj spolnosti kakva je pedofilija. Zato je posve mazohistički kada teolozi u bolu, bolesti, odricanju i mučenju samoga sebe vide bolji put ususret Bogu nego u prirodnoj ljubavi koju potiču erotika i ljubavna strast, a koju je čovjeku također darovao Bog. Crkva, dakako, i tvrdnjama da je pedofilija klera posljedica prodora moderne u crkvu i sloma vrednota zapadnoga društva, šteti i sebi i vjernicima. Pedofilija je sistem-ska bolest crkve (*morbis ecclesiae*) u smislu zajedničkoga zla: kako onih koji su zločine počinili, tako i onih koji su ih prikrivali. Pojam *morbis* upotrebljavam ovdje u izvornom značenju – to je onaj koji je bolestan i koji bolest širi.

Opraštanje i kazna

U vezi s pedofilijom crkvu nema smisla podsjetiti na Kristove riječi: „Što god učinite nekome od te najmanje braće, učinili ste meni” (Mt 25,40). Nema smisla zato što je za crkvu grijeh oprostiv. Za sekularnu etiku pak, to su nezaboravljivi, vjerojatno neoprostivi zločini, a za pravo zločini koji zastarijevaju!

Pedofilija nije zločin koji bi isprika najvišega klera mogla ublažiti. Papa Benedikt XVI, predsjednik njemačke biskupske konferencije R. Zollitsch, austrijski, irski, australski, američki visoki kler ispričavaju se žrtvama pedofilije slično kao što se menadžeri Toyote i Renaulta ispričavaju vlasnicima automobila za tvorničke greške. Zato ne smijemo zaboraviti da se, kada je riječ o ispričavanju i opraštanju, radi o sukobu dviju etika: prvo, katoličke etike, koja oprašta i najvećim zločincima, ako oni ostanu vjernici i podrede se ispovjednoj metodi čišćenja, koja ide od spoznavanja, priznanja, kajanja, opraštanja do otpuštanja i, drugo, sekularne etike za koju neki zločini ne zastarijevaju nikada, jer ta etika ne nalazi moralni temelj za njihovo praštanje.

Prakse opraštanja koje danas otkrivaju ne-moral crkve, istodobno su pokušaji da se crkva održi kao vrhovni moralni autoritet, koji je, zahvaljujući transparentnosti slobode, posve ishlapio. Crkva se poziva na sakrament ispovijedi (šutljivosti?), poručujući u biti *urbi et orbi* da je ona najviša moralna instanca, što znači i iznad autoriteta državnog pravosuđa. Taj njezin autoritet zato ne bi smjela okrnjiti ni seksualna zloporaba djece i adolescenata, seksualni život župnika s kuharicama, prikrivanje očinstava, homoseksualnost među klericima i svi drugi oblici spolnosti koje prakticiraju tisuće „osoba posvećenog života”.

U svim demokratski zemljama pedofilija je kažnjivo djelo koje se progoni po službenoj dužnosti, što znači da iznad državnog prava, niti usporedno s njim, ne može biti još neko pravo (vatikansko), prema kojem bi počinitelji – kad bi im sudili crkveni sudovi – mogli izbjeći pravosuđu države. Zato su instrukcije Vatikana lokalnim crkvama, prema kojima će Vatikan preuzeti sve slučajeve, a one neka učine sve kako bi počinitelji izbjegli redovnim državnim sudovima, atak na pravnu državu. Dugotrajno prikrivanje, šticeenje počinitelja i ignoriranje žrtava urodilo je snažnom erozijom crkvenoga autoriteta. Kako metenje pred svojim pragom zaostaje za metenjem pod tepih, malo je vjerovatno da će crkva postati otvorenija; na to je može prisiliti samo pravosuđe sekularne države progonom pedofila po službenoj dužnosti. Politika Vatikana i lokalnog klera zavređuju moralni prezir te građansku i kaznenu odgovornost.

Erozija crkvenog morala je globalna, jer je i pedofilija globalna. Kako može papa govoriti u OUN o ljudskim pravima, ako ih odriče žrtvama pedofila; kako se žrtvama može udovoljiti i naknaditi šteta, ako počinitelji nisu kažnjeni; kako papa može govoriti o socijalnoj pravdi, zaštititi obitelji, pravima nerođene djece i zaštititi čovjekova života, ako crkva nanosi patnje na svim kontinentima. Kada kler apelira na savjest drugih, neka prvo ispita svoju za sve što je crkva u posljednjih sto godina „lošega učinila i od dobrog odustala”.

Vatikanski političari koji, stišćući zube, priznavaju krivice pojedinaca, ali nipošto i institucije, kratkovidni su i nanose štetu sebi i svojim. A i na djelomično priznanje, natjerala ih je sekularna Europa.

Kako crkva nije kadra da prvobitni eros uskladi s vatikanskim enciklikama i instrukcijama, ona problem rješava dvojnim moralom, moralnim relativizmom koji crkva spočitava sekularnom društvu. Katolički slogan „Ne sudite nas po djelima nego po riječima!”, ishodište je moralnog relativizma, koji u praksi djeluje kao politički napatuk: „Pravi se!”. Slogan je nemoralan, ali za crkvu koristan, budući da moralni relativizam osigurava dugotrajnost mnogim zapadnim institucijama. Pedofilija je, prema tome, samo jedan od pokazatelja strukturnoga suživota vatikanskoga Boga i (ne)moralnog relativizma. Ako je moralni relativizam za monoteizam *modus operandi*, za zapadnu je slobodu ubitačan.

Sa slovenskog preveo ŽIVKO GRUDEN

Kršulove točke iskonjenja

Zoran Kršul: *Mogućnost točke*, HDP, Zagreb, 2010.

U jednom svom napisu Maleš je u povodu Kršulova pjesništva istaknuo kako on djeluje izvan uobičajene poetske strategije, misleći dakako pritom na posebnost Kršulove poetike, odnosno neuklapanja u uobičajene modelske naznake mlađega hrvatskoga pjesništva, što Kršulovu pjesništvu priskrbljuje, prema Malešu, a i prema nekim drugim kritičkim mišljenjima (Jahić), jedno od zanimljivijih mjesta u hrvatskom suvremenom književnom polju. Možemo se, dakle, u povodu najnovije Kršulove zbirke, upitati koje to značajke čine njegovu posebnost, koliko su one posebne, i u kojoj mjeri one čine estetičko da bi se njegovu poetiku moglo tako ocijeniti. Promotrit ćemo formalno-morfološke njene karakteristike, tematsko-idejne njene središnje silnice, s pripadajućim motivskim inventarom, te stilsko-izražajne načine.

Glede *formalnoga* sloja odmah je na prvi pogled razvidno da Kršul najčešće rabi formu pjesama koje imaju dulji „dah”, pa bi se moglo govoriti o „poemičkom” impetusu. Pjesme su opet najčešće strukturirane tako da ih čine pretežito kitice od tri nejednaka stiha koji podsjećaju na formu haiku, pa ćemo stoga reći da su „haikuizirane”, i to ne samo na razini stišne organizacije nego i na razini semantičke provodnosti. K tome, Kršul nerijetko stavlja nekoliko stihova (obično dva) u zgradu, i oni imaju funkciju koju smo već susreli u hrvatskom pjesništvu (Slaviček), funkciju naime rezonersko-gnomsku. Poemična, dakle, impulsacija i gnomska poručnost želi sugerirati da pjesnik želi „ispričati”

određenu „priču” koja se ne odnosi samo na stratum lirskog subjekta nego obuhvaća zbiivanje, pojave ili zaključivanja iz „okolnoga” iskustvenoga polja, to jest iz svijeta kao šireg horizonta iskustvenih akata uopće. I ne samo to, nego različite priče htjele bi tvoriti „jedinstvenu” priču čiji je osnovni temelj, s jedne strane, u raznolikoj zbilji svijeta, a s druge strane, „jedinstvenošću” naprosto želi naznačiti da je riječ o tome kako iskustveni akti reduciraju raznolikost na „jedinstvenost” *iskustvenih* (ili spoznajnih) radnji. Međutim, prividna redukcija, ostvarena u semantičkoj zgnusnoj jezgri haikuizirane kitice, ipak je u funkciji „razvlačenja” sadržaja i njegove protočnosti „uzduž” pjesme a ne sažimanja, kako bi se moglo zaključiti kad se spomene redukcija. Tako već forma u Kršula, u stanovitoj mjeri, mimetizira osnovni tematsko-idejni sloj njegova pjesništva.

Glede motivskoga i *tematsko-idejnoga* sloja Kršulova pjesništva razvidno je da autor crpi svoj motivski inventar iz različitih područja, kao primjerice određenih radnji, prirodnih „artikala”, tehničkoga, neke uporabivosti, pojava, kozmologije, fizike, metafizike, Biblije, ezoterije, područja koja pripadaju lirskom subjektu, ideja, egzistentnih stanja, indeterminacija, a zapravo iz temeljnog područja energetske mogućnosti za pojedine vidove i oblike postojanja, od prastanja do stanja, od kozmičke kaše do pragmatičkih situacija i sasvim konkretnih pojedinačnih, društvenih, pače i političkih skorašnjih događanja (*Blagoslov*), bilo da su aluzivno bilo konkretniji orisane. Taj motivski inventar tvori reducirani krug tema i ideja koje se mogu svesti na stanje (lirskog) subjekta i njegove egzistentne „trenutne” situacije, čak kognitivno i racionalno-spoznajno utvrđenim stanjima, pri-

mjerice praznine (*Si vis pacem para bellum*) shvaćene kao iskon, a ne neko mihalićevsko egzistencijalno stanje, te pitanje podrijetla. To – *iskonjenje* – jedna je od bitnih, ako ne i dominantnih Kršulovih tema, i ono može početi „ispočetka” (iz nule) ili „odkraja”, od finalne zadatosti pojavnosti i njenog rastakanja „naprijed”, na kom su putu transformacije normalna pojava. Zato je uostalom Kršul usredotočen na točku, kuglu kao metaforu „svemogućnosti” (*Gulja*), ili na „nemetaforične” diskurzivne iskaze (*Šetnja s točkom*, *Mala smrt*) koji moraju „zaključno” potvrditi „stanja finalnosti”.

Glede *stilsko-izražajnoga* segmenta već smo istaknuli da se, formalno, može povući analogija s haikuiziranom formom, što podrazumijeva da su pjesme građene određenim uzorkom, ne samo u formalnom smislu, nego da su one ujedno i semantički tako ustrojene – mikrocjeline. Zato se ponekad susreću i citati (dječjih) igralice, ili kakvi drugi gnomski (mudrosni) izričaji, kao podupiranje općosti nekih situacija i radnji, pojava i stanja, te kao „dodatak” semantičkim (mikro)-cjelinama. Međutim, izričajni sloj, uz uobičajenu metaforizaciju, kojim elementom Kršul ulazi u opću narav hrvatskoga mlađega pjesništva, prema „zaobilazno”, svoj leksični materijal nalazi u svojevrsnoj ezoterizaciji jezičnoga plana.

To ima dvostruku implikaciju, ne samo da se koristi motivski repertoar koji bi mogao pripadati tom području, pa je takva leksika jezično sasvim logična, nego i da se sam jezik ezoterizira, putem metaforizacija uz ino, tako da ga (jezik) nastoji približiti tematskim i semantičkim nekanama, od jednostavnosti strukturiranja i poruka, nekad do veridiktivnosti, do onakva stupnja koji bi trebao „prodrijeti” u iskonjenje koje nudi omnipotenciju, sa svojom dramom, sa svojom energijom, sa svojim oblicima i sa svojim finalitetima. Te, s treće strane, da se slikovno „zamuti” ponekad veridiktivno iznesena „teza” koju se na taj način „vraća” u „iskonsko” jezično stanje emulzije. Takvim načinom strukturiranja Kršul dolazi do sličnoga strukturnoga modela kakvoga ćemo susresti u mlađem hrvatskom pjesništvu, samo „na svoj” način, na način namine, što metaforizaciju koristi ne (samo) da bi

„ogolio” instanciju subjekta (pa i privatnosti), nego poglavito zato da, smještajući subjekt u iskon, kuša naznačiti „radnju iskonjenja”, pa je dakle riječ o ipak modificiranoj funkciji dotične poetike. Zapravo, Kršul „nastavlja” svoju „jednu” pjesmu već strukturno „zacrtanu” u ranijim zbirkama.

Cvjetko MILANJA

Žena iz prerije

Olja Savičević Ivančević: *Adio kauboju*, Algoritam, Zagreb 2010.

Priča o traženju i nestajanju, priča koja pjeva o pustoj zemlji na rubu velikog grada, priča o ljudima sa srcem na pravom mjestu, ako postoje... S pjevanjem doista ima veze, jer se pjesnička ruka prepoznaje u strukturi proznog redanja: u stotinama kratkih formalnih rezova, bez epske širine i visine, u fragmentima, škrtu u opisu, bogata u značenju, naglašene metaforičnosti i *nabrijanog* ornatusa, s ponavljanjima pojedinih rečenica/fraznih sklopova na različitim mjestima u tekstu – razmotava se sintaksa priče kroz slojeve sjećanja, pamćenja i dodataka iz sadašnjosti. Bit će najbolje slijediti autoričin skriveni naputak za gonetanje pripovjedne strategije – negdje na polovici knjige, kada je pripovjedačko umijeće već pokazalo svoju zrelost, pronalazimo ove retke „Sjećanje je sadašnjost svih zapamćenih događaja. Vrpca se premotava naprijed-natrag...”. Skokoviti vremenski odsječci, od trenutka u sadašnjosti kada se fiktivna pripovjedačica, glavno lice romana, vraća u rodni grad na moru, preko brojnih meandara prošlih događaja ispresijecanih povratkom u budućnost (=sadašnjost), do konačnog zatvaranja vremensko-prostornog okvira priče, kada Dada ili Ruzinava, kako je zovu poznanici iz istočnog predgrađa (mjestašca) Staro Naselje, odluči otići u simbolički zapadni grad zaborava, u Berlin. Ruzinava dolazi kakao bi pomogla sestri oko skrbi

za psihički nestabilnu majku, barem se tako čini na prvi pogled, ali zapravo dolazi konačno doznati istinu o razlozima samoubojstva brata Danijela. Njezina, sestrina i majčina trauma još uvijek traje, svatko se s njom nosi kako zna i umije: sestra u aktivnim poslovnim obvezama, oštra na jeziku, skeptična i otrovna prema svima i svakomu, majka na jakim antidepresivima i automatiziranim posjetima groblju te Ruzinava, sjetno i osjetljivo biće, mudrica zakopana u vlastitu tugu, podjednako zbog gubitka brata, ali i nestanka obiteljskog zajedništva iz zlatnog doba djetinjstva. Potraga za razlozima bratove odluke postaje i potraga za vlastitom unutrašnjom ravnotežom, jer se prošlost (događaji, ljudi, prilike i mogućnosti) priziva i oživljuje u novim prilikama, s distance, s iskustvenim mirom i zrelošću za spajanjem onoga što se možda prije činilo nevažnim i nespojivim. Nakon što je prevrtla *naprijed i natrag* fragmente prošlosti i rastvorila nostalgичne mitove djetinjstva i odrastanja, doznavši naposljetku, u susretu s bratovim duhovnim parnjakom, Her Profesorom Karlom Šainom, da je Danijel, nakon višemjesečne osame i unutarnje patnje, psihički i fizički *pregorio* u zatrovanoj i učmaloj sredini koja ga nije mogla i htjela razumjeti, jer je, poput Karla, bio *drukčiji*, emotivniji, senzibilniji, zamišljeniji nad pitanjima univerzuma koja su iskakala iz uobičajenih briga lokalne zajednice i monotone svakodnevice, Ruzinava napušta negdanji posvećeni prostor koji joj više ništa ne znači.

Formativni dio zlatnog doba djetinjstva i odrastanja činili su kaubojski filmovi. Tomu nije smetala ni sjena materijalne oskudice i narušenog očevoг zdravlja. Zapravo, u toj su sjeni šerifske metalne zvijezde i ulašteni koltovi revolveraša još jače sjali. Magična je ikonografija kaubojaca galvanskom jezom rubila maštu i stvarnost, dopuštala blaženi bijeg u carstvo imaginarnog, pretvarala ružnoću trpke svakodnevice u „ono malo sjaja” koje je potrebno svakom čovjeku da se bolje osjeća i da barem na tren uspije primiriti i pokoriti izvanjsko ludilo vladajuće primitive, beznađa i nemogućnosti da se živi bolje i sretnije. Vestern-filmovi, u različitim poetičkim fazama i podžanrovima, ovdje s naglaskom na italo-vesternima, metaforički su lakmus,

indikator svijeta heroja, junaka, borbe i velikih poduhvata, ogoljeni predlošci brzopetnog okidanja/djelovanja pravde i morala. Vesterni su u svojim ukalupljenim poetičkim odrednicama postali avantura odrastanja i sazrijevanja, projekcija idealnog omjera zločina i kazne, algoritam savladavanja nametnutih prepreka. S kaubojskim, plastičnim herojskim jednog izumrlog vremena, činilo se da život, ipak, nije nužno negdje drugdje. Ovisnička iluzija bila je surogat stvarne sreće. Željeznička je pruga mogla biti granica dvaju neprijateljskih teritorija, sprženo ljetno polje beskonačna prerija, a pračke ubojite vinčesterke. Dada, Ruzinava, žena iz prerije, iz jednog suncem opaljenog i ofucanog istočnog predgrada, progutala je vlastitu prošlost i zaputila se dalje, na zapad, kako bi bila bliže granici vlastita samoodređenja i samosvijesti. Je li upravo Berlin onaj famozni eldorado, kaubojski Mehiko, je li odlazak u grad zaborava, kako se nada junakinja, sudbinski obred inicijacije nakon kojeg će konačno pronaći ono što traži, posve je neizvjesno... i nevažno. Važno je da je tjeskobna slika prošlosti, koja je bjesomučno živjela u sadašnjosti, dovršena bez ostataka i skrivenih upitnika.

Odmotavajući priču o sebi i drugima kroz mišung sadašnjih i prošlih stanja i događaja, a formalno-iskazni dio toga jesu i dijelovi bilježaka iz Dadine bilježnice, odnosno interpolacija pisama i bratovih mailova, autorica pažljivo bira/dozira trenutak kada će prestati s takvom pripovjednom strategijom i prebaciti se u drukčiji pripovjedni kôd. To znači koncentrirano voditi priču, jer se ne dopušta lakomisleni izlet u formalno opetovanje. Dozirati znači stvarati, i to autorica dobro razumije i pokazuje. Da se otišlo dalje u supostavljanju i križanju fragmenata iz jedne u drugu vremensku os, priča bi izgubila na zanimljivosti, postala bi monotona i zamorna, a semantička informacija nefunkcionalna i zalihosna. Čekajući da konstrukcijska izmjena *nekada-sada* popuni značenjski agregat željenim sadržajem, da istraga o naravi bratova samoubojstva dođe do mogućeg kraja i dobije obrise dovršenog djela, a to znači konačnog odgovora (u najdužem bloku romana nazvanom *Eastern*), autorica prekida s poosobljenom pričom, i prebacuje se, u

trećem pripovjednom licu, na završetak dekonstrukcije vesterna i vestern junaka preko umetanja priče-izvještaja o snimanju špageti-vesterna koje se zbog primjerenog divljeg krajolika i jeftinije produkcije smjestilo upravo u njihovu naselju (negdanji heroj Ned Montgomery sada je čangrizavi i oronuli starac, a snimanje se pretvara u kaos s pucačinom i tragičnim posljedicama u dijelu simbolički nazvanom Western). Osim što je završila dvoboj s gonetanjem Danijelove sudbine, Ruzinava je sada u prašinu prerije, na užegla polja iznad pruge u Starom Naselju, odbacila i svoje usamljene i patetične filmske heroje. Svijet bez voljenog Danijela više nije isti svijet – to je ujedno i svijet bez kauboj „sa srcem na pravom mjestu”, okamenjeni svijet dinosaura koji priziva tragače za novim prostorom i smislom. Trebalo je krenuti dalje, ne misliti na prošlost, ne živjeti više u prošlosti. U trećem i najkraćem kompozicijskom dijelu (Adio), Ruzinava je opet u svojoj priči, pa u početnoj optici ja-pripovjedača iz Easterna, zatvara okvir dolaska i odlaska, konačno zaključava svoju potragu, te štosno i ironično, metapoetički servira da se više niti nema što ispričati, jer joj je misteriozna gospođa Nula u vlaku za Zagreb/Berlin pokrala bilješke za eventualnu priču. Ruzinava je prerasla jedan i otputila se u drugi, kako se nada, bolji svijet, u „jedan od centara svemira, koji ne možemo prehodati za stotinu dana” i u kojem „ću možda zaboraviti ovo što ostavljam, samu sebe, ovaj šupak svijet”. Poput usamljenog ali zadovoljnog kauboj koji je upravo uspostavio pravdu u gradu grijeha i sada, zagubljen na horizontu, nastavlja svoju lutalačku sudbinu. Adio, moćna žena iz prerije!

Jezična dimenzija teksta posebna je vrijednost ove knjige. Autorica posjeduje rijetku sposobnost da u kratkim opisima krajnje precizno predoči određeno stanje ili djelovanje. Igra riječima, dosjetka, ironija, primjerena upotreba žargona, bogati asocijativno-metaforički sloj, plastičnost dijaloga, funkcionalni stilovi, ... dokaz su da je dobar pisac ponajprije onaj koji je dobro svladao vlastiti jezik, koji zna kako ga upotrijebiti da bi njegova misao i njegov literarni koncept dobili adekvatnu formalnu i značenjsku puninu. Visoka razina autoričine jezične kompetencije predstavlja

rijedak užitek za pažljiva čitatelja. Dovoljno je navesti sam završetak romana: u nekoliko redaka pred nama je serviran jasan uvid u psihičko stanje junakinje – prepoznaje se njezina smirenost, odlučnost, svijest o vlastitim mogućnostima. Izvan narativne cjeline ovaj bi niz rečenica, zbog svoje sugestivnosti i višeznačnosti, lako mogao stajati i u nekoj pjesmi u prozi ili čak biti i već gotovi, samostalni pjesmotvor, tek drukčije grafički organiziran: „Provlačim se kroz sirene i ulična svjetla, glasove i oči putnika. Ljudi se žustro kreću kao da znaju kamo idu. Pomislim kako mogu sjesti u bilo koji od ovih vlakova i odvesti se u bilo kojem smjeru. Za mnom klopoće kufer, najvjernije pseto. Ja sam prolaznik. Premda se u ovom trenutku tako ne čini – imam sve što mi je potrebno.”

Pojedina su mjesta u središnjoj priči pokušala intonirati socijalno stanje u Hrvatskoj. Lokalni tajkun-razuzdani kauboj Vrdovđek, štrajkovi u brodogradilištu i na željeznici, propala željezara, otrovna cementara, vanjski znakovi ubrzanog kapitalizma u zapadnom dijelu grada, ... Srećom, autorica na njima previše ne inzistira pa oni bitno ne ometaju prvi plan priče. Ipak, treba reći da je dio o svadbi gazdine kćeri Verice nepotreban, nepotrebna je i patetična tirada novinara Jovice Krešimira o vlastitom teškom životu... naposljetku, i Dadina avantura s lokalnim glumcem/žigolom Anđelom ostala je nedorečena; Anđelo je mogao postojati kao ljepotna karijera lokalnog poluheroja i bez intimne veze s junakinjom (no, dobro: njihov flert i pokoji snošaj mogao bi značiti i još jedan uzaludan pokušaj Dadine potrage za ljubavlju, skidanje prokletstva neuspjelih veza, simboličko oslobađanje od lažnih muških heroja, i štošta drugo...). Sve su to nefunkcionalni aspekti narativnog niza koji ne pomiču priču naprijed jer ne obogaćuju i ne proširuju kapacitet njezinih semantema. Ono što je, pak, izvjesno da proširuje značenjski opseg priče jest autoričina povezanost s filmom, ne samo s vesternima, što je očekivano i jasno naznačeno, nego s filmovima redatelja koji nisu izriječkom spomenuti, a čiji se utjecaj osjeti. Ekscentrični, groteskni, začudni, samozatajni, autsajderski likovi brata Danijela, Her Profesora, mame, sestre, Anđela... prizivaju energiju iz Jarmus-

chevih i Almodóvarovih radova. Posve rubno, i filmova braće Coen i Tima Burtona. Nije posrijedi nikakva konkretna transpozicija jednog filmskog lika/situacije u prozni kontekst, kao što se ni žanr vesterna ne *prebacuje* u romaneskni kôd (aluzija je jedno, a analogija nešto sasvim drugo), ali je u odrednicama nekih likova i motiva moguće prepoznati premaz spomenutih redatelja (npr., majka podsjeća na luckaste, tabletirane i pomaknute babe iz Almodóvara; Danijel, Anđelo i Her Profesor, upravo zato jer su *drukčiji*, uz dodatnu seksualnu pozadinu, almodovarovski su likovi; u olinjaloj i prekuhanjoj pejzažnoj slici Starog Naselja, u opskurnoj socijali *Posljednje šanse*, vonja atmosfera Jarmuschevih ogoljenih prostora i bizarnih spodobaa; prababa u *vičnoj tami* koja želi da joj se pjeva *Ti si rajski cvijet*, posjet šašavog turističkog majmuna, metafora o kutijama u kući kutija – kao da su otisci burtonovske fantazije...).

Umijeće pripovijedanja, kompozicijska uređenost, originalna mikrostruktura stila, jezična kompetencija, značenjska i smisao-na otvorenost uz jasno isticanje uporišnih semantema, titrajuća tjeskoba, mračna slika Hrvatske... poetičke su odrednice prvog romana mlade splitske autorice koja se, nakon uspješnih kratkih proza u zbirci *Nasmijati* psa, okušala i u velikoj proznoj formi. I to više nego uspješno. Ovo je, kako to drukčije reći, izvrsna knjiga.

Ivica MATIČEVIĆ

U potrazi za izgubljenim identitetom

Mihaela Gašpar: *Bez iznenadnih radosti, molim*, Aora, Zagreb, 2010.

Količina svijesti u nastajanju umjetničkog djela ni približno nije određiva. Ali, određiva je kod djela koja su manje umjetnost a više vještina. Najodredivija je kod industrijske

proizvodnje romana za zabavu. Tu se poprilično pouzdano zna koji sastojci se stavljaju u roman, koliko ide kojeg sastojka, pa čak se i sama pripovjedna nit vodi po znanim pravilima. Jedan jaki američki izdavač ima pravilo da u romanu može biti samo dvadesetak posto onoga što čitateljstvo još nije susrelo jer ako bi se pretjeralo s novim sastojcima knjiga sigurno neće imati prođu na tržištu.

Mihaela Gašpar takvu recepturu nije prihvatila. Nju je više vuklo kontekstualno nego što bi joj nešto značio goli tekst. Autorica čitatelja stalno vodi kroz svijet u kojem vladaju neki drugi zakoni. Banalno rečeno u Gašparičinom svijetu kao da vladaju čak i drugi zakoni fizike i matematike, kemija se događa po nekim nepoznatim zakonima, umire se drukčije, voli se drukčije. Ali, nema kaotičnih gibanja. Sve se odvija po tim čvrstim zakonima svijeta u koji smo ušli! I sami postajemo dio tog u prvi trenutak novog planeta. Počinjemo razumijevati život i živote kakve ranije u stvarnosti nismo znali. Štoviše, ni u snu nismo srećali ništa slično jer san ima posebni sustav bezakonja i mi jednostavno znamo da se u snu zakoni mijenjaju brže od najhirovitijih promjena u našoj stvarnosti.

Glavni lik romana – pisanog u Ich-formi – junak sa svojstvima antijunaka napušta posao, rasterećuje se dnevnih obveza da bi se domogao vremena za život koji živi u sebi. Isključuje se do trenutka kad mu se, poslije smrti stanara kat iznad, pruža prilika da se *isključiti* i iz svog života kojeg prezire i *useljava* u život preminulog. Isprva tajno posjećuje njegov prazan stan, njegove ga stvari potiču na dodatno razmaštavanje života o kojem zapravo ne zna ništa što je idealna prilika da stvori identitet sebi po mjeri. Ništa ne želi prepustiti slučaju, radi bilješke svakodnevnice s namjerom da taj drugi, dograbljeni tuđi život uspješno ostvaruje ukoliko bude dovoljno oprezan. U istrazi tuđih predmeta i stvari nailazi na fotografije žene, odnosno, kronološkog zapisa njezina odrastanja.

Mihaela Gašpar nije standardna književnica. Mnogi pisci ovdje bi stali, krenuli u opise bezbrojnih pojedinosti. U romanu *Bez iznenadnih radosti, molim* autorica međutim ide dalje i sve dalje, njen putopis kroz ponore psihe nema želju stati na pola puta.

Potpuno obuzet svojim novim životom njen glavni junak – sa savršenim strojem za izmaštavanje – i ženu s fotografija uključuje u svoj novi život. Na adresu stana dolazi pismo i nova fotografija žene. S novoiskrojenim životom odlučuje krenuti u potragu i pronaći je. Pronalazi je u izoliranoj od svijeta duševnoj bolnici. Autistična žena dar je s neba za čovjeka koji je otuđen od svijeta, nova i idealna prilika da pronađe u svom klupku mašte i bivšeg neproduktivnog života pravi početak. Dovodi je u svoj stan. Zatvoreni i u izolaciji razvijaju poseban odnos. Nejasno je želi li je on uvući u svoj život ili se uklopiti u njezin autistični svijet. Donosi odluku i zanijemi spram čitavog svijeta uvjeren kako će ih ta odluka još više ujediniti... Dolaskom njene sestre nastaje još jedna, recimo završna, promjena.

Kojim čudom autorica uspijeva sačuvati smislenost svega što se događa u njenom/nasem doživljavanju ljudskih odnosa? Mihaela Gašpar ima veliko poznavanje literarnih postupaka, vjerojatno zna sve postmodernističke modele i dosege. Njena priča je toliko bogata da bi se iz nje moglo *isukati* niz priča koje bi po standardima komercijalne industrijske proizvodnje štiva mogle nuditi cijele biblioteke romana. Ona međutim svojim snažnim talentom uspijeva čitatelja ugraditi u svoj svijet i time pokriva sva njegova prostranstva i raznolikosti unutar ispisanih redaka pa nema potrebe da se roman razlistava u klonirajućim bezbrojnim inačicama. Na čitatelju je da uspostavi aktivni odnos prema kontekstualnosti autoričinih književnih vrhunaca.

Autorica se bez objašnjavanja promeće u svog vršnjaka, muškarca. Ni jednom vam riječi neće reći zbog čega se na to odlučila. Polako i vi ćete se pretvoriti u njen glavni muški lik, bez obzira jeste li muško ili žensko. Odmičući sebe autorica i nas odmiče od banalne, standardne forme koju pokušavamo živjeti. Forma se s nas skida, sve smo više goli, na kraju krenut ćemo u krajolike koji se kriju duboko u našim tijelima.

Već u uvodnom dijelu ući ćete u okoliš u kojem je ljudsko biće izjednačeno sa stablom topole. Autoričina poetika unijela vas je u svijet u kojem ste nekoć bili. Mihaela Gašpar vam otkriva da je vaš život dijelom paralelan a

dijelom otisak vašeg ranijeg života, ili je otisak nečijeg tuđeg života. Vaš život je *deja vue!*

Moj djed, osim što nema lica, nema ni ruke jer se ne mogu jasno sjetiti da je moj mali djetinji dlan ikada bio u dlanu moga djeda. Jasno se sjećam da sam uvijek ulovio prazan rukav jakne umjesto čvrste, koščate ruke kakve već imaju djedovi. Pomislio sam, ispod toplog pokrivača na svoj trideset i peti rođendan, kako se ja uopće ne prisjećam djeda, već samo rijeke. Djed je tu bio jednako važan kao topola. Kao izorana brazda. Kao zvuk lepeta krila divlje guske. Kao polomljeni šaš. Djed je krajolik kojim teče rijeka.

Najmudrije će biti da ovu knjigu čitamo kao putopis kroz nas. Na tom putu naići ćemo na mjesto gdje se pitamo tko je i što ona žena koja nas je donijela na svijet. Pitanje majke je izuzetno složeno pitanje. Nerado otkrivamo o stanjima kroz koja nas je vodila majka, kao i o onima kad nas je ostavljala na brisanom prostoru. Mihaela Gašpar glavnog junaka ne ostavlja bez pečata kojim ga je označila majka:

Na svoj trideset i peti rođendan, režući prvu sijedu obrvu malenim škaricama, shvatio sam da nikada nisam volio majku. Ne zbog bom-bona, ni zbog toga što me ostavila na skrb baki i djedu, jednostavno sam mrzio taj topli miris njene kože i meke usne. Njen miris nije imao nikakve veze s onim mojim mirisom. Bila su to dva sasvim različita mirisa. Nisam siguran je li majka osjećala različitost naših mirisa.

Moćima vrsne književnosti autorica nas s nekoliko rečenica začas dovede usred naših psihičkih ponora. Gotovo da nema pitanja na koje nećemo moći tražiti odgovor pomoću ove višeslojne proze. Od majke do domovine – suočit ćemo se sa svime onim od čega jesmo. Malo tko može reći da je izmigoljio bremenu našeg doba. Osnovno osjećanje što ga Gašparica podastire od beznađa do samostvenosti, od očaja do duboke resignacije, od depresije do spasonosne svesebice – nije li to ono što obilježava recimo patetično prvo desetljeće novog stoljeća (pa i tisućljeća). Tko od nas nije često, i prečesto!, taj Gašparičin glavni junak koji tako strpljivo traži ono što u svijetu koji nas okružuje neće naći?

Književne moći autorica ravnomjerno raspodjeljuje između proznog i poetskog. Iako

natopljena lirikom, nježnom koliko i surovom, lirsko tkivo ni najmanje ne djeluje neprirodno. Autorica uspješno izlazi iz ropstva deskripcije. Snažnom metaforom reći će više nego digresijom od stotinjak stranica. Dovoljno je da navedem primjer kada autorica portretira odnos glavnog junaka s časnom sestrom Rahelom. Kakav već jest, olfaktoran do dna čula ali i svoje psihe, junak je zamijetio da Rahela miriše na prazninu. Miris na prazninu stvara u njemu akciju koju ni uz najveću volju nije mogao spriječiti. Jasno, osim junaka i mi čitatelji bez da nas autorica opskrbiljuje opširnim opisima odmah Rahelu u cijelosti vidimo, doživljavamo pa čak i pamtimo.

Pomake u odnosima koji nastaju sa svakom promjenom u glavnome junaku autorica rješava sugestivnim metaforičkim bogatstvom. S nekoliko rečenica nam taj odnos bude potpuno razvidan:

U vezi s Tamarom osjećao sam se kao maleni đak koji secira žabu i s neobičnim zanimanjem za nepoznato i gadenjem promatra rasporenu trbušnu šupljinu životinje. No, Tamara se umnažala strahovitom brzinom i uskoro sam imao osjećaj da ću nestati u mnoštvu Tamara koje su me opkolile. Svaka Tamarina rečenica umnažala se i poprimala lik Tamare. Čak i donje rublje koje mi je oprala i donijela čisto i ispeglano, bilo je satkano od tisuće Tamara koje bi me stezale i od kojih sam dobio nepodnošljiv svrab.

Neka mi predinternetovci ne zamjere što ću povući paralelu između romana *Bez iznenadnih radosti, molim* s internetskom Gašparicom i njenim blog-komentarima kao i njenim drugim blogom na kojem je ispisivala vrhunske satiričke dijaloge. Ne znam zbog čega ih autorica nije jednostavno skinula s interneta i ponudila nekom našem življem kazalištu. Beckettovski teatar apsurdna bliži joj je sada u ovom romanu, a Ionescov teatar apsurdna pak onom satiričkom blog nadigravanju. Vrijeme poslije te dvojice dramskih vrhova u prošlom stoljeću sada se globalno ostvaruje. Mihaela Gašpar obilježava ovaj decenij kao vrijeme globalnog teatra apsurdna. Apsurdi i paradoksi svojom surovošću i licemjerjem već su naša svakodnevnica. Uzročnopoljedično kretanje više nitko ne uzima ozbiljno. Filmski glumci uzor su kako se političari moraju dizajnirati i

ponašati. Teatar apsurdna upravlja sudbinama sa sedam milijardi ljudskih bića. Dok čitate *Bez iznenadnih radosti, molim* počinjete shvaćati da je to svijet u kojem smo svi. Čim napustimo naše osobno carstvo iluzija vidimo da su nam sudbine ne baš tako drukčije kako nam se činilo. Globalni smo blizanci, kloniram se i prije nego krene čisti industrijski sustav klonizacije.

Mihaela Gašpar nas ovim romanom upućuje da što prije krenemo u potragu za vlastitim identitetom. Jer, opominje nas autorica, sutra će već možda biti kasno!

Alojz MAJETIĆ

Onirička vodilja prema bitku

Franjo Džakula: *Zapisi o zelenim slikama*, vlastita naklada / Đakovački kulturni krug, Đakovo, 2010.

U knjizi „Plamen voštanice” Gaston Bachelard (August Cesarec, Zagreb, 1990., str. 113.) citira stih Gilberta Socarda: „Stablo je više nego stablo”. Koje su mogućnosti recepcije stabla? Koje se prakse, osim filozofske, referiraju, onako šimićevski na njegovo „odstvarjenje”? Nasušnost preživljavanja na planetu stvara ekološke inicijative koje pokušavaju zauzdati destrukciju i erodiranje prirode i stablo u takvim percepcijama jest biljka, nezamjenjivi dio biološke ravnoteže. Ali, što stablo uistinu jest? Franjo Džakula je pjesnik koji za motto svojih „Zapisa o zelenim slikama” postavlja rečenicu Claudea Moneta: „Na svijetu me ništa ne zanima osim mog slikarstva i cvijeća” i tako sugerira svjetonazorski i misaoni ključ za interpretaciju. Jer, Franju Džakulu zanima stablo koje je „više nego stablo”.

Potpuno neovisno od pjesničkog mainstreama, Džakula stvara od zbirke do zbirke

svoj osebujni pjesnički izričaj u kojemu se mogu naći i idejno-tematske i poetičke poveznice. U njegovu pjesništvu nema narcisoidnoga i decentiranog lirskog subjekta zaokupljenog isključivo vlastitim frustracijama, nema stilskog koketiranja s jezično subkulturalnim, žargonskim, nema metaforičkih gordijskih čvorišta bez emotivnog i idejnog pokrića, nema trivijalizacije tematski banalnim. Njegova poezija čuva dignitet baštinen lektinom ponajboljeg iz pjesničke tradicije. U njoj je uvijek razvidno afektivno i misaono polazište, ali i iskrena fascinacija tajnovitom nespoznatljivošću svijeta. Poezija u Džakulinu slučaju ima komunikacijsku ulogu, posrednik je između temporalno omeđenoga bića i apsolutne prirode bitka te onirička vodiča prema biti. Stoga, ne može biti profanizirana.

Zbirka pjesama „Zapisi o zelenim slikama” sastoji se od dva ciklusa, prvoga, istoimenog i drugoga naslovljenog „Spašeni trenutci”. Prvi je znatno opsežniji i tematsko-motivski jedinstveniji, dok drugi sadrži tematski raznorodne, iako većinom refleksivne pjesme.

Ciklus „Zapisi o zelenim slikama” dosljedno, iz pjesme u pjesmu, slijedi istu temu, a povezan je i odabirom *lirskih* ja te tako zadržava konture poeme.

Monet, slikar „zelenih slika”, autorov je interesni sudrug jer u umjetnosti i prirodi vidi moguće potrage za odgovorima pa se njihovi prostori nameću kao jedini prostori vrijedni egzistiranja. Priznati u „uho oholosti” da je priroda još uvijek nedokučiva, baviti se pjesnički prirodom, djeluje pomalo anakrono, što nije sukladno već navedenim ekološkim projektima. Pitanje je foucaultovsko – je li poezija diskurs moći i koje su teme danas poetski moćne teme. Kako bi bile recipirane jesenjinske i whitmanovske poetske preokupacije prirodom? Franjo Džakula je autor koji se distancira od takvih pitanja protupitanjima o smislu ljudske egomanije, apsolutno egocentričnog i antropocentrično usmjernog shvaćanja svijeta. Kada se odbaci antropocentrični egoizam, pojavljuje se transcendentna zagonetka prirode, koja joj pridaje auru sakralnoga:

*O sveto bešumno nešto
što silaziš između grana
na tijela odabrana!*

Na srazu prirodnoga svijeta i čovjeka kao (odmetnutoga) dijela prirode (kakvim ga nazivlje još Aristotel) nastaje groteskna neravnoteža u kojoj je čovjek prividni pobjednik, a u stvari višestruki gubitnik, poglavito na razini povezanosti s transcendentnim. Autoru spoznaja nesklada koji uzrokuje ponajprije ljudsko neprihvatanje transcendentne prirode bitka postaje dodatnim razlogom sakraliziranja prirode. Mnogobrojni biblizmi postaju individualni simboli za jake označitelje. Biblijski frazem „biti pomazan medovinom” referanac je na duhovni status spoznavanja vječnoga i naglašavanje sakralnosti i posebnosti samoga tako osmišljenoga egzistiranja. Pomazanik medovinom je privilegirani oduhovljenjem vlastite egzistencije, a do oduhovljenja dolazi apsolutnim prihvaćanjem apsoluta. Prirodni svijet, u ovoj zbirci, posebice biljke primjer su bezuvjetnog postojanja, odnosno postojanje samo, koje pred čovjekom prezentira i mudrost i pouku:

*Kada bi mi bili sami na zemlji,
Ona bi bešumno mirovala.
Jer uzimamo samo darovano
I pepelom vraćamo.*

U iskonskoj egzistenciji nestaje tjeskobnost Sokratovog pitanja *ti estin*. Biljni prirodni svijet u ulozi *lirskoga* mi izriče zašto *jest* bitak vrlo jednostavno. Bitak *jest* zbog bitka:

*Zaista mi jesmo!
Mi savršeno znamo da jesmo,
Baš ovdje i tamo gdje sja zrcalo rijeke.
(...)
Zato i rastemo svugdje bez ljubomore,
Pomireni s istinom,
Da je i najveća planina od istoga praha
Kao i daleka dubina bezdana.*

Takvo egzistiranje ne donosi ni nemir ni bijeg u artificijelno. Život u iskonu ne poznaje nemire i frustracije, a ontoteološka spoznaja je jasna:

*Bog u koga se ufamo
Nije ni crn ni bijel.
On je od svih boja koje tek slutimo.
Koga to čine lijepim?
Tko to zna.
Ovdje ničemo, rastemo i padamo.
Između neba i zemlje
I boje s nama.*

Autorova fasciniranost neposrednim iskustvom bitka prirodnoga svijeta uključuje i motiv vremena, koji je „ljudskoj životinji” u njezinoj artifičnosti i iz nje rođenoj antropocentričnoj gnoseologiji problematično pitanje. Vrijeme u ovome pjesništvu nije linearno, kao što ni prostor nije euklidovski. Vrijeme je ciklično i nedjeljivo od bitka, čiji je najočitiiji lik mijena:

*Kada dođe zima,
Mi se smjestimo u samoću.
Do proljeća traje život,
Tek do rubova kore.
Daleko su maglom zastrta polja.
Oko nas bezvremena voda.
Mi jesmo svuda,
Tek je nebo obrub naše domovine.
Šutimo.*

Lirsko mi svjesno je istovrsnosti vremena i bitka:

*Zato nas zovu bezvremenima,
sitnež od šipaka i kopriva.
Jer naše vrijeme od onda do sada
bilo je već nekada,
Kada su ga zvali budućim.
U vrtlogu mijena zlate se zvijezde nepoj-
mljivosti.*

I čemu to čekanje vremenom zvati?

Nema linearnosti u protjecanju vremena, a smrt je konačište i ishodište. Iako *lirsko mi* konstatira da *vrijeme urezuje znakove / na naša tijela*, ipak *Mi pošli nismo niti idemo. / Ostaje-
mo. / O divna bezumnosti tajne!*

Ciklično shvaćanje vremena ne izuzima svijest o prolaznosti, ali ona je tek dio ciklusa i metafizičkog poretka, čija je temeljna zakonitost mijena: *I smrti nema jer tijela će naša biti ponovljena / u novim mladicama.*

Naglašavanje neuhvatljivosti i nemogućnosti percipiranja vremena ostvareno je metaforičkim motivom vjetra koji se *ne okreće, već / Pun vlastite duše, leti uzduhom, dok / Gole i bose lete sjemenke putom, ali kao i mnoge / nikad neće uzjahati njegova leđa.*

Sraz bića i bitka, artifičnosti i autentičnosti, dovest će u Džakulinu pjesništvu do autorskog opredjeljenja za prirodni svijet. Njemu, kao govoru ontološkoga povjerenja ulogu *lirskoga ja*. Ponekad je lirski subjekt u 1. licu jd., a ponekad u 1. licu mn., a rijetko u 3. licu jd. Konceptija solilokvija prirode

same, njenih stabala, voda, cvijeća, trava inzistiranje je na autentičnosti spoznaje. Svaki drugi govor, osim izravnog obraćanja prirode nije dovoljno uvjerljivo prenošenje spoznaje.

Najčešće su lirski subjekti stabla, koja treba prihvatiti s njihovom arhetipskom porukom i simboličkom popudbinom. Stablo je arhetipska slika uspona i poveznica ovozemaljskoga, konkretnoga i metafizičkoga. G. Bachelard veli da *Onkraj tornjeva, stabala, sanjač visine sanja nebo. Sanjarije visine hrane naš instinkt uspravnosti, instinkt potisnut potrebama zajedničkoga života, života koji je upravo plitko horizontalan.* Istovremeno, stablo ima korijenje, kojemu se u simboličkim značenjima mitova pridaje također pozornost. Iz korijenja, čitave jedne skrivene, podzemne strukture, iz onoga ispod, nastaje uspravni objekt koji stremi onome iznad i u ozračju te vertikale rađaju se *sanjarije uspravnosti*, u kojima *prepoznajemo samu transcendenciju bića*, kako veli Bachelard. Intuitivno i arhetipski povezan upravo s takvim sanjarijama, Džakula prepušta lirski glas stabilima jer su ona, kako veli *između neba i zemlje.*

Isticanje prostornih relacija gore-dolje, ispod-iznad stoga u ovoj zbirci ima uvijek arhetipsku simboliku. Drveće izriče tajnu sklada onoga ispod i onoga iznad, kao jedinog ispravnog modusa bivanja:

*Mi živimo zajedno.
Na sebi s harfama ptica.
Dolje s pjesmama bubu.*

Osim provodne refleksije iskazane razmišljanjem o stablu koje je *više nego stablo*, Franjo Džakula je u ovoj zbirci posebnu pozornost posvetio ljudskim relacijama prema prirodnome svijetu. Oduzevši ljudskome biću u većini zbirke mogućnost biti lirskim subjektom, naglasio je ljudsku artifičnu prirodu. Artifičnost, odmak od prirode, odmak je od svijesti o sudioništvu i povezanosti svih bića u bitku. Ne samo da čovjek narušava ravnotežu, već duboko decentriran i otuđen postaje ekstrem i ekscentričan u svojim činima. Kao biće nesklada, čovjek postaje destruktivan. Metaforični *željezni zubi* i *gvozdeni zubi* poznaju samo destrukciju. Razaraju prirodu i bacaju otpatke. Zločin i glupost zarobljavaju ljudska bića koja *Ka-*

menje krađu planinama / iako im udovi / po naravi pripadaju neplodnom / žutom blatu dubine. Arhetipska snaga ove pjesničke slike potkrjepljuje vizualni kontrast planine i dubine, kamena i blata. Planina je uzvisina i nosi poruku uspona u transcendentno, a blato je slika pada u ovozemaljsko, grešno, nemoralno i temporalno. Autorsko je pitanje kako to da je moguće da čovjek u svojoj neautentičnoj i neprirodnoj egzistenciji ne primjećuje svoj pad i zarobljenost prolaznim.

Lirski subjekt iz prirodnoga svijeta često je osupnut sljepilom ljudskoga egocentrizma, više nego nasiljem. Zašto čovjek vidi samo sebe, svoje jednokratne potrebe, zašto vidi samo stablo kao sirovinu, kapital, zaradu, zašto ne razmišlja što stablo jest i što on sam jest.

„Zapisi o zelenim slikama” Franje Džakule su zbirka čiji panteizam nema alternative. U posljednjoj pjesmi ciklusa lirski je subjekt progovorio u 1. licu jednine i postao ljudskim glasom da bi ga potvrdio svojim svjetonazorom. Autorov panteizam nadraستا puku religijsku apoteozu i postaje izraz osobne ontoteologije. Fascinacija prirodnim svijetom zaokružuje čitavu egzistenciju lirkoga subjekta koji je od djetinjstva kad god je mogao *trčao za vjetrom*, *trčao sve do šuma*, a *Ako su bile suviše daleko poslao bih srce*. Kasnije je čitao zelene stranice *U oluji ili tišini*, vraćajući im se kao iskonu i u osobnom miru i u nemiru.

Prirodni svijet je za lirkoga subjekta bio i ostao prostor spoznavanja bitka i suočavanja s njegovim veličanstvenim razmjerima. Urnanjanje u prirodni svijet pridonijelo je čežnji za odbacivanjem svih ljudskih artificijelnih ekscentričnosti kao nesvrhovitih i nestalnih. Lirski će subjekt odbaciti svako koketiranje s pozicijom moći i priznati vlastitu neznatnost. U autorovoj viziji ona je tek dio velikog, nesagledivog poretka, pa će i svaki pokušaj dotirivanja tajne (*Ponekad bi to mašti uspjevalo, / a ponekad ne*) sakralizirati:

*Svejedno, bila je to jedina medovina
koje se napih do kraja.*

Zbirka Franje Džakule nije samo pjevanje tajne bitka, već i upozorenje i prosvjed protiv nasilja koje se olako čini prirodnome svijetu.

Opominjanje recipijenta na lažnost ljudske grandioznosti samim glasom prirode u ovome je pjesništvu tiho, ali zato ne manje snažno. Zelene slike Džakulinoga pjesništva recipijenta potiču na dispartatne emocije: divljenje, patnju, sram i bol, ali i na razmišljanje o kontingenciji života kojoj je čovjek tek dijelić.

Vlasta MARKASOVIĆ

Fusnote ljubavi i zlobe (57)

Milana Vuković Runjić: *Demoni i novinari / Istinita priča o redakciji u recesiji*. Vuković & Runjić, Zagreb 2010.

Ah, što da radi hrvatski književni kritik na europski književni petak? Možda – umjesto krležijanske, već uvelike ofucane, da stavi na sebe notornu diogenovsku obrazinu i počne tražiti zauvijek izgublenu književnost, odnosno književnu vrijednost. Vjerojatno bi, na kraju potrage, došao do ishodišta svih naših nesporazuma, do Europe o kojoj sanjamo i kakve više nema nigdje doli u glavama nadobudnih izdanaka europske periferije. Koncept književnosti kao vrijednosti odavna se već, naime, urušio u europskome kulturnom prostoru, zajedno sa sveopćim urušavanjem prostora samog. U nju, točnije, u njen kritički potencijal, vjeruju još samo ostarjeli ljevičari, senilni anarhisti i trajna nedonoščad šezdesetosmaških povijesnih čoraka. Trebalo je vremena i našim revnim knjigozalcima da nauče kako je stara dobra Europa odavno raskrstila s vlastitom tradicijom naprosto zato što ta stara dama već stoljećima, opet posve u skladu s vlastitim nasljedem, vrlo uspješno izvozi dobro upakirane kopije ideala koje potom odbacuje poput istrošenog kaputa. No, priči tu nije kraj – kao i svi skorijejvići, tako i naši knjigozanci pate od suviška prosvjet-

teljskoga žara pa su se požurili objasniti nam da je sve ono u što smo vjerovali i što su oni vjerovali da mi vjerujemo zapravo smiješna inačica zastarjela modela književne proizvodnje. Štoviše, otkrivši toplu vodu, otkrili su usput i još jednu veliku istinu – da smo svi mi, zapravo, dosadni i smiješni. Pa je počela persiflaža svega čega su se novopečeni knjigoznanci, u biti, duboko bojali: naivnosti, povjerenja u priču, pristojnosti, primitivizma, malograđanštine, identiteta. Skoroevići, naime, imaju velik raspon strahova. Najviše se boje sebe i vlastita statusa. Zato nas i nastoje uvjeriti da smo, zapravo, mi oni. Mi smo, dakle, naivni, volimo pomalo starinske priče, pristojni smo, primitivni, malograđani, živimo u tiraniji identiteta. Sve spomenuto, naravno, vadi se poput žetona i umeće sukladno trenutnoj potrebi u jukebox njihovih opsesija.

Bilo je u tom paničnom bijegu od sebstva i ponešto uspjele spisateljske prakse. Neki od knjigoznalačkih arivista uspješno su skrivali svoje strahove i sramove. Neki nisu bili toliko uspješni te su završavali u nespretnim, ali još uvijek pošteno zamišljenim onstruktima. No, pojavila se i treća vrsta, najopakija. Ona bez straha i bez spretnosti, uvjerenja u vlastitu superiornost, darovitost, neosporivost. Ona što se ne pita o vlastitim postupcima i njihovim učincima. Najtočnije bi bilo nazvati ih neupitnim prorocima ništavila. Njihovi su povodi u načelu preuzetni. Njihovi postupci, tipično za sve diletante, nadmeni i neznački. Dobili smo tako roman o ljubavi u doba recesije, toliko besmislen u zamisli i realizaciji da je o njemu teško bilo što i napisati. Konačno, dobili smo evo i roman o novinstvu u doba recesije.

Novinstvo, redakcija, prljavi poslovi i loše namjere, niski udarci i moralni lopovluk – sve to dio je miljea u kom se, poput nekadašnjega Shakespeareova osjećaja pozornice kao svijeta i svijeta kao pozornice, prelamaju svi društveni procesi, zrcali društvena zbilja, trajno oblikuje kolektivna memorija. U suvremenoj književnosti priča o novinama i novinstvu nije malo. Od Bølllove izgubljene časti korumpirana novinarenja do opozicije ljudi i novinara iz pera Lade Žigo u hrvatskoj književnosti, mnoga su se vrsna književna perabavila tehnologijom novinskog oblikovanja

javne svijesti, secirajući to zrcalo društvene zbilje i nalazeći na kraju svog umjetničkog uvida da je *cloaca maxima* zauzela mjesto moralnoga sudišta opačinama vladajućega sloja i elita u njegovome zvjezdanom sustavu.

Do te je istine stigla i Milana Vuković Runjić, nastojeći razobličiti sve lopovluke recesijskog novinstva. Eksploatirajući čarobnu mantru recesije, kao što se u našoj pseudopolitičkoj publicistici već podulje vremena mrcvari mantra tranzicije, auktorica polazi od dvije pretpostavke: jedna je da ima o čemu progovoriti, druga da progovoriti zna. Ona je prva nedvojbeno. Svi jako dobro znamo ili barem slutimo koliko je domaće novinstvo u sprezi s politikom kvarljiva i mahom pokvarena roba. Slično kao i banke, uglavnom u stranim rukama, ono proigrava često prilično mutne partije i utire put netransparentnim interesima dalekih središta moći. I u slučaju hrvatskoga novinstva dao bi se primijeniti elokventni zaključak Ivana Rogića da smo se sjajno porobili. Što se medija tiče, porobljenje je dvostruko, materijalno i duhovno, i kao takvo dvostruko pogubno.

Problem Milane Vuković Runjić u tome je što priča priču od kraja. Sve gore spomenuto možemo iščitati iz njena proznoga uratka. I da je redakcija mjesto koje iracionalno, a opet u skladu s vrlo očekivanim interesima, guta ljude, i da su novinari lako pokvarljiva roba, i da se u sustavu dosljedno sprovedene korupcije ne može ostati normalan i pošten. Temeljno pravilo književne proze, međutim, a to je priča umještena u autonoman, paralelni svijet fikcije, zaobiđeno je u ovoj pripovjednici prilično sustavno. Efektna konstrukcijska zamisao da se priča gradi na fonu mita o silasku u podzemlje, sama po sebi zanimljiva i narativno potentna, ovdje je, istini za volju, svedena na nespretno plasiran rudiment. Umjesto priče gomilaju se tijekom romana nizovi ideologiziranih diskursa, solilokviji glavnoga lika – nezadovoljne intelektualke primorane reducirati svoje plemenite ideale na gorčinu redakcijskoga svakodnevlja, eskapade općih mjesta začinjene silovitim dokazima spisateljičine velike učenosti. Sve to u rasponu od poneke, slučajno uspjele duhovitosti (o publicistu poznatu po tome da ni haiku pjesmu ne bi mogao napisati na manje od sto

kartica), do krajnjega neukusa („kada je umro prvi hrvatski predsjednik, padao je snijeg i grmjelo je, a slične su vremenske prilike, prema svjedočenjima antičkih autora, bile i kada je umro Cezar”).

Milanu Vuković Runjić trebalo bi poučiti mnogim stvarima. Jedino u čemu je ona neupitno sposobna trgovina je i samopromocija. U njenu književnom radu jedino je samouvjerenost, da ne kažem nesamokritičnost, neupitna. Tako i u ovom romanu. Razbacivanje imenima iz opće kulture, recimo, može impresionirati do momenta kada shvatite da gospođa misli kako dramski opus Jeana Anouilha pripada teatru apsurdna. Načuvši, naime, da se bivši premijer u svojoj disertaciji bavio Anouilhijevim nazorom na svijet,

požurila je zaključiti kako se ovaj negativni lik njena romana nekoć bavio teatrom apsurdna. Nakon ovoga bisera, moram priznati, prošla me volja pozornije provjeravati citirane i navedene mislioce i umjetnike koji bi imala zajamčiti njenu obrazovanost. No, osim činjenici da u teatar apsurdna spadaju posve druga imena, mladu bi damu u prvom redu trebalo poučiti da se proza gradi na dobroj priči, a da je najbolja ona priča koja se priča sama te da je sve ono što nam je imala potrebu manje ili više patetično doviknuti u dobroj prozi logičan i učinkovit zaključak do koga se čitatelja navodi umješnim pripovjedačnim postupcima.

Antun PAVEŠKOVIĆ

DHK - Kronika

Veljača 2011.

– 2. veljače

Iz članstva DHK istupila Lana Derkač.

– 3. veljače

Održana je Tribina DHK *U duhu Ranka Marinkovića*, a u povodu obilježavanja 10. godišnjice smrti hrvatskog klasika. Govorili su Jakša Fiamengo, Miroslava Vučić, dramski umjetnik Špiro Guberina i voditeljica Tribine DHK.

***

– 9. veljače

Na Tribini DHK predstavljena su nova izdanja iz edicije „Most“ – prijevod poezije Borbena Vladovića na njemački jezik *Baden im Winter/Zimsko kupanje*, izbor hrvatske poezije na španjolskom jeziku *El Roce de la Mariposa* i najnoviji broj časopisa *Most/The Bridge 3-4/2010*. Sudjelovali su Željka Lovrenčić, Borben Vladović, Davor Šalat, Boris Perić i voditeljica Tribine DHK.

***

– 16. veljače

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Branka Hećimovića *IZDAJA FORME* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2010.). Uz autora, sudjelovali su dr. sc. Antonija Bogner Šaban, prof. dr. sc. Darko Gašparović, dramski umjetnik Joško Ševo i voditeljica Tribine DHK.

***

– 17. veljače

U prostorijama DHK Naklada Ljevak predstavila je knjigu Predraga Markovića *KATEDRALA SV. JAKOVA U ŠIBENIKU; Prvih 105 godina*. Uz autora, knjigu su predstavili Joško Belamarić, Igor Fisković i Nives Tomašević.

Održana je sjednica Povjerenstva za autorska prava, socijalno-mirovinska pitanja i položaj pisaca.

***

– 22. veljače

U programu *Dana Kršćanske sadašnjosti* i obilježavanju 20. obljetnice smrti dr. Josipa Turčinovića sudjelovao je u ime Društva dopredsjednik mr. sc. Božidar Petrač.

***

– 23. veljače

U DHK održan je sastanak s predstavnicima Grada Vrgorca gradonačelnikom Borislavom Matkovićem i dogradonačelnikom Željkom Pervanom, a u svezi obilježavanja 120. obljetnice rođenja Tina Ujevića i ovogodišnje dodjele nagrade „Tin Ujević“. U ime DHK sudjelovali su predsjednik Borben Vladović, dopredsjednik Božidar Petrač, akademik Ante Stamać i tajnica Ružica Cindori.

Anica VOJVODIĆ

REPUBLIKA, časopis za književnost, umjetnost i društvo. Izdaju DHK i Školska knjiga d.d.
Uređuju: Ante Stamać, glavni urednik; Milan Mirić, odgovorni urednik
i Antun Pavešković, urednik